

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANA BİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDE ŞEYH SAİT
AYAKLANMASI**

**Bülent TAŞPINAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Danışman
Yrd. Doç.Dr. Cemal GÜVEN**

Konya-2010

ÖNSÖZ

Şeyh Said Ayaklanması, Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı ilk büyük ayaklanmadır. Bu ayaklanma hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde Cumhuriyet tarihine oldukça önemli tesirler bırakmıştır. Bu sebepten dolayı ayaklanma hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Bizde bu konuyu seçerek, Şeyh Sait Ayaklanmasının dönemin önemli gazetelerinden biri olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesine nasıl yansıdığını belirlemeye çalıştık.

Yatığımız bu çalışma ile ayaklanmanın daha iyi anlaşılabilceğini düşünmekteyiz. Çünkü gazeteler kendi dönemlerinde gerçekleşen olayları en iyi şekilde yansıtan tanıklar arasındadır. Ayrıca yaklaşık 85 yıl önce gerçekleşmiş bir olayı ancak o günkü bir gazete ile tarafsız bir şekilde yorumlayabilirdik. O dönemde birçok gazetenin çıkmasına rağmen Hâkimiyet-i Milliye gazetesini seçmemizin sebebi ise, bu gazetenin yarı resmi bir gazete olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu gazetede çıkan resmi tebliğler ve haberler sayesinde olayın gelişimini ve sonucunu daha iyi analiz edebilecektik.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 1925 yılında çıkan ve ayaklanma dönemine denk gelen Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarındaki sayıları Ankara Milli Kütüphane'deki süreli yayımlar bölümünde bulunarak microfilm ve fotokopileri alınmıştır. Daha sonra alınan bu sayılar okunarak günümüz Türkçesine dönüştürülmüştür. Okunamayan bazı kelimeler ... şeklinde gösterilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bazı günler basılmadığı için ve konunun bütünlüğü sağlamak amacıyla bazı telif ve tetkik eserlerden de yararlanılmıştır.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ayaklanma öncesinde bölgenin, Ankara'nın ve dünyanın durumu hakkında bilgi vermeye çalıştık. Ayrıca bu bölümde Şeyh Said'in kimliği üzerinde durduk. İkinci bölümde ayaklanmanın nasıl başladığını, Ankara'da nasıl bir yankı uyandırdığını ve daha sonra nasıl geliştiğini belirlemeye çalıştık. Üçüncü bölümde hükümetin ayaklanmayı bastırmak için aldığı tedbirleri, hükümet değişikliğini ve Cumhuriyet tarihinde çok önemli bir yeri olan Takrir-i Sükûn Kanununu ele aldık. Son bölümde ise ayaklanmanın nasıl bastırıldığını, kurulan İstiklâl Mahkemelerini, davalarını ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasını anlatmaya çalıştık.

Uzun bir çalışma süreci sonucunda hazırladığımız ve belirtilen konuları içeren tezimizin istenilen ölçüde gerçekleştirilmesinde beni sürekli yönlendiren ve yardımcı olan hocam Yrd. Doç. Dr. Cemal GÜVEN'e teşekkür eder saygılarımı sunarım. Ayrıca çalışmam boyunca bana desteklerini esirgemeyen nişanlım, arkadaşlarım ve aileme teşekkür etmeyi borç bilirim.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Şeyh Said Ayaklanması

Bülent TAŞPINAR

**Selçuk Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
2010**

Soğuk bir kış günü başlayan ve tarihe Şeyh Said Ayaklanması olarak geçen bu ayaklanmanın birçok sebebi bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yapılmış olan inkılaplar, bağımsız bir Kürdistan Devleti kurma fikri ve dış etkenler bu ayaklanmanın başlıca sebepleri arasında gösterilebilir.

Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin girişmiş olduğu inkılâp hareketleri toplum içerisinde bir takım insanları rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlıklara başka faktörlerde eklenince şark vilayetlerimizde bir ayaklanma baş göstermiştir. Bu ayaklanma kısa süre içerisinde genişlemiş ve gelişmiştir. Ancak hükümet ilk başlarda bu ayaklanmayı basit bir asayiş sorunu olarak görmüş ve pek fazla üzerinde durmamıştır. Ayaklanmanın vahim bir hal almasıyla birlikte Ankara'da keskin değişimler yaşanmaya başlamıştır. Hükümet değişmiş ve Taktirî Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Ankara'da ayaklanmaya karşı alınan bu tedbirlerle birlikte basın da ayaklanmaya daha çok yer vermeye başlamıştır. Yeni hükümetin izlemiş olduğu kararlı politika neticesinde ayaklanma bölgesindeki vaziyet isyancıların aleyhine dönmeye başlamıştır.

Ayaklanma hızlı bir şekilde başlayıp yayıldığı gibi hızlı bir şekilde de bastırılmıştır. Ayaklanmanın bastırılması ile Türkiye Cumhuriyeti yeni bir döneme girmiştir. İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş, ayaklanma ile alakadar olan herkes bu mahkemelerde yargılanmıştır. Bu yargılamaların sonunda Türkiye tarihinde derin izler bırakan bir takım cezalar verilmiştir. Bazı basın organları ile ilk muhalefet partisi kapatılmış ve ayaklanmanın önde gelen isimleri idam edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Said Ayaklanması, Hâkimiyet-i Milliye, İstiklâl Mahkemeleri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.

SUMMARY

Master's Degree Thesis

The Rebellion of Sheikh Sait in the Hakimiyet-i Milliye

Bülent TAŞPINAR

**University of Selçuk
The of Education Science Institute
2010**

There are various reasons of this rebellion which started in a winter and named as Şeyh Said Rebellion. The main reasons of the rebellion were to found a independent Kurd Government, revolutions of Turkish Government in the first years of Turkish Republic and outside factors effecting the rebellion.

Some people were dissatisfied with the revolution movements of newly founded Turkish Republic. With the additan of other factors, rebellion started in the Anatolian cities. At first, Government gave the rebellion minar importance and didn't do much. Ankara Government. Government was changed and law of Takriri Sükun was formend. Press gave more importance to the rebellion by the precautions of rebellion. As a result of the determined politics of new government, the situation in the rebellion regian became against the rebels.

Rebellion was preuented as fast as it began. By the control of the rebellion, Turkish Republic entered a new period. In the İndependence Courts, the people who were related to the rebellion were judged. As a result of these judgements, some punishments were given to the related people. Some pres organizations and the first opposition party were closed an the leaders of the rebellion were executed.

Key Words: Sheikh Said Revolt, National Sovereignty Newspaper, İstiklal Court, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.

İÇİNDEKİLER

| | Sayfa |
|------------------|-------|
| ÖNSÖZ..... | I |
| ÖZET..... | II |
| SUMMARY..... | III |
| İÇİNDEKİLER..... | IV |
| KISALTMALAR..... | VII |
| | |
| GİRİŞ..... | 1 |

BİRİNCİ BÖLÜM

AYAKLANMA ÖNCESİ DURUM VE ŞEYH SAİT

| | |
|--|----|
| 1.1. AYAKLANMA ÖNCESİ BÖLGENİN DURUM..... | 6 |
| 1.1.1. Azadi Cemiyeti..... | 9 |
| 1.2. AYAKLANMA ÖNCESİNDE ANKARA'DAKİ DURUM..... | 11 |
| 1.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması..... | 12 |
| 1.3. AYAKLANMA ÖNCESİNDE DÜNYA'DAKİ DURUM..... | 15 |
| 1.4. ŞEYH SAİT KİMDİR?..... | 17 |

İKİNCİ BÖLÜM

AYAKLANMANIN BAŞLAMASI, YANKILARI VE GELİŞİMİ

| | |
|--|----|
| 2.1. AYAKLANMANIN BAŞLAMASI..... | 20 |
| 2.2. AYAKLANMANIN ANKARA'DAKİ YANKILARI..... | 27 |
| 2.3. AYAKLANMANIN GELİŞİMİ..... | 37 |

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAKRİRİ SÜKÛN KANUNU

| | |
|------------------------------------|----|
| 3.1. HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ..... | 48 |
| 3.2. KANUN TEKLİFİ VE İÇERİĞİ..... | 58 |

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AYAKLANMANIN BASTIRILMASI VE İSTİKLÂL

MAHKEMELERİ

| | |
|--|----|
| 4.1. AYAKLANMANIN BASTIRILMAYA BAŞLANMASI..... | 71 |
| 4.2. ŞEYH SAİT VE ARKADAŞLARININ YAKALANMASI..... | 80 |
| 4.3. İSTİKLÂL MAHKEMELERİ VE DAVALAR..... | 87 |
| 4.3.1. Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat'ın Mahkemeleri | 89 |

| | |
|--|-----|
| 4.3.2. Seyit Abdülkadir Davası..... | 92 |
| 4.3.3. Şeyh Sait Davası..... | 98 |
| 4.4. İDAM KARARLARI VE CEZALARIN İNFAZI..... | 107 |
| 4.5. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASI... | 112 |
| | |
| SONUÇ..... | 114 |
| BİBLİYOGRAFYA..... | 116 |
| EKLER..... | 120 |
| EKLERİN LİSTESİ..... | 121 |
| ÖZGEÇMİŞ..... | 142 |

KISALTMALAR

| | |
|-------------|---|
| Age | : Adı geçen eser |
| bk. | : Bakanız |
| CHF | : Cumhuriyet Halk Fırkası |
| C | : Cilt |
| ev. | : Çeviren |
| İst. | : İstanbul |
| Fak. | : Fakülte |
| KTC | : Kürt Teali Cemiyeti |
| nr | : Numara |
| S | : Sayı |
| s. | : Sayfa |
| TCF | : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası |
| TBMM | : Türkiye Büyük Millet Meclisi |
| vb. | : Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi |
| vs. | : Vesaire |
| Yay. | : Yayını, yayınları |

GİRİŞ

Birinci Dünya Harbi'nin ardından Anadolu topraklarının dış güçler tarafından işgal edilmesi, bu topraklarda bir kurtuluş mücadelesinin başlamasına sebep olmuştur. İstiklâl Savaşı sırasında açılan TBMM'nin, Anadolu topraklarında otoritesini artırması üzerine Meclis'e karşı birçok ayaklanma yapılmıştır. Meclis'in bu ayaklanmaları bastırmasına ve işgalci güçlerin Anadolu topraklarından çıkarılmasına rağmen yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de benzeri ayaklanmalar devam etmiştir.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden iki, Halifeliğin kaldırılmasından bir yıl sonra başlayan Şeyh Sait Ayaklanması kısa sürede çığ gibi büyümüş ve Anadolu topraklarının önemli bir bölümünü etkisi altına almıştır. Bu ayaklanma gerek nedenleri gerekse de sonuçları itibariyle önemli bir konuma sahiptir. Bu ayaklanmayı daha iyi tahlil edebilmek için o dönemin basını iyi incelemek gerekmektedir.

Basının kamuoyu üzerinde önemli bir tesiri vardır. Yeni olan bir şeyi tanıtmada ve bireylerin zihinlerinde konuyla ilgili ilk fikirlerin oluşmasında basın önemli bir etkidir. Değişim ve buna bağlı olarak oluşan gelişmelerde, kamuoyunu değişime hazırlama ve alıştırma hususunda basına önemli görevler düşmektedir. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında köklü değişimleri kamuoyuna anlatmada ve bu değişimlerin kabul edilmesinde basın önemli bir rol oynamıştır.

Cumhuriyet Dönemi çağdaşlaşma hareketleri neticesinde meydana getirilen inkılâplar, dönemin basınında övgüyle bahsedilmiştir. Basında, inkılâpların Türk milletini ve devletini çağın gereklerine göre hazırlayarak büyük bir gelişme meydana getireceği düşüncesi ele alınmıştır. Aynı zamanda, Türk inkılâbının tanıtılması ve inkılâbın gerekçelerinin belirtilmesinin yanı sıra, Türkiye halkının önünü ve ufkunu açarak medeni milletler seviyesine ulaştıracığı fikrinin sıklıkla yer alması, milletin inkılâplara olan inanç ve bağlılığının artmasını sağlamıştır.¹

Basının en önemli unsurlarının başında gelen gazete toplumun aynası sayılmakta, günün siyasal, sosyal ve ekonomik olaylarını yansıtmaları bakımından

¹ Taner ASLAN, Türk İnkılâbının Doğuşu ve Gelişiminde Türk Basınının Rolü, Kastamonu Eğitim Dergisi, Ocak 2009, s. 241-242.

bir belge koleksiyonu niteliği taşımaktadır. Bu nedenle gazete koleksiyonları, dönemin daha iyi tanınması, anlaşılması ve daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için oldukça önemlidir.²

Türkiye Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal de, basının ve gazetelerin önemi üzerinde oldukça duyarlı davranmıştır. Mustafa Kemal İstiklâl Savaşı'nı örgütlerken 27 Aralık 1919 günü Sivas'tan Ankara'ya gelir. 10 Ocak 1920 günü de, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin organı olarak Hâkimiyet-i Milliye gazetesini çıkarmaya başlar. 27 Aralık ile 10 Ocak arasında 14 gün bulunmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki Mustafa Kemal, yeni karargâhına gelir gelmez, ayağının tozu ile gazete yayımlamaya başlamıştır.

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi sonrasındaki dört aylık Heyeti Temsiliye döneminde de gazete çıkarmıştır. Sivas Kongresi'nin bitiminden dört gün sonra, 14 Eylül 1919 günü, milli hareketin gazetesi İrade-i Milliye yayın hayatına başlamıştır. İrade-i Milliye adı Mustafa Kemal tarafından konur ve gazetenin yazıları onun denetiminde yayımlanır.

Mustafa Kemal, Ankara'ya geldikten sonra milli hareketin ilk gazetesi olan İrade-i Milliye'yi Sivas'tan Ankara'ya taşımak ister, ancak Sivaslıların yoğun istekleri üzerine İrade-i Milliye'nin burada kalmasını uygun görür.

Bu kez Ankara'da bir gazete çıkarılması fikri gündeme gelir. Milli mücadelenin ikinci gazetesi olan "Hâkimiyet-i Milliye"nin adını yine Mustafa Kemal verir.³

Biz bu çalışmamızda, Hâkimiyet-i Milliye gazetesini seçtik. Bu seçimimizin birçok sebebi vardır. Bunların bir kısmını yukarıda belirtmeye çalıştık. Yapmış olduğumuz bu çalışmada Hâkimiyet-i Milliye gazetesini seçmemizin diğer bir sebebi ise bahsi geçen gazetenin bir Ankara gazetesi olmasıdır. Çünkü biz, bir Ankara gazetesinin yeni kurulmuş rejimi ilk ağızdan daha sağlıklı yansıtacağı kanaatindeyiz. Hâkimiyet-i Milliye doğrudan resmi ideolojinin sesi sayılabilecek bir gazete iken, dönemin İstanbul gazetelerinde genel bir siyasetlilik hâkimdir. İstanbul gazeteleri

² Hayati TÜFEKÇİOĞLU, Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-1988, s. 3.

³ Hadiye BOLLUK- Kurtuluş GÜRAN, Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi- Hâkimiyet-i Milliye Yazıları, Kaynak Yayınları, İstanbul- 2004, s. 7-8.

bu anlayışlarıyla yeni yönetimi ve inkılâpları ile ona karşı yapılan ayaklanmaları yansıtamamaktadır. Mesela o dönemde çıkarılan İstanbul gazetelerinden Vakit'te toplam iki köşe vardır. Bunun yanında beş roman tefrikası ve bir hikâye her gün yayımlanmaktadır. İkdam gazetesinde ise günümüz magazin basınında rastlanan hikâye diliyle yazılmış ilginç konular daha ağırlıktadır. Yunus Nadi'nin 1924 yılından itibaren Cumhuriyet'i yayımlamaya başlaması İstanbul basınında ufakta olsa bir değişikliğe yol açmıştır. Ancak bu gazetede Yunus Nadi imzalı baş makaleler dışında yeni rejim ve yapılan inkılâplar ile buna karşı gösterilen tepkileri yansıtmaması açısından sınırlıdır.⁴

Yapmış olduğumuz bu çalışmanın Hâkimiyet-i Milliye gazetesini tanıtmak olmadığını tezimizin sınırlarını tespit etmek açısından belirtmek isteriz. Ancak çalışmamızın ana kaynağını oluşturan bu gazete hakkında biraz bilgi vermenin uygun olduğunu düşünmekteyiz.

Hâkimiyet-i Milliye, Mustafa Kemal tarafından kurularak 10 Ocak 1920 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. Başlangıçta haftada iki gün, dört sayfa olarak yayınlanmaya başlayan gazete, sonraları haftada üç gün ve 1921 Şubatından itibaren de günlük olarak çıkmaya başlamıştır. Gazete, Cumhuriyet rejimini oluşturan eylemin ana siyasal sözcüsü olmuştur. 11 Ekim 1923'te Recep Peker'in yazı işleri müdürü olduğu gazete, giderek Mustafa Kemal' in kurmuş olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmi bir organına dönüşmüştür. 1974 yılında Ulus adını alan gazete, özellikle Falih Rıfkı Atay'ın başyazarlığında Ankara rejiminin görüşlerini yansıtan bir basın kuruluşu, hatta devlet sözcüsü görünümünü almıştır.⁵

Hâkimiyet- i Milliye gazetesinin kuruluşundan iki gün sonra, yani 12 Ocak 1920 tarihinde, Mustafa Kemal, Kazım Paşa'ya (Karabekir) gönderdiği telgrafta Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin çıkışını haber verirken gazetenin Ankara'nın resmi sözcüsü olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir:

*“Burada Hâkimiyet-i Milliye isminde bir gazete çıkarıyoruz. Görünüşte özel bir gazete halindedir. Yazıları Heyeti Temsiliyemiz tarafından verilmektedir.”*⁶

⁴ TÜFEKÇİOĞLU, Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını, s. 5.

⁵ TÜFEKÇİOĞLU, Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını, s. 3.

⁶ BOLLUK-GÜRAN, Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi- Hâkimiyet-i Milliye Yazıları, s. 9.

Hâkimiyet-i Milliye, Mustafa Kemal'in koyduğu sınırlı bir sermaye ile kurulmuştur. Başlangıçta gazetenin bütün yazı ve haberleri Mustafa Kemal tarafından gözden geçirilmiş, yazıların çoğunu Mustafa Kemal yazmıştır. Hâkimiyet-i Milliye'nin ilk sayısındaki başmakale de yine Mustafa Kemal tarafından kaleme alınmıştır. Gazete'nin imtiyaz sahipliğini sırasıyla; Recep Zühtü Bey, Mahmut Bey (Siirt Mebusu) ve Falih Rıfki yapmıştır. Mesul Müdürleri de; Sait Bey, Hikmet Şevki Bey, Naşit Hakkı Bey'dir. Hâkimiyet-i Milliye'nin basım adedi ise; 1920'de 2000, 1927'de 6000, 1932'de 9000'dir.⁷

Gazetenin imzasız çıkan başyazılarının çoğunun Mustafa Kemal'e ait olduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal kendi yazmadığı durumlarda başyazıları incelemiştir. Başyazılar, O'nun yönlendirmesiyle gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra dizgiye verilmiştir. Mustafa Kemal dışında gazetenin ilk başyazarları; Hamdullah Suphi, Hüseyin Ragıp, Ağaoğlu Ahmet'tir. 1923'ten sonra Recep Peker, 1924'ten 1931'e kadar Mahmut Soydan ve 1931'den sonra Falih Rıfki Atay'dır. Yazı işlerinde çeşitli zamanlarda görev yapmış olan kadroda da İstiklâl Mücadelesi'nin seçkin isimleri yer almıştır: Mahmut Esat (Bozkurt), Aka Gündüz, Falih Rıfki (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mahmut (Soydan), Ağaoğlu Ahmet, Yahya Kemal (Beyatlı), Ruşen Eşref (Ünaydın), İzzet Ulvi (Aykut) ve Ziya Gevher (Etili) bunlardan bazılarıdır.⁸

Bizim incelediğimiz dönemde ise gazetede çıkan yazıların genellikle Falih Rıfki (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) beylerin imzalarını taşıdığı görülmüştür. Ayrıca bu dönemde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin cumartesi günleri çıkarılmayarak haftada altı gün çıkarıldığı tespit edilmiştir. Dört sayfa olarak çıkarılan gazetenin günlük satış fiyatı üç kuruş olarak tespit edilmiştir. Gazeteye abone olmak isteyenlere ise üç seçenek sunulmuştur. Bunlar: Aylık 280, altı aylık 550, seneliği ise 950 kuruş olarak belirlenmiştir. Yurt dışından abone olmak isteyenler ise; aylığı 5, altı aylığı 800, seneliği ise 1500 kuruşa abone olabilmektedirler.

⁷ TÜFEKÇİOĞLU, Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını, s. 3.

⁸ BOLLUK-GÜRAN, Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi- Hâkimiyet-i Milliye Yazıları, s. 9.

Ankara’da Hâkimiyet-i Milliye Matbaası ve İdarehanesi’nden çıkarılan bu gazete, günümüzdeki birçok gazetede olduğu gibi bir sloganla okuyucularının karşısına çıkmıştır. Gazetenin isminin hemen altında bulunan o slogan şu şekildedir: *Milletin iradesini hâkim kılmak.*”

Araştırmamızın asıl konusunu teşkil eden Şeyh Sait Ayaklanması ülke siyasetinde olduğu gibi dönemin basınında da geniş yer bulmuştur. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de diğer gazeteler gibi hatta onlardan daha fazla, ülkenin gündemini işgal eden bu olaya günlerce hatta aylarca yer vermiştir. Bu gazete Hükümet tarafından yayımlanan resmi tebliğleri hemen ertesi gün yayımlayarak halka ayaklanmanın gidişatı hakkında bilgiler sunmuştur. Ayrıca ülkenin dört bir köşesinden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e ve gazeteye gelen destek telgraflarını yayımlayarak halkın ayaklanmaya bakışını göstermeye çalışmıştır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ayaklanma sırasında Meclis’te yaşanan önemli görüşmeleri aynen neşrederek, okuyucularının Meclis içerisinde yaşanan gelişmeleri yakından takip etmesini de sağlamıştır. Özellikle hükümet değişikliğinin yaşandığı ve Takriri Sükûn Kanunu’nun çıkarıldığı 4 Mart 1925 tarihinin hemen ertesi gününde basılan sayısının neredeyse tüm sayfalarını Meclis’teki görüşmelere ayırdığı görülmüştür.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yalnızca Meclis’teki görüşmeleri aynen neşretmemiş aynı zamanda İstiklâl Mahkemeleri’nde görülen davaları da okuyucularıyla paylaşmıştır. İstiklâl Mahkemeleri kurulduktan sonra görülen birçok davayı bu gazetede bulmamız mümkündür. Özellikle Ankara İstiklâl Mahkemesi’nde görülen Tanin gazetesinin sahibi Hüseyin Cahit Bey’in mahkemesi ile Şark İstiklâl Mahkemesi’nde görülen Seyit Abdülkadir ve Şeyh Sait’in mahkemeleri bunlardan bazılarıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYAKLANMA ÖNCESİ DURUM VE ŞEYH SAİT

1.1. AYAKLANMA ÖNCESİ BÖLGENİN DURUMU

Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı ilk büyük ayaklama olan Şeyh Sait Ayaklanması dönemin Genç İline bağlı Piran Köyü'nde başlamıştır. Bu ayaklanma kısa sürede Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin büyük bir kısmını etkisi altına almıştır. Ayaklanmanın başladığı ve yayıldığı bu bölgelerin ayaklanma öncesindeki vaziyetini iyi bir şekilde tahlil etmemiz, bize ayaklanma hakkında özellikle de ayaklanmanın sebepleri ve gelişimi hakkında açıklayıcı bilgiler sunacağını düşünmekteyiz.

19.yy'da bölgede başlayan Kürt ayaklanmaları genellikle belli beylerin ve mirlerin denetimde, devlet otoritesine karşı yapmış oldukları ayaklanmalar şeklinde zuhur etmiştir. Bu nedenle bu ayaklanmalar; Şeyh Sait Ayaklanması gibi bölgenin geniş bir kesimine yayılmayıp, dar bir alana sıkışıp kalmıştır. Ortaya çıkan ayaklanmaların bölgedeki tüm aşiretler tarafından desteklenmemesi, bu ayaklanmaların merkezi otorite tarafından kolay bir şekilde bastırılmasını sağlamıştır. Kısa sürede bastırılan bu ayaklanmalar sonucunda, isyan eden aşiret beyleri ve mirler tutuklanıp sürgün edilmiştir. Böylelikle bölgede aşiret reislerinden ve mirlerden boşalan toplumsal liderlik, bölgedeki tüm halka hitap edebilecek Şeyhler tarafından doldurulmuştur. Ayrıca Metin Toker'in "*Doğuda, o tarihteki (1925) şeyhlik müessesesini sadece dini bir müessese olarak görmemek lazımdır. Şeyhler tekkelerinde oturan, müritlerinin getirdikleri hediyelerle geçinen yaşlı başlı kimseler değildi. Şeyhler ata binen, silah ve kılıç kullanmakta usta, vuruşkan gözü pek derebeylerdi. Halkın üzerinde ayrıca bir de dini etkileri vardı. Müritlerini zikrettirirlerdi ve üzerlerinde tam bir hâkimiyete sahiptiler.*"⁹ şeklinde vermiş olduğu bilgi, yapmış olduğumuz bu tespiti doğrulamaktadır. İşte bu bilgilere dayanarak Şeyh Sait Ayaklanması öncesinde bölgedeki en önemli güç kaynağı, zan edildiğinin aksine, aşiret beyliği değil de Şeyhlik kurumu olduğunu söyleyebiliriz. Dinin toplum

⁹ Metin TOKER, Şeyh Sait ve İsyanı, Yenigün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık, 1998, s. 38.

üzerinde, özellikle de bölge halkı üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, Şeyhlik kurumunun oldukça geniş bir alana hitap edebildiğini söylememiz mümkündür.

Ayaklanmanın başladığı ve yayıldığı bölgede etkili olan ve ayaklanmanın hızlı bir şekilde yayılmasını sağlayan diğer bir unsur ise bölgede var olan tarikat örgütlenmesidir. Bölgede özellikle Nakşibendî ve Kadiri tarikatlarının oldukça faal oldukları söylenebilir. Zaten bu ayaklanmada rol alan kişilerin ve özellikle de lider pozisyonunda bulunan Şeyh Sait'in Nakşibendî tarikatına mensup olması, bölgede tarikatların etkisi hakkında bize açıklayıcı bilgiler sunmaktadır.

1800'lü yıllarda baş gösteren Kürt ayaklanmalarının bölge halkı tarafından topyekûn desteklenmemesinin diğer bir sebebi olarak da Halifelik kurumunu gösterebiliriz. Bunda büyük bir kısmı Sünni Müslümanlardan oluşan bölge halkının üzerinde dinin önemli bir etkiye sahip olması yatıyordu. Ancak 3 Mart 1924'de Halifeliğin kaldırılması, bölge halkını merkezi otoriteye bağlayan en önemli unsurlardan birinin ortadan kalkması anlamına geliyordu. İşte Şeyh Sait Ayaklanması'nın yaklaşık bir yıl öncesinde gerçekleşen bu inkılâp hareketi, bölge halkı üzerinde önemli sayılabilecek bir tesire sebep olmuştur.

19. yy sonlarına doğru bölgede Ermenilerin bağımsızlık isteklerinin belirmesi üzerine Bâb-ı Âlî bölgede Ermenilere karşı bölgede yaşayan Kürtlerle işbirliği yoluna gitmiştir. Bu dönemlerde bölge halkının merkezi otoriteyle oldukça iyi ilişkiler içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle de II. Abdülhamit dönemi bunlar içerisinde en dikkat çekici olanıdır. Bu dönemlerde Ermeni Komitelerine karşı Kürtlerden oluşan Hamidiye birlikleri teşkil edilmiştir. Bu birlikleri günümüzdeki koruculuk sistemine benzetmemizin mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Hamidiye birlikleri belli süre zarfında bölgede oldukça etkili bir görev üstlenmiştir. Ancak daha sonra gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması gerekse de Halifeliğin kaldırılması ile Hamidiye birliklerinde görev almış kişiler, kendilerini yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlayacak organik bir bağın bulunmadığını düşünmeye başlamışlardır. Bu şekilde düşünen kişiler daha sonra Şeyh Sait Ayaklanması ve benzeri ayaklanmalarda önemli görevler alacaklardır.

Şeyh Sait Ayaklanması öncesinde bölgede birçok ayaklanma yaşanmıştır. Burada bu ayaklanmaların hepsini tek tek incelemeyi konumuz açısından pek gerekli

görmemekteyiz. Ancak bu ayaklanmadan hemen önce yaşanmış olan Nasturi Ayaklanması üzerinde biraz durmamızın faydalı olacağı kanısındayız

Nasturi Ayaklanması 12-28 Eylül 1924 tarihleri arasında, Şırnak ve Hakkâri bölgesinde çıkmış bir ayaklanmadır. Ayaklanma yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin otoritesini bölgede hissettirmek istemesiyle patlak vermiştir. Ankara Hükümeti, bölgedeki halkın elinde var olan silahları almak istemiştir. Bu amaçla; Beytüşşebap'a bir piyade alayı ile bir dağ bataryası, Hakkâri'ye de bir piyade taburu ile bir dağ takımı gönderilmiştir. Bölgede yaşayan Nasturiler, merkezi otoritenin bu tavrına karşı koyma yolunu seçmişlerdir. Ankara Hükümeti bu ayaklanmanın bastırılmasında bölgedeki diğer aşiretlerinden de faydalanmıştır. Nasturiler kısa bir direniş sonucunda sınır dışına çıkarılmış ve bölgede istenilen otorite önemli ölçüde sağlanmıştır.¹⁰

Şeyh Sait Ayaklanması öncesinde bölgede Kürt cemiyetleri ve örgütlerinin faaliyetleri, bölgenin içinde bulunduğu vaziyeti açıklaması açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle Kürt Teali Cemiyeti'nin bölgedeki etkisi nasıldı? Birçok araştırmacıya göre ayaklanmanın arkasındaki temel örgütlenme olan Azadi teşkilatı, bölgede ne derece etkiliydi? Bu cemiyetler dışında bölgede etkili olan başka cemiyetler var mıydı? Buna benzer soruların cevapları, bize ayaklanma öncesi bölgenin durumu hakkında önemli bilgiler sunacaktır.

Batıdaki milliyetçilik akımının etkisi ve Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte ideolojik olarak Kürt bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu hareketlerin en bilineni Kürt Teali Cemiyeti'dir. Bu cemiyet 1918 tarihinde Seyit Abdülkadir başkanlığında İstanbul'da kurulmuştur. Başkan Yardımcılığına Mehmet Ali Bedirhan ve Ferik Fuat Paşa, Genel Sekreterliğine de Babanzade Şükrü getirilmiştir.¹¹ 1908 yılından sonra oluşan nispi özgürlük ortamıyla birçok Kürt Cemiyeti kurulmuştur. İstanbul'da Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Hevi Cemiyeti, Kürdistan Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti bunlardan bazılarıdır. Fakat bunlar içerisinde Şeyh Sait Ayaklanması'nın zuhur ettiği bölge olan, Doğu Anadolu ve Güney Doğu

¹⁰ Mehmet AYDOĞAN, İç İsyancılar ve Şeyh Said İsyanı, Nokta Kitap, İstanbul-2007, s.353.

¹¹ Uğur MUMCU, Kürt-İslam Ayaklanması, Tekin Yayınevi, Ankara-1994, s.11.

Anadolu bölgelerinde, sadece Kürt Teali Cemiyeti şubeleri açılmış ve bu cemiyet çok aktif bir şekilde çalışmıştır.¹² Özellikle Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ gibi vilayetlerde şubeler açtıkları bilinmektedir.¹³ Bu cemiyet özellikle çıkarmış oldukları Jin ve Kürdistan gibi mecmualarla bölgede ve Kürt aydınları içinde Kürt Milliyetçiliğinin yayılmasını sağlıyordu. Kürt Teali Cemiyeti'nin yapmış olduğu bu ve benzeri faaliyetlerin bölgede oldukça önemli tesirlere neden olduğu söylenebilir. Ayrıca bu cemiyetin kadroları içerisinde çıkacak bazı kimselerin Koçgiri ve Şeyh Sait Ayaklanması'nda başrollerde görevler aldıkları bilinmektedir.¹⁴ Bu açıdan değerlendirdiğimizde; Kürt Teali Cemiyeti'nin, Şeyh Sait Ayaklanması öncesinde bölgede oldukça önemli bir etki sahasına sahip olduğu görülmektedir.

1.1.1. Azadi Cemiyeti

Şeyh Sait Ayaklanması'nda en az Kürt Teali Cemiyeti kadar etkili olan diğer bir teşkilat ise Azadi Cemiyeti'dir. Bu cemiyet hakkında elimizde pek fazla bilgi ve belgenin bulunmaması bu teşkilatın ayaklanmadaki rolünü de karanlıkta bırakmaktadır. Özellikle bu konu hakkında araştırma yapan Osman Aydın'ın sözlü olarak aldığı bilgi, bu örgüt hakkında pek fazla kaynağın bulunmamasının temel sebebini bize göstermektedir. Bu bilgi şu şekildedir: *“Azadi Cemiyetinin beş kişilik hücreler şeklinde illegal örgütlenmesi, üyelerinin örgüte girdikleri zaman yaptıkları yemin nedeniyle ağızlarını her koşulda çok sıkı tutmaları ve örgüt dışı propaganda bazında yazılı çalışmalar yapılmamasıdır.”*¹⁵

Azadi Cemiyeti (Civata Azadiya Kurd)'nin kuruluş tarihi hakkında, gerek yerli gerek yabancı birçok araştırmacı değişik bilgiler vermektedir. Bunlardan en mantıklı olanı Robert Olson'un, İngiliz belgelerinde yer alan İhsan Nuri ve arkadaşlarının beyanlarından hareketle, örgütün 1921 yılında Erzurum'da kurulduğuna dair olanıdır.¹⁶

¹² Osman AYDIN, Kürt Ulus Hareketi, Doz Yayınları, İstanbul-2006, s. 35.

¹³ Behçet CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, Sel Yayınları, İstanbul-1955, s. 13.

¹⁴ AYDIN, Kürt Ulus Hareketi, s. 39.

¹⁵ AYDIN, Kürt Ulus Hareketi, s. 51.

¹⁶ AYDIN, Kürt Ulus Hareketi, s. 53.

Bu cemiyet hakkında Behçet Cemal'in "1923'te yani Cumhuriyet'in ilan edildiği yılda Seyit Abdülkadir, Cibranlı Halit Bey ve eski vekillerden Yusuf Ziya ile aileleri de müteşşekil olmak üzere gizli bir komite teşkil edildi." şeklinde vermiş olduğu bilgide bahsettiği gizli komite şüphesiz Azadi'dir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu cemiyetin önde gelen isimleri Cibranlı Halit Bey ve eski Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya'dır. Bu cemiyetin liderliğini de Erzurum'da ikamet eden, Cibran aşiretinden Miralay Halit Bey'dir. Halit Bey aynı zamanda Şeyh Sait'in de kayınbiraderidir.¹⁷

Cibranlı Halit Bey ve Yusuf Ziya Bey dışında; İhsan Nuri, Vanlı Seyit Abdülkadir, Kemal Fevzi, Kadri Cemil Paşa ve Teğmen Ali Rıza bu cemiyetin diğer önde gelen isimleri arasındadırlar.¹⁸

Peki, Şeyh Sait'in bu cemiyetle herhangi bir organik bağlantısı var mıydı? Bu konuda elimizde açıklayıcı belgeler olmamasına rağmen birçok araştırmacı Şeyh Sait'in bu cemiyetin kurucusu olmayıp daha sonradan bu cemiyete dâhil olduğunu belirtmektedirler. Hatta Uğur Mumcu "1924 yılı Ağustos ayında Şeyh Sait, Cibranlı Halit Bey ve Mutki Aşireti Reisi Musa Bey Erzurum'da görüştüler ve bu cemiyetin başkanlığına Şeyh Sait'i seçtiler."¹⁹ şeklinde verdiği bilgi ile Şeyh Sait'in bu cemiyette başkanlık dahi yaptığını belirtmektedir. Ancak daha sonra İstiklâl Mahkemesi'nde Şeyh Sait'e bu konuyla ilgili soru sorulduğunda Şeyh Sait bu cemiyetle alakasının olmadığını belirtmiştir.

Bu cemiyetin ve faaliyetlerinin bölgede oldukça etkili olmaya başladığı muhakkaktır. Bu konu üzerinde çalışan araştırmacıların uzlaştıkları nokta, bu cemiyetin yapmış olduğu faaliyetlerin bölgede kısa sürede başlatılacak bir ayaklanmanın hazırlığı içine girildiğini göstermekte olduğu idi. Ancak bu ayaklanma hareketi Şeyh Sait Ayaklanması mıdır, yoksa başka bir ayaklanma mı tertip edilmeye çalışılmıştır, bunu bilemiyoruz.

Azadi Cemiyeti'nin bölgede oldukça faal hale gelmesi bu cemiyet hakkında Ankara Hükümeti'ne ve bölgedeki mülki amirlere birçok ihbarın yapılmasını

¹⁷ Altan TAN, Kürt Sorunu, Timaş Yayınları, İstanbul-2009, s. 204.

¹⁸ Durmuş YILMAZ, Musul Meselesi Tarihi, Konya-2003, s.191

¹⁹ MUMCU, Kürt-İslam Ayaklanması, s. 57.

beraberinde getirmiştir. Cemiyetin bölgedeki faaliyetleri ve bu faaliyetler neticesinde yapılan ihbarlar; Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey ve Mutkili Hacı Musa Bey'in tutuklanmasına sebep olmuştur. Tutuklanan bu kişilerden, Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya Beyler kısa bir mahkemeden sonra idam edilmişlerdir.²⁰

Görülüyor ki; isyan öncesinde bölgede çok değişik ve etkili yapılar söz konusuydu. Bu yapılar, Şeyh Sait Ayaklanması'nda muhakkak bir takım roller oynamıştır.

1.2. AYAKLANMA ÖNCESİNDE ANKARA'DAKİ DURUM

Ayaklanmanın hemen öncesi olan 1924 yılı gerçekten Ankara için bir kaos yılı olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde İstiklâl Savaşı boyunca oluşan birlik ortamının yavaş yavaş dağıldığı görülmektedir. Aslında bakılırsa yeni kurulmuş ve yönetim alanında Monarşiden Cumhuriyete doğru ilerleme kaydeden bir ülkede bu tür ayrışmaların normal olduğunu söylememiz gerekmektedir. Ankara'da yaşanan bu kaos ortamının, Şeyh Sait Ayaklanması'nı tetikleyip tetiklemediği sorusunu da beraberinde getirmektedir.

Bilindiği gibi İstiklâl Savaşı sırasında Sivas Kongresi'nde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Meclisin kurulmasından sonra bu cemiyet meclis içerisinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu, daha sonra da Halk Fırkası olarak siyasi hayatta yerini almıştır. Bu grup karşısında yer alanlar ise 1921 sonlarına doğru aynı isim altında 2. grup olarak tanınmışlardır.²¹ Meclis içerisinde sürekli var olan bu muhalefet, dönemin koşulları sebebiyle yani savaş ortamının bulunmasından dolayı hükümetle genellikle uyum içerisinde çalışmışlardır. Verilen mücadelenin başarıya ulaşmasından ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra zaten var olan bu muhalefet, gözle görülür bir hale gelmeye başlamıştır.

3 Mart 1924 tarihine geldiğimizde Halk Fırkası Meclis Grubu üç ayı kanun tasarısını Meclis'e sundu. Bu kanunların başlıkları sırayla: Halifeliğin İlgasına ve Hanedan-ı Osmaniye'nin T.C. memaliği haricine çıkarılmasına dair, Şeriye ve Efkaf

²⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 15 Nisan 1925, nr. 1401, s. 1.

²¹ Yaşar KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Boğaziçi Yayınları, Ankara-1992, s. 56.

Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin İlgasına dair ve Tevhid-i Tedrisat Kanunlarıdır. 429, 430 ve 431 sayılı kanun olarak bunlar Meclis'te kabul edilmiştir.²² Bu kanunların kabul edilmesiyle özellikle de Halifeliğin kaldırılmasına dair olan kanunla beraber Halk Fırkası içerisinde var olan muhalefet başka unsurların katılımıyla genişlemeye başladı.²³ Genişleyen bu muhalefet daha sonra partileşerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olarak siyasi alanda yerini alacaktır.

1.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Demokrasilerdeki en önemli unsurların başında çok partili hayat gelmektedir. Yeni kurulmuş olan Cumhuriyet'in demokrasiyle desteklenmesi için çok partili hayata geçmenin bir zaruriyet olduğu kesindir. Malum olduğu üzere Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk muhalefet partisi olarak kurulan bu fırka birçok yazara göre de Genç Cumhuriyet'in önüne gereğinden fazla engeller getiren bir fırka görevi görmüştür. Nitekim o dönemin İstiklâl Mahkemeleri de bu görüşe sahip olmalı ki ilk muhalefet partisi olan bu fırkayı kapatmışlardır.

İstiklâl Savaşı'nın önder kadroları 1924 yılına gelindiğinde çeşitli fikir ayrılıkları sebebiyle ayrı düşmüşlerdir. Bir dönem düşmana karşı omuz omuza savaşan kişiler, fikir ayrılıkları sebebiyle aynı fırka içerisinde siyaset yapamaz hale gelmişlerdir. Bunun neticesinde, 1924 yılının Kasım ve Aralık aylarında bazı mebuslar Halk Fırkası'ndan peş peşe istifa etmişlerdir. Partilerinden istifa eden bu mebuslar, Ali Fuat Paşa başkanlığında, Erzincan Mebusu Sabit (Sağiroğlu) Bey'in evinde toplantılar yaparak kurmaya karar verdikleri fırkanın program ve nizamnamesinin hazırlıklarını sürdürdüler. Bu toplantılara katılanlar arasında Dr. Adnan Bey, İsmail Canbolat, Bekir Sami, Halis Turgut, Feridun Fikri, Ahmet Şükrü gibi isimler de vardır.²⁴

Yapılan bu toplantılar sonuç vermiş ve neticede yeni bir parti kurma kararı alınmıştır. 17 Kasım 1924 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne (İçişleri Bakanlığı) dilekçe

²² KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s.65.

²³ İlhami ARAS, Adım Şeyh Said, İlke Yayıncılık, İstanbul-1997, s. 17.

²⁴ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar s.83.

ile başvuran Ali Fuat Paşa, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalif partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu ilan etmiştir. Bu fırkanın kuruluşu ile birlikte demokrasi yolunda çok önemli bir adım atıldığı kesindir. Kurulan bu fırkanın yönetimine ve üyelerine baktığımızda çok önemli isimler olduğunu görmekteyiz. Kurulan yeni fırkanın üyeleri şöyleydi: *İdare Heyeti; Reis: Kazım Karabekir Paşa, Reisi Sani: Dr. Adnan ve H. Rauf Beyler (İstanbul), Umumi Kâtip: Ali Fuad Paşa (Ankara), Azalar: Rüştü Paşa (Erzurum), İsmail Canbulat (İstanbul), Sabit (Erzincan), Şükrü (İzmit), Muhtar (Trabzon), Halis Turgut (Sivas), Necati (Bursa) ve Faik (Ordu) Beyler.*²⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Fırkası'na muhalif birçok kesimi bir araya getirmiştir. Behçet Cemal bu parti içerisine var olan muhalif zümreleri şu şekilde sınıflamıştır:

a- *İnkılâbların gerçekleştirilmesinde tatbik edilecek usuller bakımından muhalif olanlar. (Rauf Bey ve arkadaşları)*

b- *İnkılâbın, eski İttihat ve Terakki Fırkasını ihya suretiyle yürütülmesini isteyenler. (İsmail Canbolat Bey ve arkadaşları)*

c- *Cumhuriyet'e muhalif olup meşruti bir saltanat taraftarı olanlar. (Lütfi Fikri Bey ve arkadaşları)*

d- *Muhalefet partisini Kürt istiklâlini temin için basamak yapmağa çalışanlar. (Seyit Abdülkadir ve Kürt Teali Cemiyeti)*

e- *Muhalefeti sırf şahsi nüfus ve kudretini devam ettirebilmek için körükleyenler. (Şark vilayetlerindeki derebeyler ve şıhlar)*²⁶

17 Kasım 1924 tarihinde kurulan ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu, Ankara'da var olan tansiyonu daha da yükseltmiştir. Çok geçmeden yeni gelişmeler baş gösterdi. Fırkanın teşekkülünden üç

²⁵ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s.83. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına mensup mebuslar şunlardır: Ali Fuad (Cebesoy) Ankara, Halil (Artvin), Cafer Tayyar (Eğilmez) (Edirne), Sabit (Sağiroğlu) (Erzincan), Halet, Münir, Rüşdü, Ziyaeddin (Erzurum), Halil (Ertuğrul), İhsan (Ergani), H. Rauf (Orbay), Dr. Adnan (Adivar), İsmail Canbulat, K. Karabekir, Refet (Bele) (İstanbul), M. Arif (Ayıcı) (Eskişehir), A. Şükrü (İzmit), O. Nuri (Bursa), F. Fikri (Düşünsel) (Dersim), Halis Turgut, Bekir Sami (Sivas), Ahmet Muhtar, Rahmi (Trabzon), Hoca Kamil (Karahisar-ı Sahib), Hulisi (Karesi), Ömer (Kars), Halid (Akmanşü) (Kastamonu), Zeki (Gümüşhane), Besim (Mersin), Abidin (Manisa), Necib (Mardin). Bkz. Aynı eser, s.83.

²⁶ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s. 10.

gün sonra, İsmet Paşa Başvekillikten sağlık sorunlarını mazeret göstererek istifa etti. Aslına bakılırsa, hükümetin istifasının temel sebebi; muhalefetin iç ve dış politikada Halk Partisi'ni başarılı bulmaması ve yolsuzluğunu iddia etmesidir. Ayrıca İsmet Paşa'nın İstanbul'da İdare-i Örfiye'nin kurulmasını isteyen teklifinin ret edilmesi bu istifanın bir diğer sebebidir.

İsmet Paşa'nın istifa etmesi ile birlikte boşalan başvekillik makamı, daha ılımlı olarak tanınan Fethi Bey tarafından yeni hükümetin kurulmasıyla doldurulmuştur. Yeni kurulan kabine ise şöyledir:²⁷

Başvekil ve Milli Müdafaa Vekili: Fethi Bey
 Adliye Vekili: Mahmut Esat Bey (Bozkurt)
 Dâhiliye ve Mübadele Vekili: Recep Bey (Peker)
 Hariciye Vekili: Şükrü Kaya Bey
 Maliye Vekili: Mustafa Abdülhalik Bey
 Maarif Vekili: Saraçoğlu Şükrü Bey
 Ziraat Vekili: Hasan Fehmi Bey
 Ticaret Vekili: Ali Cenani Bey
 Nafia Vekili: Fevzi Bey
 Sıhhiye Vekili: Dr. Mazhar Bey.

Zaten oldukça yüksek olan Ankara'daki tansiyon Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla ve hükümet değişikliğiyle birlikte daha da artmıştır. Yeni kurulan bu fırkanın altmış dört maddeden oluşan bir tüzüğü vardı. Genel olarak baktığımızda bu maddelerin özgürlükler ve demokrasi ile alakalı olduğunu görmekteyiz. Ancak tüzükte bulunan altıncı madde fırkanın sonunu da beraberinde getirmiştir. Bu maddede bulunan "*Fırka, her türlü dini itikada hürmetkârdır.*" ibaresi, Şeyh Sait Ayaklanması'nda tetikleyici etki yaptığı kanaatiyle fırka 5 Haziran 1925 tarihinde İstiklâl Mahkemesi'nce kapatılmıştır.²⁸

13 Şubat 1925'de başlayan ve Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikasında sayılabilecek tesirlere yol açan Şeyh Sait Ayaklanması öncesinde Ankara'daki siyasi ortam böyle karmaşık bir durumdaydı.

Ankara'da ortamı karmaşık hale getiren sadece siyasi alanda gerçekleşen hızlı değişimler değildi. Bu kargaşalı ortamın diğer bir aktörü olarak da basını

²⁷ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s. 85-86.

²⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Haziran 1925, nr. 1443, s. 1.

gösterebiliriz. Tıpkı siyasi alanda olduğu gibi basında da ayrışmalar oldukça sert bir kutuplaşmaya doğru gitmekteydi. Basındaki bu kutuplaşma tıpkı siyasi alanda olduğu gibi kapatmalarla sonuçlanacaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmadan önce basında bir kesimin tek parti iktidarına karşı bayrak açtığını görmekteyiz. Bunlar içerisinde göze çarpan Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin, Velid EbuZZiya'nın Tevhid-i Efkâr, Ahmet Emin Yalman'ın Vatan, Eşref Edip'in Sebilürreşad'dır.²⁹ Özellikle Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin gazetesinde açtığı kampanya ile şahsi idareye karşı sert bir muhalefet gerçekleştiriyordu. Yaptığı bu muhalefette özellikle İstiklâl Savaşı'nı gerçekleştiren komutanların artık iktidarı sivillere bırakması ve memleketin normal demokratik usullerle idare edilmesi gerektiğini vurguluyordu.³⁰

O dönemde muhalif basını temsil edenleri Behçet Cemal genel olarak üç grupta sınıflamıştır:³¹

- A- *Hüseyin Cahit Yalçın'ın İhtiyatçı Grubu*
- B- *Ahmet Emin Yalman'ın Rauf Bey Grubu*
- C- *Velid EbüZZiya ve Eşref Edib'in Şeriatçı ve Halifeci Grubu.*

Neticede basının yapmış olduğu bu muhalif duruşun Şeyh Sait Ayaklanması'nda etkili olduğu tespitine varılmış ve çıkarılan Takriri Sükûn Kanunu gereğince muhalif basın susturulmuştur.

1.3. AYAKLANMA ÖNCESİNDE DÜNYA'DAKİ DURUM

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Harbi'nden sonra 1920'li yıllara girildiğinde dünyada önemli ölçüde güç dengelerinin değiştiğini görmekteyiz. Çarlık Rusya dağılmış ve yerine farklı bir ideoloji ile Sovyet Rusya, Dünya siyasetinde yerini almıştır. Savaştan yenik ayrılan Almanya ise İtilaf Devletleriyle yapmış olduğu Versay Antlaşması'nın çok ağır hükümleri altında eziliyordur. Almanya'yı içinde bulunduğu bu durumdan kurtarıp eskisinden daha da güçlü hale getireceğini vaat eden Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonel Sosyalist Partisi bu dönemde Almanya'da iktidar mücadelesi vermeye başlamıştır. Almanya gibi savaştan yenik

²⁹ ARAS, Adım Şeyh Said, s. 18.

³⁰ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s. 11.

³¹ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s. 12.

ayrılan diğerk bir devlet olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da ikiye ayrılmış ve İtilaf Devletleri'yle yaptıkları antlaşmalar sonucunda oldukça ağır yükümlülüklerin altına girmişlerdir. İtalya bu savaş öncesinde kendisine vaat edilen bir takım sözler gerçekleşmeyince kendi kabuğuna çekilmiş ve ülke içerisinde Mussolini liderliğindeki Faşist Parti 1922 yılında yönetimi ele geçirmiştir. İngiltere ve Fransa ise bu savaştan galip ayrılmalarına rağmen ekonomik, siyasi ve askeri anlamda oldukça yıpranmış bir duruma gelmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri ise kendi kıtasına dönerek yalnızlık politikası izlemeye başlamıştır.

Paris Barış Konferansı'nda, uluslar arası barışı sağlamak ve tekrar bir Dünya Harbi'nin çıkmasını önlemek, hatta daha açık olmak gerekirse Birinci Dünya Harbi'nden galip çıkmış devletlerin çıkarlarını korumak amacıyla bir uluslar arası kurum kurulmasına karar verilmiştir. 10 Ocak 1921'de Cemiyeti Akvam adıyla kurulan bu kurulun kuruluşunda 18 devlet bulunmaktaydı. Ayrıca bu kurulun asli üyelerine baktığımızda genel olarak Birinci Dünya Harbi'nden galip çıkmış devletler bulunmaktaydı.³²

Birinci Dünya Harbi'nden sonra hiçbir devletin tam anlamıyla memnun kaldığını ve karlı çıktığını söyleyemeyiz. Bu nedenle bu devletlerin, yeni bir paylaşım savaşı için kendi içlerinde bir hazırlığa girdiklerini söyleyebiliriz.

Dünya siyasetinde bu gibi gelişmeler yaşanırken yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Lozan Barış Antlaşması'nın ardından dış politikada geçici bir durulma yaşanıyordu. Ancak Lozan'da çözülemeyen bir takım problemler, bu durgunluğun yakında bulanıklığa dönüşmesine neden olacaktır. Özellikle Musul meselesi, karşılıklı mübadele, Osmanlı borçları gibi siyasi ve ekonomik konular bu problemler arasında gösterilebilir.³³

Bu problemler içerisinde özellikle Musul sorunu Türk dış politikasında önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hatta birçok araştırmacı bu sorunun

³² Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Rıfat UÇAROL, Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

³³ ARAS, Adım Şeyh Said, s. 15.

Türk dış politikası kadar iç politikada da önemli tesirlere yol açtığını vurgulamaktadırlar.

Lozan'da çözülemeyen Musul meselesinin çözümü için 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da Türk- İngiliz Konferansı düzenlenmiştir. Ancak bu konferans, herhangi bir sonuç alınamadan dağılmıştır. Bunun üzerine Musul sorununun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi icap etmiştir.³⁴ Böylelikle araştırmamızın konusunu teşkil eden Şeyh Sait Ayaklanması'nın patlak verdiği bu dönemde Musul sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşınmış oluyordu.

Musul sorunun Milletler Cemiyeti'ne taşındığı bu dönemde Musul, Kerkük ve Süleymaniye vilayetlerinin önde gelen eşrafı ile halkından oluşan yedi yüz imzalı bir mazbata Milletler Cemiyeti'ne gönderilerek Musul'un Irak'la hiçbir bağının olmadığını ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilhak ettirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Bu mazbata şöyledir:

“Cemiyet-i Akvama karşı Türkiye Hükümeti yedanında (elinde) bulunsun diye işbu mazbata vesikası zeyl(ek olarak devamına altına) mühür ve imzalarımızı koyuyoruz. Cemiyet-i Akvam filhakika bütün millet ve akvamın tabii ve mukaddes hukukuna sahip bir cemiyet demektir. Cemiyet-i Akvam'ın haiz olduğu hukuk kuvvetinin düveline ile teyid ediliyor. Şark ve garb hükümetleri Cemiyet-i Akvam'ın mevcudiyetini teyid etmektedirler. Şundan dolayıdır ki; Musul vilayetinin ahalisi umumiyet üzerine balâda sard edilen Cemiyet-i Akvam'a güvenerek hukukunun siyanetini, iktisadi menfa esasının teminini mukaddes hak mevcudiyetinin bekası esbabının eşkalini, bilcümle meşruasının nasıl olmasını ecnebi anısrın Musul sahasından tabiiyetini, ... böylece Musul vilayetinin Türkiye'ye ilhak edilmesi arzusunun haiz husule getirilmesini talep ediyoruz. Musul'un Irakla hiçbir irtibat ve alakası yoktur. Musul'un gerek hudud gerek mahiyet meşruası bellidir. Bambaşkadır. Musul büyük bir irtibatla Türkiye'ye merbuttur.”³⁵

1.4. ŞEYH SAİT KİMDİR?

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hemen akabinde ortaya çıkan ve gerek iç politikada gerekse de dış politikada önemli tesirlere yol açan Şeyh Sait Ayaklanması üzerine farklı birçok araştırma yapılmıştır. Bir kısım araştırmacı bu ayaklanmayı 1925 İsyanı, bir kısmı 1925 Kürt Ulusal Ayaklanması, bir kısmı Kürt-İslam

³⁴ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s. 7.

³⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Mart 1925, nr. 1387, s.1.

Ayaklanması bir kısmı ise Şark (Doğu) Ayaklanması olarak adlandırmaktadır. Ancak ayaklanmada lider pozisyonunda bulunan ve ayaklanma sırasında Emir'ül-Mücahidin ve Hadüm'ül-Mücahidin mahlaslarını kullanan Şeyh Sait ismi ile bu ayaklanma özleşerek tarihe Şeyh Sait Ayaklanması olarak geçmiştir. Şeyh Sait'in kimliği ve kişiliği, ayaklanmanın mahiyeti ve özü hakkında bize açıklayıcı bilgiler vereceğini düşünmemizden dolayı onun hayatı üzerinde kısaca durmamızın faydalı olacağı kanısındayız.

1925 yılında başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olarak sayılabilecek ayaklanmanın lideri konumunda bulunan Şeyh Sait'in kimliği hakkında değişik açıklamalar mevcuttur. Ancak araştırmacılar Şeyh Sait'in aslen Elazığ'ın Palu ilçesinden olduğu konusunda mutabıktır. Palu'da dünyaya gelen Şeyh Sait'in dedesi burada türbesi bulunan Şeyh Ali Septi Efendi'dir. Şeyh Ali Septi Efendi ise Palu'ya günümüzde Mardin ilinin Savur ilçesine bağlı Çılsütun (Kırkdirek) köyünden gelmiştir.³⁶ Ayrıca araştırmacıların mutabık olduğu diğer bir konu ise Şeyh Sait'in bölgede çok önemli bir etkiye sahip olan Nakşibendî tarikatının mensubu olduğudur. Bölgede önemli bir etkiye sahip olan bu tarikata mensup olması daha sonra onun liderliğinde başlatılacak olan ayaklanmanın bölgede kısa sürede oldukça geniş bir alana yayılmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu yukarıda belirtmiştik.

Genel olarak Şeyh Sait'in doğum yeri ve bağlı bulunduğu tarikat üzerinde mutabık olan gerek yerli gerekse yabancı araştırmacılar Şeyh Sait'in doğum tarihi hakkında tam olarak bir fikir birliğine varamamışlardır. Behçet Cemal'in "*Şeyh Sait'in isyan başladığında dinç görünmekle beraber, altmışını geçkindi.*"³⁷ demesi, Şeyh Sait'in 1865 veya daha öncesinde doğduğunu göstermektedir. İsmet Paşa'nın damadı olan ve bu başkaldırı hareketi üzerine önemli bir eser ortaya koyan araştırmacı-yazar Metin Toker de "*Beyaz sakalına rağmen dinçliğinden dolayı kırk yaşında gösteriyordu. Oysa altmışındaydı, hatta altmışını da geçkindi.*"³⁸ sözüyle Behçet Cemal ile aynı fikirde olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu konuda araştırma

³⁶ TAN, Kürt Sorunu, s. 208.

³⁷ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s. 18.

³⁸ TOKER, Şeyh Sait ve İsyanı, s. 36.

yapan diğerk bir yazar, İlhami Aras, Şeyh Sait'in 1865 doğumlu olduğu fikrindedir.³⁹ Ancak bu ayaklanma üzerine araştırma yapan S.J. Shaw, 1925'de 80 yaşında olduğundan hareketle Şeyh Sait'in 1845 doğumlu olduğuk kanaatindedir. Boris Temkof da aynı fikirdedir.⁴⁰

Hayvancılıkla uğraşan ve oldukça büyük hayvan sürüleri bulunan, Şeyh Ali Septi'nin oğlu ve Şeyh Sait'in babası Şeyh Mahmut Palu hayvanlarına yeterince otlak bulamamasından dolayı daha geniş otlaklara sahip olan Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşmiştir. Bölgede zenginliğin ölçütü olan hayvan sürülerinin büyüklüğü Şeyh Sait'in bölge halkı tarafından tanınmasını sağlayan diğerk bir unsur olarak değerlendirebiliriz. Büyük sürülere sahip olan Şeyh Sait'in hayvan ticareti için sürekli güneye özellikle de Halep'e kadar gittiğini görmekteyiz. Genellikle ilkbahar ve yaz aylarında yapılan ticari amaçlı bu ziyaretler Şeyh Sait'in hem bölge halkı tarafından tanınmasını sağlamış hem de kendisini bu bölgenin coğrafi yapısı hakkında fikir sahibi yapmıştır. Hatta Behçet Cemal'in "*Hınıs ile Halep arasındaki yollar üzerinde Şeyh'i tanımayan hemen hemen yok gibidir.*"⁴¹ demesi, bize Şeyh Sait ve ayaklanması hakkında oldukça önemli bilgi vermektedir. İşte, 13 Şubat 1925 yılında başlayan ayaklanmanın kısa süre içerisinde bu kadar geniş bir alana yayılmasında bu faktörü de göz ardı edemeyiz. Ayrıca Şeyh Sait'i bu ayaklanmada lider pozisyonuna getiren diğerk bir etken olarak da bunu gösterebiliriz.

³⁹ ARAS, Adım Şeyh Said, s. 47.

⁴⁰ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s. 102.

⁴¹ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s. 19.

İKİNCİ BÖLÜM

AYAKLANMANIN BAŞLAMASI, YANKILARI VE GELİŞİMİ

2.1. AYAKLANMANIN BAŞLAMASI

Şeyh Sait Ayaklanması; hazırlık evresi, etkilediği geniş çevre ve bıraktığı önemli tesirler bakımından daha önce bölgede çıkmış ayaklanmalarla farklı niteliktedir. 13 Şubat 1925 günü şark vilayetlerimizin ufak bir köyünde başlayan bu ayaklanmanın günümüze kadar ulaşan tesirleri vardır. Bu sebepten dolayı bu konunun daha dikkatli bir şekilde irdelenmesi gerekmektedir.

Önceki bölümümüzde; bölgedeki, Ankara'daki ve dış politikadaki gelişmeleri aktarırken bu ayaklanmaya etki eden etmenleri de vurgulamaya çalıştık. Özellikle ayaklanma öncesinde Kürt İstiklâl Hareketleri'nin, İngilizlerle yaşanan Musul meselesinin ve iç politikada yapılan inkılâpların -halifeliğin kaldırılması bunlar içerisinde en önemlisidir- bu ayaklanmada önemli etkilere sahip olduğunu belirttik.

Kış mevsiminin ortası sayılabilecek bir ay olan Şubat ayında ayaklanmanın başlamış olması, bu hareketin hedeflenen zamandan önce çıktığını göstermektedir. Çünkü bu mevsimde bölgenin karlarla kaplı olduğu ve ayaklanma için hiç de müsait olmayacağını tahmin etmek güç değildir. Peki, bu ayaklanma neden karlı ve tipili geçen bir mevsimde başlatıldı? Bu sorunun cevabını şöyle verebiliriz:

Azadi Cemiyeti'nin önde gelenlerinden Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'in 1924 Nasturi Ayaklanması'nı bastırmak için Hakkâri Beytüşşebap'ta görevde bulunan kardeşi Rıza'ya çektiği şifreli telgraf, kardeşi Mülazım (teğmen) Rıza tarafından yanlış anlaşılınca, Rıza ve arkadaşları askerleriyle birlikte isyan ederek dağa çıkmışlardır. Bir süre sonra bu isyanın planlanan esas isyan olmadığını ve erken harekete geçtiklerini anlayınca askerlerini terhis ederek, önce Suriye'ye, oradan da İngilizlerin elinde bulunan Irak'a geçmek zorunda kaldılar.⁴² Yaşanan bu olay, bölgede bir-iki yıl içerisinde büyük bir ayaklanma çıkarmayı hedefleyen Azadi Cemiyeti'ni telaşlandırmış ve çalışmalarını hızlandırmak zorunda bırakmıştır.

⁴² TAN, Kürt Sorunu, s. 206.

Azadi Cemiyeti'nin isyanı hızlandırmasının tek sebebi bu olay değildi. Gerek İçişler Bakanlığı'na gerek bölgedeki mülki amirlere hatta bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e bölgede bir ayaklanmanın hazırlığı içerisinde olduğuna dair birçok ihbarın gelmesi ve bu ihbarların bir kısmından Azadi Cemiyeti'nin haberdar olması bu ayaklanmayı hızlandıran diğer bir sebeptir.

Cıbranlı Halit Bey'in, Şeyh Sait ve Yusuf Ziya ile birlikte bir ayaklanma hazırladıkları, eski Genç Milletvekili Hamdi Bey tarafından birçok kez hem direk Mustafa Kemal'e hem de İçişler Bakanlığı'na bildirilmiştir.

O dönemde Hormek Aşireti liderlerinden Mehmet Şerif Fırat; Şeyh Sait'in, aşiretine bir mektup göndererek onları yapılacak olan ayaklanmaya davet ettiğini ve kendisinin de bu davet karşısında durumu Varto Kaymakamlığı vasıtasıyla Muş Valiliğine bildirdiğini, ayaklanmadan sonra kaleme almış olduğu Doğu İlleri ve Varto Tarihi adlı kitapta dile getirmiştir. Alevi olarak bilenen Hormek Aşiretine Şeyh Sait tarafından Sünni argümanlarla donatılmış olan böyle bir mektubun gönderilmiş olması bu mektubun varlığı hakkında şüpheler uyandırmaktadır.⁴³ Ancak yine de birçok açıdan önemli gördüğümüz bu mektubun sadeleştirilmiş olarak verilmesinin gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

“Hormek Aşireti reislerinden Halil, Veli ve Ali Haydar ağalara:

Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun, bütün övgüler ve minnetler onadır, Cenab-ı Hakk'ın bizi hidayetine ulaştırdığı apaçık din olan İslam'ı kâfir Mustafa Kemal'in zulmünden kurtarmak için savaş niyetiyle Şuşar'a hareket edildi. Bu savaş ve cihad, mezhep ve tarikat ayırımı gözetmeksizin. La ilahe ille'llah Muhamed Resulullah (Allah'dan başka ilah yoktur, Muhamed onun elçisidir) diyen bütün İslam tevhitçilerine (Allah'ı birleyenlere) farz olduğundan, eskiden beri memleketimizde büyük bir gayret ve cesaret sahibi olan Müslüman aşiretinizin de, parlak Ahmedi Şeriat'e (İslam'a) ve büyük cihada tabi olacağına güvenim tamdır. Ey yardımcı kuvvetler, dinimizi ve namusumuzu bu kötü adamların ellerinden kurtaralım, size istediğiniz yerleri verelim. Bu dinsiz hükümet bizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır. Bunlara cihat farzdır. Allah yolunda cihad edin ve savaşın.

4 Kanun-i sani 1341 (4 Ocak 1925)

Mücahitlerin Emiri

Seyyid Muhamed Said-i Nakşibendi”⁴⁴

⁴³ AYDIN, Kürt Ulus Hareketi, s. 99.

⁴⁴ Ruşen ARSLAN. Şeyh Sait Ayaklanmasında Varto Aşiretleri ve Mehmet Şerif Fırat Olayı, Doz Yayınları, İstanbul 2006, s. 107-108.

Çapakçur İlkokul Baş Öğretmeni Elazığlı Mehmet Zeki (Dündaralp) de Kaymakamlığa başvurarak yakın bir zaman içerisinde bölgede büyük bir ayaklanmanın çıkacağını bildirmiştir. Ayrıca Ağnot Bucak Müdürü Tevfik Bey de bölgede yapılan faaliyetleri sezinlemiş olacak ki şark vilayetlerinde yakında bir ayaklanmanın patlak vereceğini hazırladığı bir raporla valiliğe bildirmiştir.⁴⁵

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal bölgede yaşanan olayları yakından takip etmekteydi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Cibranlı Halit Bey'in amcaoğlu ve aynı zamanda kız kardeşinin kocası, Şeyh Sait'in de bacanağı olan Binbaşı Kasım Bey'in aracılığı ile bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmekteydi.⁴⁶

Nasturi Ayaklanması ve yapılan ihbarlar sonucunda Azadi Cemiyeti'nin bölgedeki faaliyetleri gün yüzüne çıkmıştır. Bu olaydan sonra Bitlis Mebusu Yusuf Ziya isyanda biraderi ile alakası olduğu düşünülerek tutuklanır. Daha sonra Cibranlı Miralay Halit de isyanla alakalı olduğu düşünülerek tutuklanarak Bitlis'e gönderilir. Bunlardan başka, Hasananlı diğer bir Miralay Halit ile Hacı Musa da bu işle alakalı oldukları düşüncesiyle tutuklanırlar fakat Bitlis'e gönderilirken yolda kaçarlar. Bu ikisinin firarında Nuh Bey isminde bir Kürt beyinin tesiri olur. Hükümet Nuh Bey'i tutuklamak isteyince de bu adam derhal Miralay Halit, Hacı Musa, Hacı Musa'nın oğlu ve Süleyman ile birleşerek hükümete karşı isyan bayrağını çeker. Hükümete karşı isyan hareketini ilk başlatanlar böylece bunlar olur.⁴⁷

1924 yılında meydana gelen Nasturi Ayaklanması münasebetiyle Bitlis'te kurulan Divan-ı Harb Mahkemesi, isyanla alakası olduğu tespit edilerek tutuklanan bu kişileri mahkeme ederken, Şeyh Sait'in de şahitliğine ihtiyaç duyulmuş ve Şeyh Bitlis'e Harb Divanı'na çağrılmıştır. Yaşlı ve hasta olduğunu öne sürerek, ifadesini istinabe yoluyla alınmasını istemiş, Bitlis Harp Divanı bu isteği kabul ederek Şeyh'in ifadesini Hınıs'ta istinabe yolu ile almıştır.⁴⁸

Bu gelişmeler Şeyh Sait'te büyük bir kuşkunun ve telaşın doğmasına neden olmuştur. Örgütün üst düzey yöneticilerinin tutuklanmış olması ve Şeyh Sait'in de

⁴⁵ MUMCU, Kürt-İslam Ayaklanması, s. 66.

⁴⁶ TAN, Kürt Sorunu, s. 207.

⁴⁷ Murat DENİZ, Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ-2007, s. 22.

⁴⁸ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s. 22.

tutuklanabilme şüphesi, planlanan ayaklanmayı lidersiz bırakma ihtimalini doğurmuştur. Bunun üzerine Şeyh Sait ve Azadi Cemiyeti'nin önde gelen kadroları, bağımsız bir Kürdistan hedefiyle çıkarmayı düşündükleri ayaklanmayı daha erken bir zamana almaya karar verirler.

Planların beklenmedik şekilde değişmesi hazırlıkları da hızlandırma gereği doğurmuştur. Böylelikle Şeyh Sait ayaklanma için hiç de müsait olmayan bir zamanda, ayaklanmaya taraftar toparlayabilmek amacıyla bölgede bir tura çıkmıştır. Daha sonra İstiklâl Mahkemesi'nde, Şeyh'e ayaklanmadan üç ay evvel bölgede başladığı gezinin amacı sorulmuştur. Şeyh ile Mahkeme Reisi arasında şu konuşmalar geçmiştir:

“Reis- Tesadüfen isyanın çıktığını söylüyorsun. Hâlbuki isyandan üç ay evvel yollara düşmüşsün, ne için bu seyahat?”

Şeyh Sait- Biz çıktık. Lakin, Divan-ı Harp Bitlis'e şahadet için beni istediler. Şeyh Abdülbaki'ye yazdım benim ifademi burada alsınlar müsaade alırım dedim. Müsaade edildiğine dair haber geldi. Hınıs Mahkemesinde ifademi aldılar. Memleketin kışı uzundur. Palu'ya gelip kalmak istedim.

Reis- Hangi ayda çıktınız? Kışın en şiddetli zamanı değil mi?

Şeyh Sait- Kânunuevvel (Aralık) da çıktım.

Reis- Yaşlı bir insan kış günü böyle uzun bir seyahate çıkar mı? Neden ilk ve sonbaharda veya yazın çıkmadınız? Bu mevsimler daha münasip değil mi?

Şeyh Sait-Günde üç saat gidiyordum, ziyade gitmiyorduk yerler müsait değildi. Odun ve ateşte yoktu. Yazın ticaret ve ziraat ile meşgulüz, kânunuevvel (Aralık), muattaliyyet (durgunluk) zamanıdır. İş yoktur.”⁴⁹

Şeyh Sait bu ifadelerinde her ne kadar ayaklanmadan yaklaşık üç ay önce başladığı bölge gezisinin ayaklanmayla bir alakasının olmadığını söylese de bu seyahatin taraftar toplamak ve yakında yapılacak kıyama bölge ileri gelenleriyle paylaşmak amacı içerdiğini söyleyebiliriz.

Şeyh'in bölgedeki bu turu, güvenilir kişilere, yaklaşmakta olan isyan hakkında geniş talimat verme fırsatı da yaratmıştır. Şeyh'i görmeye diğer liderlerde gelmiş ve

⁴⁹ Ahmet Süreyya ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, Temel Yayınları, İstanbul-2007, s. 198.

onunla stratejik meseleleri tartışma fırsatı bulmuşlardır. Çoğunluk çekimser olduğu halde ayaklanmanın Mart'ta başlatılması kararlaştırılmıştır.⁵⁰

Başlatılacak olan ayaklanmanın hazırlıkları sadece bölgede yapılacak olan gezi ile sınırlı değildi tabii ki. Şeyh bu dönemde en büyük oğlu Ali Rıza Efendi'yi sahip oldukları büyük koyun sürülerini satmak üzere Halep'e oradan da Seyit Abdülkadir ile görüşmesi amacıyla İstanbul'a göndermiştir.⁵¹ Ali Rıza'nın bu seyahatlerden Halep'e olanını, koyun sürülerini satarak yakında başlatılacak olan ayaklanma için finans kaynağı oluşturma çabası ve bölgedeki bazı güçlerin desteğini sağlama çabası olarak değerlendirilebilir. Binbaşı Kasım'ın İstiklâl Mahkemeleri'nde verdiği ifadelerin birinde Halep'te bulunan Kürt Cemiyetleri'yle Kürdistan İstiklâli için çalışan zümrelerin varlığından bahsetmesi bu iddiamızı güçlendirmektedir.⁵² İstanbul seyahatini ise orada bulunan Kürt önde gelenlerinin fikir ve desteğini sağlama olarak değerlendirebiliriz. Bu amaçla Ali Rıza, İstanbul'da Seyit Abdülkadir ile 12 Aralık 1924'te bir görüşme yapmıştır.⁵³

Şeyh Sait ise oğlu Ali Rıza'nın Halep'e oradan da İstanbul'a gitmesini İstiklâl Mahkemesi'nde şöyle değerlendiriyor:

“ Reis- Oğlunuz İstanbul'a neden Halep'ten gitti?

Şeyh Sait- Halep'e ticaret için gitmişti. Parasını İstanbul'a poliçe vermişlerdi. İstanbul'a gitti parasını aldı, geldi.

Reis- İstanbul'a Halep'ten gitti ve oralarda bazı kimselerle görüştü, size söyledi sizde isyana kalktınız öyle mi?

Şeyh Sait- O geldiğinde ben çıkmıştım. Dışarıda idim Şusar'da birleştik. İsyandan aşağı yukarı kırk gün önceydi.”⁵⁴

Şeyh Sait bu ifadesinde oğlu Ali Rıza'nın İstanbul ve Halep gezilerinin tamamıyla ticari amaçlı olduğunu ve ayaklanmayla bir alakasının olmadığını belirtmektedir. Ancak 13 Şubat 1925 tarihinde başlayan büyük ayaklanma öncesi bu gezintilerin sadece ticari amaçlı olmadığını söylemek mümkündür.

⁵⁰ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s. 148.

⁵¹ AYDOĞAN, İç İsyancılar ve Şeyh Said İsyanı, s. 370.

⁵² ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 254.

⁵³ TAN, Kürt Sorunu, s. 207.

⁵⁴ ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 199.

Yine Şeyh Sait İstiklâl Mahkemeleri'nde oğlu Ali Rıza'nın bu gezintilerine ilişkin verdiği bir diğer ifade ise şöyledir:

“Reis- Mahdumunuz Ali Rıza Efendi'nin İstanbul'dan gelmesinden kaç gün sonra bu kıyam vaki oldu?

Şeyh Sait- Ali Rıza geldikten takriben bir ay sonra oldu.

Reis- Mahdumunuz İstanbul'da bu isyan meselesini kimlerle görüşmüş ve size ne haberler getirdi?

Şeyh Sait- İstanbul'da Hınıs Kürtlerinden Reşit namında birisine misafir olmuş ve Seyit Abdülkadir Efendi'yi ziyaret etmiştir.”⁵⁵

Şeyh'in belirttiği gibi Ali Rıza ile buluşmasından takriben bir ay sonra ayaklanma başlamış ve kısa sürede önü alınamaz bir hal almıştır. Ali Rıza Efendi'nin bu gezintileri ve daha sonra babası ile Şuşar'da buluşması ayaklanmadan önceki dikkat çekici bir ayrıntıdır.

Şeyh Sait'in bacanağı olan Kasım'a İstiklâl Mahkemeleri'ndeki duruşmasında Ali Rıza Efendi'nin bu gezintilerinden dönüşü ile ilgili bir takım sorular sorulmuş ve şöyle cevaplamıştır:

“Reis- Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın İstanbul'a gidişi bu isyanla alakalı mıdır? Kasım - Ali Rıza esasen Halep'e gitti oradan da İstanbul'a geçti, sonra döndü. Seyit Abdülkadir Efendi'yi gördüğünü söyledi. Bu düdüğ ötmez ömrümüz on beş gündür dedim. Merak etme olacak dedim.

Reis- Ali Rıza İstanbul'dan döndükten sonra, Seyit Abdülkadir'den bahsederken size İngiliz nüfusu ile bir Kürdistan teşkil edileceğini söyledi mi?

Kasım- Esasen Ali Rıza söylesin söylemesin bu meselenin onların parmağı ile olduğu biliyordum.

Reis- Seyit Abdülkadir Ali Rıza'ya söylememiş mi?

Kasım- Onu Ali Rıza bana söylemedi.

Reis- Peki Ali Rıza babasına neler söylemiş ondan malumatın var mı?

Kasım- İştiklerime nazaran, Ali Rıza geldi Şuşar'da Şeyh Sait kavuşarak yerleşti fazla bilmiyorum.”⁵⁶

Ali Rıza Efendi Şuşar'da, babasına yapmış olduğu gezintilerin olumlu geçtiğini belirtmiş olacak ki ayaklanma bu buluşmadan çok geçmeden başlatılmıştır. Yaşar Kalafat'ın kitabında yer alan ve aşağıda verdiğimiz bilgiler iddiamızın haklı olduğunu göstermektedir.

“Ali Rıza Efendi; Doğunun hiçbir yerinde askeri birlik olmadığını ve her aşiret kendi bölgesini işgal edebileceğini ve doğudaki muhtarlıklardan birer mazbata

⁵⁵ ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 189.

⁵⁶ ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 222.

alarak Taşnak-Heybun Cemiyeti aracılığı ile Cemiyet-i Akvam'a gönderilmesinin istendiğini babasına iletmiştir. Diğer yandan isyan hareketinin Diyarbakır'dan başlatılması istenmektedir. Ali Rıza TBMM'deki doğulu milletvekilleri ile görüşmüş ve iddiaya göre onlarında tasviplerini almıştır."⁵⁷

Şeyh Sait, oğlu gibi güvendiği bir takım kişileri, özellikle halk üzerinde etkili olabilecek Şeyhleri propaganda yapmaları için bölgenin değişik merkezlerine göndermiştir. Ayaklanma başladıktan sonra Cizre'ye gönderilen ve yakalanmadan önce on beş gün boyunca havalide dolaşarak ayaklanmanın propagandasını yapan beş tane Palulu Şeyh, üzerlerinde oldukça yüksek miktarda parayla birlikte yakalanmışlardır.⁵⁸

Şuşar'dan ayrıldıktan sonra 6 Ocak'ta Karlıova Kazası'nın Kanereş Köyü'ne gelen Şeyh Sait burada da aşiret reisleri ile görüşmelerde bulunup isyan için hazır olmalarını ister. 9 Ocak'ta Çapakçur'un (Bingöl) Çan Köyü'ne giderek Şeyh Mustafa'ya konuk olur. Üç gün sonra kabile Çapakçur'un merkezine, bir gün sonra da Sımşor Köyü'ne varır. Burada bölgenin birçok âlim, şeyh ve ağaları Şeyh Sait'i ziyarete gelerek biat ederler. Her uğradığı yerde kendisine yüzlerce atlı iltihak etmekte, kabile günden güne büyüyüp küçük bir ordu halini almaktadır.⁵⁹

Şeyh, turuna Genç (Darahini), Lice ve Hani'de devam ettikten sonra Türkiye Cumhuriyet tarihinde karşılaşılan ilk büyük ayaklanmanın başlayacağı ve kardeşi Abdürrahim Efendi'nin ikamet ettiği Piran Köyü'ne varır.

Piran'da kendisini karşılamaya gelen kalabalığa şu konuşmayı yapar:

"Medreseler kapandı. Şer'iyye ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı. Din okulları Milli Eğitime bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, Peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse bizzat dövüşmeye başlar; dinin yükselmesine gayret ederim."⁶⁰

⁵⁷ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s. 143.

⁵⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Mart 1925, nr. 1362, s. 1.

⁵⁹ TAN, Kürt Sorunu, s. 209.

⁶⁰ MUMCU, Kürt-İslam Ayaklanması, s. 68.

Şeyh Sait kardeşinin evinde konaklarken jandarmalardan kaçan birkaç kanun kaçağı Şeyh'in himayesine sığınır. Bunu üzerine jandarmalar, Teğmen Mustafa ve Teğmen Hüsnü komutasında Şeyh'in bulunduğu evi kuşatır ve kaçakların kendilerine teslimini isterler. Bu durum karşısında Şeyh “İstediğiniz adamlar benim yanımdadır. Şimdi bunları yakalarsanız benim şeref ve haysiyetimi çiğnemiş olursunuz. Hükümetin kolu uzundur bu suçluları istediği zaman yakalayabilir.”⁶¹ diyerek jandarmalardan kaçakları daha sonra tutuklamalarını talep eder. Ancak jandarma teğmenleri bunu kabul etmeyince tarihe ve hafızalara Şeyh Sait İsyanı olarak yazılan ayaklanmanın ilk kurşunu böylelikle patlamış olur.

2.2. AYAKLANMANIN ANKARA'DAKİ YANKILARI

13 Şubat tarihinde Piran'da başlayan ayaklanma Ankara'da zaten gergin olan havayı daha da gerginleştirerek boğucu hale getirmişti. Ayaklanmanın başlamasından itibaren geçen her saat hatta her dakika Ankara'da özellikle de Meclis koridorlarında asapların daha da bozulmasına sebep olmaktadır.

Ayaklanmadan iki gün önce yani 11 Şubat günü Meclis'te söz alan Lazistan Mebusu Esad (Özoğuz) Bey, şark vilayetlerinin yol ve arazi ihtiyaçlarının acil bir şekilde çözülmesinin ülke menfaatine uygun olduğunu belirten uzun bir konuşma yapmıştır. Bunun üzerine Hamdullah Suphi de ertesi gün yani 12 Şubat'ta Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki köşesinde “Şarka Dikkat Ediniz” başlıklı bir makale kaleme alarak, şark vilayetlerimizin büyük harplerden büyük yıkımlarla çıktığını ve bu nedenle bölgeye hem hükümetin hem de basının daha dikkatli davranması gerektiğini belirlemiştir.⁶² Böylelikle isyanın başlamasından çok kısa bir süre önce Meclis'te yapılan bu konuşma ve gazetede kaleme alınan bu makale ayaklanmanın habercisi niteliğindedir.

Ankara'da ayaklanmanın ilk günlerinde ayaklanma ile ilgili herhangi bir resmi açıklama yapılmamıştır. Ancak kulaktan kulağa yayılan söylentiler gün geçtikçe artmaktaydı. Yayılan bu söylentilerin arasında “Kürdistan'da isyan çıkmış!” başta

⁶¹ TAN, Kürt Sorunu s. 209; KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s. 150.

⁶² Hâkimiyet-i Milliye, 12 Şubat 1925, nr. 1347, s. 1.

gelmekteydi. Ayrıca Ankara'daki havayı gerginleştiren diğer bir durum da hükümetin Meclis'e bu konu hakkında bilgi vermemesiydi. Ayaklanma ile ilgili muamma devam ederken bu konuyla alakalı ilk olarak 16 Şubat'ta Dâhiliye Vekili Cemil Bey (Tekirdağ) (Uybadın) tarafından Vekiller Heyeti'ne bilgi verilmiştir.⁶³

Piran'da zuhur eden ayaklanmanın gün geçtikçe ehemmiyeti daha da anlaşılacaktır. 18 Şubat günü Meclis'te, Dâhiliye Bütçesi'nin görüşmelerinin gerçekleştiği ve Kazım Paşa'nın (Karabekir) başkanlık yaptığı ikinci oturumda söz alan Dâhiliye Vekili Cemil Bey ilk defa ayaklanmayla ilgili izahatta bulunmuştur. Bu izahat şöyledir:

*“Genç taraflarında Şeyh Said isminde bir şaki peyda ettiği birkaç taraftarıyla ilan şekavet etti. Fakat hükümetin aldığı ciddi tedbirler neticesi olarak pek yakında külliye tenkil edileceği katidir...”*⁶⁴

Görülüyor ki ayaklanma ilk başlarda Ankara tarafından birkaç eşkıyanın gerçekleştirmiş olduğu bir asayiş sorunu olarak değerlendirilmiştir. Ancak durumun hiç de öyle olmadığı, bu ayaklanmanın hızla büyüyen ve bölgeyi etkisi altına alan bir ayaklanma olduğu gün geçtikçe anlaşılmaya başlanacaktır.

Bu günlerde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal riyasetinde gerçekleştirilen Vekiller Heyeti toplantılarında, bizzat Mustafa Kemal ve birkaç vekil Piran'da ortaya çıkan hadisenin vahim olduğunu ve genişlemeye müsait olduğunu belirtmiş olsalar da Başvekil olan Ali Fethi (Okyar) Bey ve birçok vekil bu görüşlere katılmamışlardır.⁶⁵ Hükümet Reisinin ve arkadaşlarının büyük kısmının hadiseyi önemsiz görmeleri, görev yaptıkları hükümetin sonunu hazırlayacaktır.

Şark vilayetlerinde baş gösteren huzursuzluk böylelikle bölgeyi olduğu gibi Ankara'yı da yavaş yavaş etkisi altına almıştır. Ankara'da var olan huzursuzluklar bu olay neticesinde daha da belirginleşerek, kısa süre içerisinde yaşanacak olan büyük siyasi değişimleri de beraberinde getirecektir.

Hükümetin, şark vilayetlerindeki hadiseyi pek ciddiye almadığı ve önlem almakta geciktiği eleştirilerinin gittikçe arttığı bir zamanda 20 Şubat Cuma günü

⁶³ ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 46.

⁶⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Şubat 1925, nr. 1354, s. 3.

⁶⁵ ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 48.

İsmet Paşa'nın Heybeliada'daki istirahatını kesip birdenbire Ankara'ya hareket etmesi gündeme bomba gibi düşecektir.

İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi dönemin basınında geniş yer tutmuştur. Özellikle yapılan yorumlardaki ortak nokta yakında bir hükümet değişikliğinin olacağı yönündedir. Ancak hükümet yanlısı bir takım gazeteler ise İsmet Paşa'nın bu gelişinin ziyaret amaçlı olduğu yazmışlardır.⁶⁶

21 Şubat günü öğleden sonraki trene ilave edilen hususi bir vagonla Ankara'ya gelen İsmet Paşa büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Hatta gazetelerin bir önceki günde, İsmet Paşa'nın sabahki trenle geleceğini yazan haberleri sebebiyle sabah saatlerinden itibaren Ankara istasyonuna geniş halk kitlelerinin geldiği görülmüştür. İstasyona sadece halk değil, başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Meclis Başkanı Kazım Paşa, Adliye Vekili Mahmut Esat, Hariciye Vekili Şükrü Kaya, Dâhiliye Vekili Cemil Bey, Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey ile Erkan-ı Harbiye Umumiye Reis Sanisi Kazım Paşa -Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa rahatsızlığından dolayı gelememiştir-, Hariciye ve Müdafaa-i Milliye Vekaletlerinin müsteşarları ile birçok milletvekili ve gazeteci karşılama töreninde yerlerini almışlardır.⁶⁷

İstasyona gelenler, özellikle de Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı çok samimi bir şekilde karşılamışlardır. İsmet Paşa kendisini karşılamaya gelenlerle tek tek tokalaştıktan ve teşekkür ettikten sonra Mustafa Kemal'in makam aracına binerek Çankaya Köşkü'ne geçmiştir.⁶⁸

Şeyh Sait liderliğinde Piran'da başlayan ayaklanma artık Ankara tarafından daha ciddiye alınır hale gelmişti. Bunun sonucunda bu ayaklanmayı çok sert bir şekilde bastırmak için tedbirler düşünölmeye başlanmıştır. Bu tedbirlerin başında da bir hükümet değişikliğinin düşünöldüğü apaçık meydandadır.

Mustafa Kemal kurulacak yeni hükümeti emanet etmeyi düşünödüğü İsmet Paşa ile birlikte Çankaya Köşkü'nde, alınacak olan tedbirleri görüşmeye hemen

⁶⁶ TOKER, Şeyh Sait ve İsyanı, s. 18.

⁶⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Şubat 1925, nr. 1356, s. 1.

⁶⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Şubat 1925, nr. 1356, s. 1.

başlamıştır. İki paşanın baş başa yaptığı görüşme akşam saatlerine kadar devam etmiş ve daha sonra bu görüşmeye Meclis Başkanı Kazım Paşa da katılmıştır.⁶⁹

İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi ve Çankaya görüşmesi ile birlikte zaten kaynaklı Ankara siyaset kazanı daha da alevlenmiştir. Özellikle kulislere Fethi Bey'in Başvekillikten çekileceği ve yeni hükümeti İsmet Paşa'nın kuracağı, alınacak olan tedbirlerinde onun tarafından alınacağı söylentileri yayılmaya çoktan başlamıştı. Bu söylentiler çok kısa bir süre sonra gerçeğe dönüşecek ve Fethi Bey Başvekillikten çekilerek yerini İsmet Paşa'ya bırakacaktır. İsmet Paşa da başvekil olduktan hemen sonra Takrir-i Sükûn Kanununu çıkararak ayaklanmanın bastırılmasında önemli bir görev üstlenecektir.

Ankara'da yaşanan bu gelişmeler ve ayaklanmanın hızlı bir şekilde yayılması üzerine Başvekil Ali Fethi Bey 23 ve 24 Şubat'ta iki hükümet teskeresiyle bölgede İdare-i Örfiye'nin ilan edildiğini bildirmiştir.

23 Şubat tarihli teskere şu şekildedir:

*“Ergani vilayetinin bir kısmında kuvvâ-i devlete karşı vak'a gelen isyan; Diyarbakır, Elazız ve Genç vilayetlerine de sirâyet eylemiş ... Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Kiğı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle İdare-i Örfiye ilan edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye kanunun seksen altıncı maddesi mucibince keyfiyeti Meclis-i Âli'nin tasdikine arz eylerim efendim.”*⁷⁰

Bu teskerenin hemen ertesi günü olan 24 Şubat gününün akşamında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in başkanlığında Heyeti Vekiliye toplanmış ve geç saatlere kadar ayaklanma ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca bu toplantıya Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Vekili Malatya Mebusu İsmet Paşa, Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa ve Erkânı Harbiye Umumiye İkinci Reisi Kazım Paşa da katılmışlardır.⁷¹ İsmet Paşa'nın bu toplantıya katılması hükümet değişikliğinin çok kısa bir sonra gerçekleşeceği yorumlarını da beraberinde getirmiştir.

Bu teskere ile Hükümet ayaklanma ile ilgili ilk ciddi tedbiri almış olmaktadır. Bu teskere ile yetinilmeyip hemen ertesi gün meclisin ikinci oturumunda söz alan Başvekil ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fethi Bey ve Dâhiliye Vekili Cemil Bey

⁶⁹ TOKER, Şeyh Sait ve İsyanı, s. 22.

⁷⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 24 Şubat 1925, nr. 1358, s. 1.

⁷¹ Hâkimiyet-i Milliye, 25 Şubat 1925, nr. 1359, s. 1.

ayaklanma ile ilgili oldukça uzun konuşmalar yaparak meclisi bilgilendirmiştir.⁷² Yapılan bu konuşmaları meclis localarında bulunan Mustafa Kemal de dinlemiştir.⁷³ Bu konuşmalar, isyanın başlaması, etkileri ve alınan tedbirleri açıklayıcı bilgiler içerdiğinden aynen vermeyi faydalı bulmaktayız.

“Muhterem arkadaşlar:

Kuvva-i devlete karşı Genç vilâyetinde bazı usât müsellahan kıyam etmiş oldukları için gerek muntika-i kıyamında ve gerekirse isyan muntikasına civar olan ve bu isyanın tevsii muhtemel olan muntikalarda Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun madde-i mahsusasına tevfikân Hükümet idare-i örfiye ilân etmiş ve meclis-i âlinizin nazar-ı tasdikine arzylemiştir. Bu idare-i örfiyenin ilânını icabettiren harekât-ı isyaniye hakkında müsaade buyurursanız bir nebze hey'et-i cümliyenize malûmat arzedeğim.

Malûm-u âlînidir ki, geçen yaz ortalarında Nasturî harekatı icra edilmiş ve bu harekât esnasında bazı zabitan Ecnebi tesvilâtına kapılarak hududun cenub cihetine geçmişlerdi. Hiyanet-i vataniyeye işaret eden bu harekâtın dâhilde bulunan müşevvikleri hakkında elde ettiğimiz delâil ve emârân üzerine bazı zevat Bitlis Divan-ı Harbinde mahkemeleri icra olunmak üzere tevkif edilmişlerdir. Bu tevkif edilen zevat ile uzak ve yakından münasebeti olan Divan-ı Harpçe istinabe tarikiyle şahadetine lüzum görülen Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Said namında bir zat vardır. Bu zat bundan bir müddet evvel müridan ve avânesini beraberine alarak Genç vilâyetinde bir dolaşma harekâtı yapmış ve uğradığı yerin bazı zevatı ile bilhassa hükümete muhalefeti ile tanınmış olan anasır ile sıkı ve gizli münakaşa ve müzakereye girişmiştir. Bu meyânda müfsit reis köyü olan Piran Köyü'ne uğramıştır. Şeyh Said'in beraberinde olan iki şahsın firarî olduğunu fark eden jandarmaların bu firarileri derdest etmeğe teşebbüs etmeleri üzerine Şeyh Sait jandarmalara silah istimal etmeleri için emir vermiş ve müsadere neticesinde jandarmaları esir etmiştir.

Bu suretle kendisinin muzmiri olan harekât-ı isyaniye başlamıştır. Yalnız isyanda harekete başlamadan evvel biri Halep'te diğeri İstanbul'da bulunan iki oğlunun Hınıs'a vüruduna intizar etmiş ve onlarla görüştükten, Halep'te ve İstanbul'da temas etmesi muhtemel bulunan zevattan beklediği haberleri aldıktan sonra bu harekete başlamıştır. Piran'da vukua geldiğini arzettiğim bu vaka Şubat'ın 13'üncü gününe tesadüf etmiştir. Vakayı izah etmekle beraber derhal telgraf hatlarını katletmiş ve hükümete karşı isyan halinde bulunduğunu ilân eylemiştir.

Aynı günün gecesinde Hacı Talat namında başka bir şahıs tarafından Genç hapishanesine ve jandarma dairesine tecavüz vaki olmuş, silah istimal edilmiş ve basın suretinde vaki olan bu tecavüz neticesinde jandarmalarımıza esir düşmüştür.

Çapakçur'da hatta aynı mahiyette Hükümet Konağına karşı bir tecavüz olmuş ve Hükümet Konağı zabt olunmuştur. Bu suretle Genç, Çapakçur, Hani, Lice ve Palu kazası da bilahare buna iştirak etmek üzere bu mahallerin teşkil ettiği muntika, bir muntika-i isyan halini almıştır. Bunun üzerine civarda bulunan ve az bir zamanda tahriki kabil olan müfrezelerin hareketine mahallin en büyük askeri kumandanı

⁷² Hâkimiyet-i Milliye, 25 Şubat 1925, nr. 1359, s. 1.

⁷³ Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1.

tarafından emir verilmiştir. İsyân muntikasına birçok vilâyetler şamil olduğu için bu isyan muntikasını tedip etmek üzere bulunan üçüncü ordu müfettişi Kâzım Paşa'ya tevdi edilmiştir. Kâzım Paşa'nın emri ile tahrik edilen müfrezelerden birisi Hınıs boğazından geçerek Lice'ye gitmek üzere hareket etmiş, diğerinin de Piran Köyü'ne uğrayarak Hani üzerinden Lice istikametine doğru yürümek emri almıştır.

Hınıs boğazından hareket eden müfreze boğazın işgal edilmiş bulunduğunu ve hareket halinde bulunan müfreze ateş edilmekte olduğu ve boğazın sed edilmiş bulunduğunu görünce müfreze boğazı sökmeğe muvaffak olamamış ve boğazın cenubunda bir köyde ikâmete mecbur kalmıştır.

Kezalik Piran Köyü üzerinde Hani tarikiyle Lice'ye hareket eden diğer müfreze Piraniye dahil olmuş ve orada bulunan tüfek ile karşılaşmış vaki olan müsademe neticesinde isyanı tenkil etmiş ve firara icbar etmiştir. Andan sonra Hani istikametine doğru hareket eyleyen keza isyanı tenkil eylemiş ve Hani'de karargâh kurmuştur. Bu tenkil neticesinde, Hani'de ikamet eden müfreze, bir gece guruptan yarım saat sonra ansızın 'Teslim, teslim, sallı âlâ Muhammet' sedalarıyla her taraftan gelen köylülerin baskınına uğramıştır. Bu baskın dâhilinde bulunan ahali de maatteessüf iştirak etmiştir. Bunun üzerine müdafaa eden neferlere dâhilde ve hariçte ateş edilmiş ve müfreze ateş altında kalınca ricat etmeye mecbur olmuş ve Hani'nin cenubunda köye kadar gelmiştir. Bu suretle vakanın ehemmiyet ve ciddiyet peyda ettiğine ve o civarda bulunan müfrezelerle kabil-i istifade olan kuvva-i askeriye ile itfa olunamayacak kadar bir ehemmiyet peyda ettiğine kani olan hükümet derhal daha mühim kuvva-i askeriye seferber edilerek sevk edilmesine karar vermiş ve bunun için icabeden tedabir alınmıştır. Bu suretle seferber edilecek olan kıtaat-ı askeriye yakın zamanda muntika-i isyanıyeye hareket edecek ümit ederim ki bu isyan Hükümet-i Cumhuriyemizin sille-i tedibini vesile teşkil ettirecektir.(Bravo, İnşallah sesleri)

Efendiler, bu isyan Palu muntikasını elde ettikten sonrada dün Elâziz vilâyetinin merkezine kadar da dairelerini tevsi için Elâziz Vilâyeti merkezine hücum etmişlerdir. Orada bulunan müfrezelerimiz gece yarısından öğleye kadar devam eden şiddetli bir müsademedir şehri kahramanane ve metinane müdafaaadan sonra fakat her taraftan iltihak eden asilerin kuvvetine tahammül edemediğinden maatteessüf ve bilmeceburiye kasabayı terk ederek cenuptaki İzoli köprüsüne çekilmeye mecburiyet görmüştür.

Şimdiye kadar arzettiğim vakayi-i isyan harekâtının mahiyet-i askeriyesini irae eder vekayiden ibarettir. Bu isyan hareketi ne gibi esbab tahtında zuhur eylemiştir ve ne gibi aletlerle zavallı saf halk işgal edilerek Türk Cumhuriyeti'nin kuvva-i müsellehasına karşı kıyama sevk edilmiştir. Buna dair hey'eti celilenize malûmat vermek için yine asiyan yedinde bulunmuş olan bir mektuba nazaran güya Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti o havalide 800 kişinin katline emir vermiş ve katlolunacak zevat arasında Şeyh Said'de bulunmakta imiş. Bu malûmatı para mukabilinde elde etmiş ve bundan kurtulmak için zaten muzur olan mürettep olan isyanı şimdi yapmağa mecbur olmuştur. Bu isyandan maksadı da şeriatın temininden ibaret bulunuyormuş. Diğer bir vesikada alınan raporlardan birinde deniliyor ki Padişahlık, hilâfet, şeriata, Abdulhamid'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi irticakâr bir propaganda perdesi altında Kürtçülükten ve umumî olarak kabul edilebilir. Ancak bu umumiyet içinde fiiliyat Piran'da vakitsizce infilâk ettiği için

kuvvetsiz bulunan Piran, Lice, Genç muhit havzasına mahsur kalmıştır. Halen Lice ve Piran hattının az cenubu ve Genç'e kadar imtidat eden şimali arzettiğim propaganda, lusne fiilen kapanmış gibidir. Kuvvet bulunan menâtikta ise maruz propagandanın yalnız kavliyatı mesmûdur. Fakat mütemadiyen ötede beride dolaştıkları işidilen ve kanunen tutulamayan Kürtçü tarafından tanınmış zevat tarafından fiiliyata teşvik vardır. Bu rapor 17 Şubat tarihi ile gelmiştir. Bundan maada Diyarbakir'de isyan harekâtıyla alâkadar olduğu anlaşılan bazı anasır tarafından 19 Şubat gününde Hükümet Konağı civarına ve fırka civarına iki adet el yazısıyla yazılmış beyânnameler yapıştırılmıştır. Bu beyannamelerde Gazi Paşa aleyhinde, ordumuz aleyhinde ve bilhassa zabitan aleyhinde ve paşalar aleyhinde, memurin-i devlet aleyhinde bir takım kerih ve ağza alınmayacak elfaz-ı tahkiriye ve eracıf yazılmıştır.”⁷⁴

Bunun üzerine Kırşehir Mebus Galip Bey söze karışarak, *Hayasızlığın timsali!* Sözlerini sarf etmiştir.⁷⁵

Fethi Bey sözlerine devam ederek;

Diğer şayan-ı dikkat olan bir vesikada da deniliyor ki, bu da bir vak'ada maktul düşen bir asinin üzerinde çıkan bir mektuptan ibarettir. Kürdistan'da bir hükümet teşkili için dolaşarak Piran'a gelmiş olan Şeyh Said Efendinin maiyetindeki iki mahkûmum derdesti üzerine Piran vakası zuhur eylediği ve iki seneden beri ceryan eden fikir ve sözlerin bugün tatbikatına girişildiği Şeyh Said'in Hani'ye taarruz ve oradan Lice ve Genç'e hücum ile Piran'a avdet ve Piran'ın merkez yapılacağı aynı zamanda Bitlis, Muş, Erzurum'da, Hınıs'da harekâta başlanacağı ve Türk memurlarının hapis ve Kürt memurlarının şayan-ı emniyet bulunanların serbest bırakılması ve olmayanların tevkifi ve hemen çetelerin tertibi ile etrafa çıkarılması ve zinhar ehalinin malına, canına müdahale edilmemesi ve İslâmiyetin mahvedildiği gün olduğundan ihyay-ı dine çalışmağa cenabı hakkın Şeyh Said Efendi'ye tavsîti eylediği yazılmaktadır.

Diğer taraftan Şeyh Said'in İzoli eşrafından Bozan Ağa'ya bir beyannamesi şu mealdedir. 1300 seneden beri cenabı hakkın Peygamberi göndermeye ve dinimizi ikmal eylediği adet münakehat, muamelât ve tehzibi ahlâk eylediği ve asrımızın bunlara ilânı harp eylediği ve bunun için ülema, müşabih ve diğer ihvanımızın ve hanedanlarımızın bu taarruzu imha ve tahkir edecekleri ve eğer itimat etmezsen cümlelerin müfmehil olacağı yazılmaktadır.

Efendiler, Haricîye mesailin hallonulmak üzere bulunduğu şu sıralarda dahilde zuhur eden bu isyan hareketinin esbap ve menşeyini aradığımız zaman bir çok şeyler varid-i hatır olabilir... Söylenen sözler şunlardır: 1300 seneden beri tekemmül eden dini İslâm mahvolmuştur. Mahvına doğru yürünmektedir. Bunun temin-i ihyasına Cenabı Hak tarafından Şeyh Said memur edilmiştir. (Galip Bey tekrar söze karışarak, şeytan tarafından diye bağırmıştır.)Kendisine mehdî mehîl verdiği de diğer vesâikten anlaşılıyor. Bu suretle Şeyh Said halkı en can alacak noktasından tahrik ve iğfal eylemiş ve bu suretle memleket dâhilinde mühim bir gaile açmağa teşebbüs etmiştir.

⁷⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1.

⁷⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1.

... Mesela Balkan muharebesine tekaddüm eden Arnavutluk isyanından ve ondan evvelki 31 Mart vak'asından bahsedeceğim.

Efendiler, o zamanda şeriat mahvolmuştur, din mahvolmuştur, şu zat veya bu zat dini yıkmak üzere ey ahali ne diyorsunuz diyerek zavallı ahaliyi vatan aleyhine hareket ettirmişlerdir. Ve hatta din aleyhine hareket ettirmişlerdir.

Efendiler, gerek 31 Mart vakasının gerek Arnavutluk isyanının Türk Milletine, Türk vatanına olan mühim darbelerden Türkiye Cumhuriyetimizi vikaye etmek için Hükümetimiz her türlü tedbiri almağa azmeylemiştir. (Bravo sesleri, alkışlar) Hiç bir zaman böyle manasız tesvilât ile halkın vatan ve millet aleyhine kıyamına müsaade etmeyecek ve kıyamın müşevviklerini müsebbiblerini en ağır cezalarla memleketin selâmeti namına tecziye ve tenkil olunacaktır. (alkışlar) İttihaz eylediğimiz tedabir-i askeriye yakında göreceksiniz ki, hüsnü tesiratını derhal gösterecektir. (İnşallah sesleri) Fakat tedabir-i askeriye ile tevafık olmak üzere bir takım tedabir-i siyasiye, tedabir-i kanuniye ittihaz etmek lâzımdır. (çok doğru sesleri) Şurasını da söylemek isterim ki söylemek isterim ki teşkilât-ı siyasiyemizin ikinci maddesi mucibince Türk Cumhuriyetinin dini, din-i İslâm olduğuna ve bu mürettip ve müşevviklerin cümlesinin malûmu bulunduğu halde maahaza memleket dâhilinde ihtilâl çıkarmak, isyan etmek ve Türk Milletinin öteden beri ihtiyacı olduğu huzur ve sükûnu sekte dar etmek için halkın hissiyat-ı diniyesi alet ve ittihaz edilmiştir. Badema buna mümanaat etmek lâzımdır. Bunun için dinimiz ve mukaddesat-ı diniyeyi alet ittihaz ederek halkı millet, vatan ve Cumhuriyet aleyhine teşvik edenler hakkında ahkâm-ı şedide-i kanuniye vazeylemek lüzumu bir kere daha tezahür eylemiştir. Bu maksata riayet etmek için hükümetimiz bugün Meclis-i Âlinize bir kanun teklif edecektir. Efendiler, bundan maada gayet kuvvetli tedabir-i askeriye alınmış ve bundan evvel heyet-i celilenize okunmuş olan tezkerede muntıkası irae edilmiş olan mahallerde idarey-i örfiye ilân olunduğu gibi dünden itibaren hissedilen lüzuma binaen Malatya'da dahi idare-i örfiyenin ilanı için hükümet hey'eti celilenize maruzatta bulunmuştur. Bu nokta-i nazardan gerek idare-i örfiyenin tasdik buyurulmasını ve gerekse alınacak olan tedabir-i askeriye neticesinde bittabi ihtiyar olunacak mesarifin hey'eti celilenizce kabul olunmasını istirham eylerim."⁷⁶

Başvekil Fethi Bey'in ardından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı Kazım Karabekir Paşa, partisi adına şu beyanatta bulundu:

"Hükümetimizin beyanatına nazaran bazı Şark Vilâyetlerimizde İdare-i Örfiyeyi mucib hadiseler zuhura gelmiştir. Bu mahdut muntıkanın harici teşvikatla bazı emellere nail olmak için halkı, dini tahrik ile ihlâl ettikleri anlaşılmıştır. Dini alet ittihaz ederek mevcudiyet-i milletimizi tehlikeye koyanlar her türlü lânete layıktır. Hükümetimizin kanunî olan icraatıyla bizde bütün mevcudiyetimizle müzahiriz. Dâhilî ve haricî herhangi bir tehlike karşısında bütün cihan bilmelidir ki bu vatanın yekvücut evlâtları her zaman fedakârlığa amadedir. (alkışlar)"⁷⁷

⁷⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1.

⁷⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1-3.

Muhalefetin bu demecinden sonra Meclis oy birliği ile İdare-i Örfiye'yi onayladı ve Adalet Bakanı Mahmut Esad Bey (Bozkurt)'in teklifiyle “*Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na bir madde eklenmesi*” hakkındaki teklifi görüşmeye başladı.⁷⁸

Oy birliği ile kabul olunan bu kanun maddesinin gerekçesi şöyleydi:

“İnsanlığı mutlu etmek için konulan ve yayılan kutsal dinler, tarihin akışında aşırı, haksız, kötü isteklerin karşılanmasına araç edilmek gibi amaçlarla tam tersine bir akibete düşürüldüler. Denilebilir ki, insanlık en dayanılmaz, en kanlı hayat dönemlerini, talihin acı bir sonucu ile din ve dinin kutsal kavramları için yapılan sataşmaların arasına yazdı. Tarihin elleri satırlı, katil ve zorba taç sahipleri, maceracılar türediler, kötülüklerine, zorbalıklarına dinleri dayanak gösterecek kadar Tanrı buyruklarından yararlanmak yollarını buldular. Söylenmesi çok üzücüdür ki insanlığa mutluluk ve yükselme kılavuzu olarak Tanrı katından indirilmiş olan kutsal dinler, kötülükler altındaki insanların kutsal haklarını kesin bir kararlılıkla meydana çıkarma aracı olan devrimlerin amansız düşmanı olan kötüler elinde gericilik için kullanıldı. Siyasete âlet edilmiş olan dinler insanlık hayatındaki bundan başka sonuç vermemiştir. Yüksek esaslarına rağmen İslâmlık da, uzun yıllar kötü ailelerin elinde, kan dökücü istibdat idarecilerinin gerekçesi olarak gösterildi. Kurtuluş Savaşı sırasında memleketten kovulan halifeler din emri diye, kutsal bağımsızlık savaşı yapanların öldürülmesine fetvalar çıkardılar. Yani devrimlerimizin en zor günlerinde din, düşmanlar yararına kullanıldı. Türk milletinin sosyal ve siyasal olgunluğunu ispatlayan Cumhuriyetimize karşı son günlerde gerici düşünceler kötüye kullanmak isteyenlerin, yine dinin kutsal buyruklarıyla, halktan bazılarını kandırmakta oldukları anlaşılmıştır.

Tanrı ile vicdan arasındaki bir birleşme aracı olan dinler siyaset ve bunun sonucu aşırı istek aracı oldukça, kutsal temizliklerinin etkileneceğine şüphe yoktur. Hükümetimiz Tanrı ile vicdan arasında siyasetin ve siyasal kuruluşların aracılık yetkisi bulunmadığı kanısındadır. İslâmlık da bu görüşü pekiştirir. Ters anlayışların zorbalığa, istibdata vardığı ve varacağı tarih gerçekleriyle ispatlıdır. Bundan böyle dinin ve dinin kutsal kavramlarının bir siyaset ve bunun sonucu aşırı yarar ve istek aracı edilmemesi için hazırlanan kanun ilişikte sunulmuştur.”⁷⁹

Hazırlanan 556 sayılı kanun metni ise şöyle idi:

“Dini ve dinin kutsal kavramlarını siyasî amaçlara esas ya da âlet etmek için dernekler kurulması yasaktır. Bu tür dernekleri kuran ya da bu derneklere girenler vatan haini sayılırlar.

Dini ya da dinin kutsal kavramlarını âlet ederek devletin şeklini değiştirmek ve başkalaştırmak ya da devletin güvenini bozmak veya dini ya da dinin kutsal

⁷⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 3.

⁷⁹ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s. 164.

kavramlarını âlet ederek her ne suretle olursa olsun halk arasında bozgunculuk ve ayrıcalık sokmak için gerek tek başına ve gerek toplu olarak sözle ya da yazı ile ya da eylemli olarak, ya da nutuk söyleyerek ya da yayım yaparak harekette bulunanlar da vatan haini sayılırlar.”⁸⁰

Böylece ayaklanma bölgesinde sıkıyönetim ilân eden; sunduğu tasarımı kanunlaştıran Fethi Bey Hükümeti gerekli tedbirleri uygulamaya başlamıştı. Bu arada İçişleri Bakanlığı bütün vilayetlerde 25 Şubat 1925 tarihinde “1” numaralı tebliği göndererek, isyan mahiyeti ve alınacak tedbirlerle ilgili gerekli duyuruyu yapmıştır:

“ ‘1 NUMARALI TEBLİĞ’

1- Kürtlük cerayanının başında bulunulmasından dolayı hiyanet-i harbiye ve vataniye cürmü ile Bitlis divanı harbine celbedilmişken firar eden ve harb-i umumî esnasında dahi Ruslar’la aleyhimize teşrik-i mesai eyleyen Hınıs’lı Şeyh Sait son günlerde hariçteki düşmanlarımızın telkinatiyle halkın cehaletinden bilistifade mentarafillah gönderilmiş Peygamber kisvesi altında Kürtlük ve saltanat ve hilafet lehinde ve Cumhuriyet aleyhinde irticakârane propaganda üzere ekserisi maznun ve mahkûmlardan ibaret tevabiile Hınıs’tan Genç ve Palu üzerinden Ergani madeni vilayeti dahiline girmiş ve Piran kariyesinde tevabiinden haklarında tevkif müzekkeresi olan bazı eşhasın jandarmalarımız tarafından derdesti esnasında müfrezemize istimali silahla fülen isyan mukaddemesini göstermiştir. Sevkedilen kuvvetler ve ittihaz edilen tedabirle köy ve jandarmalarımız kurtarılmış ise de din perdesi altında bir Kürdistan teşkiline ve Cumhuriyet alehine doğru giden bu harekât-ı isyaniye Genç vilayeti ile Diyarbekir’in Lice ve Elaziz’in Palu kazalarına sirayet etmiş ve ahiren Elâziz merkezinin dahi ussat tarafından işgal edildiği anlaşılmıştır.

2- Musul ve Yunanistan mesaili dolayısıyla hariçte aleyhimize bazı tertibat yapıldığı şu sırada, devletçe büyük bir ehemmiyetle telâkkiye lâyük olan bu hareket-i isyanienin men-i sirayeti için lüzum görülen mahallerde idare-i örfiye ilân edilmiş ve hal-i faaliyetinde bulunan kuvva-i tedibiyeye ilâveten bazı kıtaatın irticakâr olan bu hareket artık suret-i katiyede halle karar verilmiştir.

3- Vaziyetin nezaketini izah zaittir. Hudutlarda, sahillerde fevkalâde teyakkuz gösterilmesini ve hükümet aleyhinde tahrikât-ı mahsus olanların takip ve tarassutundan hali kalınmamasını ve şüpheli eşhasın derhal tevkifi ve işbu hareket-i isyaniyeden dolayı fırsat bekleyen bazı eşhasın masum ve vatanperver halkımızı iğfallerine meydan verilmemesini ve erbab-ı üsan ile fikren ve emelen müşareket veya herhangi bir suretle olursa olsun idare-i hazıra aleyhinde tahrik ve ifsat ile iştigal şaibesinden dolayı tahtı zanda bulunan kimselerin vilayet haricine veya

⁸⁰ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s. 164.

*memalik-i ecnebiyeye azimetlerine mücade edilmemesini ve muhitinizde işbu harekât dolayısıyla yanlış telakkiyatta mahal vermemek ve hükümetin icraat-i katiyesinden mutmain olmak için icabı hale göre halkın tenvirini ve buna matbuat-ı mahalliyyenin de teşrikini ve bu isyanlarla alakadar edna bir hareketten bile vekâlete derhal malumat rica ederim.*⁸¹

Başvekil ve Müdafaa-i Milliye vekili Fethi Bey Meclis'te yaptığı bu tarihi konuşmadan da anlaşılacağı gibi hâlâ şark vilayetlerindeki hareketin fazla büyütülmemesi gerektiği kanaatindeydi. Bu kanaatinin devam etmesi üzerine, ayaklanmanın ciddi olduğunu ve çok sert tedbirlerle bastırılması gerektiğini isteyen kesimler tarafından ağır eleştirilere maruz kalacaktır. Bu durum Fethi Bey'in istifasını beraberinde getirecektir. Bu istifa ile Türkiye Cumhuriyeti'nde sadece yeni bir hükümet kurulmayacak aynı zamanda oldukça farklı bir döneme girilecektir.

Ayaklanma ilk günlerinde Ankara siyasetinde böyle yankı bulurken aynı zamanda basında da oldukça yankı bulacaktır. Özellikle Hâkimiyeti Milliye gazetesinde makale yazan Hamdullah Suphi, Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve Siirt Mebusu Mahmut Beyler ayaklanmanın genel olarak irticai bir hareket olduğunu ve bu hareketin devlet tarafından kısa sürede bastıracağını belirterek asıl önemli olan noktanın ayaklanma bastırıldıktan sonra inkılâp hareketlerine daha güçlü bir şekilde devam edilmesi olduğunu vurgulamışlardır.

2.3. AYAKLANMANIN GELİŞİMİ

Genç Vilayeti'nin küçük bir köyü olan Piran'da 13 Şubat 1925 günü patlayan silahlar uzun süredir hazırlığı yapılan ayaklanmayı planlanan zamanından önce başlatmıştır. Ancak patlayan bu silahlar kısa sürede etkisini gösterecek ve bölge vilayetlerini günümüze kadar süren bir kargaşanın içerisine sürükleyecektir.

Jandarma ile yapılan bu ilk müsaademe ile ayaklanma bilfiil başlamış oluyordu. Piran Köyü'nde gerçekleşen bu olaydan sonra ayaklanmaya katılanlar ilk iş olarak telgraf hatlarını keserek bölgenin Ankara ile iletişimini koparma yoluna gitmişlerdir. Aynı günün gecesinde ise Hacı Talat namında bir şahsın liderliğinde

⁸¹ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s. 164.

Genç Hapishanesine ve Jandarma Dairesine baskın yapılmış böylelikle bir kısım jandarma esir alınmıştır.⁸²

Şeyh Sait liderliğinde başlatılan ayaklanmaya Çemişkezek, Pötürge ve Siverek’de yaşayan Nakşibendi Şeyh ve Müritleri de katılmıştır. Elbette bu şeyhlerin aşiretleri de ayaklanmaya her türlü desteği sağlıyordu.⁸³

Bölgede gelişen olayların haberleri hızla yayılmaya devam etmiştir. Şeyh Sait’in hükümete karşı isyan bayrağını açtığı haberlerinin yayılması neticesinde Darahani (Genç il merkezi) de Şeyh Sait taraftarları ayaklanarak ilçe yönetimine el koymuşlardır. Aynı zamanda Hanililer de olayı duyunca bütün Türk yetkilileri kasabadan çıkarmışlardır.⁸⁴

Hızla gelişen bu olaylar karşısında Piran’dan hareket eden Şeyh Sait, 15 Şubat günü Genç vilayetine bağlı Piçar Nahiyesi’nin Hakik Köyü’ne varır. Bu zaman zarfında kendisine Paro oğlu Ömer Ağa kumandasında Butyanlı, Fakih Hasan oğlu Abdulhamit’in kumandasında Mistanlı, Ömer oğlu Haydar Ağa kumandasında Tavaslı, Tavberli Molla Ahmet kumandasında Silvanlı aşiretleri katılmıştır.⁸⁵ Hakik’te Şeyh Sait’in başkanlık yaptığı bir toplantı düzenlenmiş ve şu kararlar alınmıştır:

“Elde edilen esirlere alınan emirlerle din yoluna girmeleri telkin edilecek, asilerden ölenler şehit sayılacak, mukavemet gösterirken ölen düşmanlar için Şer’en kisas ve diyet mevzubahis olmayacaktır.”⁸⁶

Hakik’te bu kararlar alındıktan sonra, daha önce kendi taraftarları tarafından zapt edilen Darahani’ye doğru yola çıkan Şeyh Sait ve yandaşları yolda sayıları artarak Darahani’ye varmışlardır. 16 Şubat gecesini Darahani’ye giren Şeyh Sait, İstiklal Mahkemesindeki sorgusunda şehre girişini şöyle anlatmaktadır:

*“Reis- Piran’da ki hadiseden sonra oradan ayrıldınız, nereye gittiniz?
Şeyh Sait- Darahani’ye doğru.*

⁸² Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1.

⁸³ YILMAZ, Musul Meselesi Tarih, s. 192.

⁸⁴ KALAFAT, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, s. 151.

⁸⁵ DENİZ, Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı, s.25.

⁸⁶ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s. 26.

Reis- Yolda başka bir yere uğramadınız mı? Kimlerle buluşup görüştünüz yol uğraklarında?

Şeyh Sait- Tabi uğradık. Piran'dan sonra Picar Nahiyesi'nin Hakik karyesinde kaldık. Orada ne yaparız diye düşünmek mucipti.

Reis- Ne düşündünüz, neler yaptınız orada?

Şeyh Sait- Askerlerimi nizama koydum. Nasihat ettim. Halka zarar vermesinler diye...

Reis- Sonra?

Şeyh Sait- Oradan Darahani'ye doğru hareket edildi. Kupar köyüne vardıktan sonra Darahani'nin oradakiler tarafından işgal edildiği haberini aldım. Şehre şubatın on altıncı günü vasil oldum.

Reis- Orada ne yaptınız, mahalli idare ne olmuştu? Orada asker-jandarma yok mu idi?

Şeyh Sait- Hükümet vardı ama bir vazife görmüyordu. Böyle olmaz diye ahaliyi toplayarak vaaz ve nasihat ettim. Mahpuslar serbest olmuşlardı. Jandarmalar esir tutulmuşlardı. Mutemedin olan birini inzibata memur kıldım ve maiyetine de jandarmalar verildi. Asayişini temin etmek için.

Reis- Hepsi bu kadar mı? Vali, hükümet memurları ne olmuşlardı, hapiste olanları kim bıraktırmış ve onlar nereye gitmişler diye bir şey sorup öğrenmediniz mi?

Şeyh Sait- Vali esasen vilayet yapan bir zat değil. Onunla, asker şube reisi mevkuf oldular. Eski Müftü Hacı İlyas Efendi'yi fetva vazifesine koydum. Bankanın paraları yağma olur diye Yusuf Ağa hanesine naklolundu. Biz oraya varmadan evvel mukaddem mal sandığını boşaltmışlar.

Reis- Memurlar ne oldu?

Şeyh Sait- Bize sadık olanlar işlerinde kaldılar. Diğerleri çekildiler.

Reis- Demek Darahani siz oraya varmadan mahalli bir ayaklanma ile ahali tarafından işgal ve hükümet zapt edilmişti?

Şeyh Sait- Evet öyledir.

Reis- Siz oradan sonra kıyamın idaresine el koydunuz demek.

Şeyh Sait- Evet öyle olmuştu. Kader tecelli öyledir.”⁸⁷

Darahani'ye girdikten sonra Şeyh Sait burayı hareketin merkezi haline getirmiştir. Burada ayaklanmanın yönetimini tamamıyla kendi eline alan Şeyh öncelikle şehrin idaresine kendi adamlarını yerleştirmiştir. İdare için tayin ettiği kişileri şu yazı ile tüm şehir halkına duyurmuştur:

*“Rütbesi Esami
Binbaşı Fakih Hasan Efendi
Yüzbaşı Ali Avni Efendi
Mülazım-ı evvel Mehmet Mihri Efendi*

17 Şubat 1341 tarihinden itibaren bâlâda esamisi muharrer zevat vazifelerine mübaşeretleri için yedlerine işbu buyruldu ita kılındı.

⁸⁷ ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 22-23.

16-17 Şubat 1341
Emir-ül- Mücâhidîn
Mehmet Saidül Nakşibendî”⁸⁸

Şeyh Sait, Darahani'nin şehir yönetimine Fakih Hasan'ı tayin ettikten sonra ayaklanmanın yönetim kadrosunu, savaş planını ve cephe komutanlarını belirleyerek hareketin daha organizeli gelişmesini sağlamaya çalışmıştır.

1- Çobakçor Bölgesi: Bu bölgedeki isyancıları Şeyh Şerif komutasında Çan şeyhlerinden İbrahim ve Hasan tarafından yönetilecek. Çobakçor ele geçirildikten sonra Göykün Ağaları'nın da desteği ile Elazığ'a doğru yürünecekti. Gezik ve Kığı boğazları tutulacak, askerlerin bu yönden gelmeleri engellenecekti.

2- Muş Bölgesi: Bu bölgedeki isyancılara Melekanlı Şeyh Abdullah kumanda edecekti.

3- Diyarbakır Bölgesi: Bu bölgenin kumandanlığını Şeyh Sait kendi üzerine almıştı. Kardeşi Şeyh Abdulrahim de Maden'deki kuvvetlere komuta ediyordu. Abdulrahim Maden ilçesinden sonra Siverek'e doğru yol açacak, Siverek de Şeyh Sait'e bağlı Şeyh Eyüp tarafından ele geçirilecekti.⁸⁹

Bu şekilde görev dağılımı yapıldıktan sonra Şeyh Sait Lice'ye doğru hareket etmiştir. Lice'ye bir buçuk saat mesafede Titek köyüne geldiklerinde Liceli Mehmet Şerif Hoca tarafından karşılanmışlardır. Hoca Lice'ye o gece girmemesini aksi halde çok kan döküleceğini Şeyh Sait'e haber vermiştir. Sait, Hoca'yı Lice'ye geri göndererek, halka maksatlarını anlatmasını tembih etmekle beraber, Titek köyünde ordugâh kurar. Neticede Lice'ye girmemeye karar verilir. Tam bu sırada Şeyh Sait'in kardeşinden müjdeli bir haber alınır. Serdi Köylü Şeyh Mehmet Methi, asiler üzerine sevk edilen bir piyade alayını Kıs ovasında bozarak Diyarbakır istikametinde geriye atmıştır. 21 Şubatta Lice'nin cenubundaki Hezan köyüne varan Şeyh Sait hükümet kuvvetlerinin Lice'ye yaklaşmakta olduklarını haber almış ve cephenin teşkilinin tesri' için emir vermiştir.⁹⁰

⁸⁸ ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s.24. Bu yazı Hasan Fakih yakalandıktan sonra üzerinde bulunan not defterinin içerisinden çıkmıştır.

⁸⁹ MUMCU, Kürt-İslam Ayaklanması, s.70.

⁹⁰ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s.31.

Hükümet tarafından görevlendirilen Üçüncü Ordu Müfettişi Kazım Paşa'nın emri ile Lice'ye doğru hareket eden askerler ile ayaklanmacılar arasında başlayan çatışma sonucunda hükümetin görevlendirdiği alay; elli kadar esir, bir miktar cephane, bomba ve tüfek bırakarak geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁹¹

Muharebeden sonra Hari Köyü'nde geceleyen Şeyh Sait'e; Piran'ın milis kuvvetleri tarafından geri alındığı, Piran'daki asileri kumanda eden Öğretmen Fahri'nin öldüğü, Hani'nin de tekrar hükümet tarafından ele geçirildiği bildirildi. Darahani ile muvasalasının kesilmemesine çok ehemmiyet veren Şeyh Sait, bu raporları alır almaz 22–23 Şubat gecesini kuvvetlerini Hani civarındaki alay üzerine sevk etti. Başlayan muharebe neticesinde alay bir batarya, top ve mermilerini bırakarak Diyarbakır istikametine çekilmeye başladı. Gece asiler, 26 Şubat sabahı da Şeyh Sait Hani'ye girdi.

Şeyh Sait Hani'ye girdikten sonra, Diyarbakır'a doğru çekilen piyade alayının Hani yakınlarında kendisine karşı tekrar mevzilendiği haberini alınca hemen emrindeki adamları bu müfrezenin üzerine göndermiştir. Gece yarısından sonra müfrezenin üzerine “*Teslim, teslim, Sallı Alâ Muhammed*” sedalarıyla saldırılmış ve müfrezeyi bozguna uğratarak tekrar geri çekilmelerini sağlamışlardır.⁹²

Darahani'den sonraki gelişmeleri bir de Şeyh Sait'in İstiklâl Mahkemelerindeki ifadelerinden öğrenmemizin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

“Reis- Darahani'den sonra nereye gittiniz?

Şeyh Sait- Darahani'den ayrıldım. Orada üç gün kalmıştık. Lice'ye giderdik, yolda iken Hani nahiyesinin de alındığı haberi bana ulaştı. Ondan sonra bizi, ümidimizi artıran haberler cesaretlendirmiştir.”⁹³

Şeyh Sait, kıyamının kısa bir süre içerisinde beklemediği kadar hızlı bir şekilde yayılması ve halktan düşündüğünden fazlasıyla destek görmesi sebebiyle cesareti gittikçe artmıştır. Şeyh'in cesaretini ve başarıya ulaşacağına dair umutlarını artıran diğer bir gelişme ise hükümetin görevlendirdiği iki müfrezeyi üst üste bozguna uğratmasıdır. Bu gelişmeler üzerine Şeyh Sait'te bölgenin en önemli şehirlerinden biri olan Diyarbakır'ı ele geçirebileceği fikrinin doğmasına sebep olmuştur.

⁹¹ Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1.

⁹² Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1.

⁹³ ÖRGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 23.

Ayaklanmaya katılanların hedefi ve hareket yönü sadece Diyarbakır değildi elbette. Özellikle hükümetin askeri anlamda en zayıf bulunduğu Genç, Elazığ, Muş ve Dersim havalisi, isyancıların en faal oldukları bölge haline gelmiştir⁹⁴. Bu şehirlerin arasında yer alan Elazığ önemli bir konuma sahip olacaktır. Ayaklanmanın iki dönüm noktasını oluşturan Elazığ'ın ele geçirilmesi ve Diyarbakır'ın ele geçirilememesi bu hareketi askeri açıdan önemli safhalara sokacaktır.

Diyarbakır cephesinde bu gelişmeler olurken diğer cephelerden, özellikle de Elazığ cephesinden, Şeyh Sait'e olumlu haberler geliyordu. Şeyh Şerif, Çobakçor ve Palu'yu aldıktan sonra Elazığ üzerine yürüdü. Elazığ'ın savunmasını üstlenen 17. Tugay Komutanı Albay Osman Bey çevredeki tepeleri ayaklanmacılara karşı tuttu. Bu tepelere doğru ilerleyen isyancıların üzerine ateş açılarak ilerleyişleri durduruldu. Daha sonra toparlanan isyancılarla şiddetli çarpışmalar oldu. Bu çarpışmalar neticesinde hükümet kuvvetleri epey kayıp vererek geri çekildiler. Askerlerin geri çekilmesi üzerine Elazığ'a giren isyancılar öncelikle jandarma dairesini ele geçirmiş sonra da hapishanedeki mahkûmları serbest bırakmışlardır. Serbest bırakılan mahkûmlar, isyancıların arasına karışarak şehirde yağma hareketine giriştiler. Yapılan yağma ve çapul üzerine şehrin ahalisi Şeyh Şerif'e müracaat ederek yağmanın durmasını istediler. Şeyh Şerif, her kim olursa olsun bu kabil harekâta cüret edenin idam edileceğini bildirmiş olsa da yağma ve çapul devam etmiştir. Elazığ şehri de ele geçirildikten sonra bu cephenin komutanı olan Şeyh Şerif'in yeni hedefi Malatya olmuştur.⁹⁵

Dönemin Elazığ Valisi Hilmi Bey, Elazığ'ın asiler tarafından nasıl ele geçtiğini daha sonra gazetelere verdiği beyanatta şöyle anlatmaktadır:

“Asiler Gençten ve Çobakçordan sonra yavaş yavaş Palu'ya doğru yürüdüler. Asileri Murat nehrinin garbına geçirmemek için Havik geçidine bir müfreze gönderdik ve bu müfrezeyi sonradan takviye ettik. Fakat 23 Şubat sabah saat dörtte Havikte telgraf konuşması kesildi. Saat on bire kadar duruma dair hiçbir haber alamadık. On birde oğlumu otomobil ile keşfe gönderdim. Bir saat sonra dönen oğlum asilerin merkeze yani Elazığ'a yirmi kilometre mesafede Abusi köyüne geldiklerini haber verdi. Bu durum üzerine Osman Bey Harput şarkındaki Kayakara

⁹⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 25 Şubat 1925, nr. 1359 s. 1.

⁹⁵ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s.33-34.

mevkiinden itibaren kesrek köyüne kadar birbirine bağlı olarak uzanan tepelere top, makineli tüfek ve katırlısüvari birliklerini mevzie soktu. 24 Şubat sabahı şafakla taarruzun başladığı haber veriliyordu. Keşif, piyade ve top atışı duyuluyordu. Katırlı süvari erlerinin mevzilerini terk ederek geri çekildiklerini ve asilerin Elazığ'daki cephaneliği yağmaya koyulduklarını komutan Osman Beyle bizzat cephanelik mevkiine giderken gördüm.

Osman Bey asileri cephanelikten atmaya muvaffak oldu. Oradan merkeze döndük ve Beyyurdundaki topçu mevzilerine gittik. Asiler büyük kısımları ile Hugu köyü ve dağ yolundan bazı kısımlar ova yolundan Elazığ üzerine yürüyorlardı. Topçu ateşimiz bunları dağıttı. Merkeze dönmek üzere Beyyurdundan henüz üç yüz metre ayrılmıştık ki katırlı süvari erlerinin kaçmaya başladıklarını ve asilerin Beyyurdu tepesine çıktıklarını gördük. Şehrin şarkındaki kışla meydanına geldik. Osman Bey orada bir müdafaa hattı tesis etmek istedi. Ortada ne muntazam bir kuvvet ne de asilere karşı harp etmek üzere silah alan ahali ve eşraftan kimse yoktu. Bu sebeple orada da bir müdafaa hattı tesisine imkân olmadı. Müdafaa hattının şehrin garbinde tesisi için çalıştı. O da mümkün olamadı ve nihayet askeri zaruretler karşısında Fırat üzerindeki İzolu köprüsünde müdafaa yapılmak üzere oraya hareket edildi. Kararımız hükümete de bu suretle bildirildi.⁹⁶

Elazığ'da yapılan yağma ve çapul durdurulamamış üstelik artarak devam etmiştir. Bu durum karşısında ahali ayaklanmacılara karşı örgütlenip silahlanarak karşı bir ayaklanma tertip etmişlerdir. Şehir halkı tarafından gerçekleştirilen bu tepki üzerine ayaklanmaya katılanlar şehirden çıkmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca şehirde çıkan çatışmalarda isyancılardan yüz kadar maktul verilmiş ve ayaklanmacıların önde gelen isimlerinden Şeyh Ahmet ve Şeyh Mahmut ele geçirilmiştir.⁹⁷

Bu gelişmeler Şeyh Sait ve taraftarları arasında büyük bir moral bozukluğuna yol açarken Ankara'da da olumlu tesirlere yol açmıştır. Yaşanan bu durum Ankara Hükümeti tarafından o kadar çok önemsenmiştir ki; Başvekil Fethi Bey 27 Şubat'ta Meclis'te yaptığı bir konuşmada Elazığ vilayetinden Dâhiliye Vekaleti'ne gelen bir telgrafi mecliste okuma gereği duymuştur. O telgraf şu şekildedir:⁹⁸

“Elazız, isâet firardadır. Şimdiki halde ahalinin gayretiyle Kürtlerden tahliye edilmiştir. İsyancıların kazayı işgal eden mevcudu parakende olmak şartıyla dört yüz kişidir. Bundan otuz kadar kişi Kömürhanı civarına müsademe maksadıyla gitmişleridir. Geriye kalanları Palu civarına çekilmişlerdir. Başlarında Şih Şerif, Şih Celal ve Şih Mehmet bulunmaktadır. İsâet hükümeti ve kol orduyu ve bütün müesseseleri yağma etmişlerdir. İsâet şihlerin emirlerine lakayttır. Yetimhane ve hastaneyi de yağma etmişlerdir. Gayeleri çapulculuktur. Deponun işgaliyle elde

⁹⁶ DENİZ, Türk Basımında Şeyh Sait İsyanı, s. 28-29.

⁹⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Mart 1925, nr. 1362, s. 1.

⁹⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Şubat 1925, nr. 1361 s. 1.

ettikleri silahlarla silahlanmışlardır. Ahalinin cephanesi ise kısmen bitmiştir. Ahali bir an evvel askerlerin gelmesini dört gözle intizar ediyor.

*Telgraf Baş Memuru
Sıdkı*

*Kalem Reisi
Binbaşı Rasim*

Ayrıca Meclis, Elazığ halkının ayaklanmaya katılanlara ve şehirde yağma yapanlara karşı vermiş oldukları mücadeleden dolayı, şehre bir teşekkürnâme yazılmasına karar vermiştir.⁹⁹

Aynı gün Ankara İhtiyat Zabıtları Cemiyeti de bir bildiri yayımlayarak şark vilayetlerinde ayaklanmacılar karşısında mücadele eden tüm askerlere teşekkür etmiştir. O bildiri de şöyledir:¹⁰⁰

“Şark İhtiyat Zabıtları kardeşlerimize:

Bir zamanlar kelle isteyen ulufeciler ve bir zamanlar gençlik kanı isteyen otuz bir martçılar daha dün Kadife Kale’den Akdeniz’e boğulduklarını seyrettiniz. Şeriatçı ve hilafetçiler bugün tekrar mezarlarından hortlamış masum masum kıyafetler içerisinde zulüm ve şiddet saçmaktadırlar.

Ey Şark İhtiyat Zabıtları! Ta Erzurum’dan, Van’dan, Diyarbakır’dan ve memleketin en uzak köşelerinden vatan ve istiklal düşmanlarına karşı koşup gelmiş ve nasıl on beş günde denize dökmüş iseniz bugün de azim ile düşmanı yok etme zamanı gelmiştir. En küçük bir işaretime tereddütsüz amade bir kuvvet olarak beklemekteyiz.

Geniş bir saadet nefesi dakikalar da gelecek yakındır, aziz kardeşler!

Ankara İhtiyat Zabıtları Cemiyeti Namına; Reis: Muhlis”

Elazığ’dan çıkarılan isyancıların büyük kısmı Palu’ya geri dönmüşlerdir. Şeyh Şerif’te Palu’ya gelerek tekrar Elazığ’a saldırmayı planlamış ancak ayaklanmacılar üzerine gönderilen Doğu Dersim ve Mazgirt aşiretlerine mensup gönüllü kuvvetler ve Hükümete bağlı Palu halkı ile çarpışmak zorunda kalmıştır. Yapılan bu çarpışmalar neticesinde Şeyh Şerif ve etrafındakiler çok fazla zayıyat vererek Bulanık’a çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁰¹

Elazığ’da yapılan yağma ve çapul ayaklanmacılara pahalıya mal olmuştur. Kığı istikametine yürüyen bir kısım isyancı da ahali tarafından tard edilerek bölgeden uzaklaştırılmıştır. Aynı şekilde Ognut civarında seksen kadar asi Varto kayrasına

⁹⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Şubat 1925, nr. 1361 s. 1.

¹⁰⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Şubat 1925, nr. 1361 s. 1.

¹⁰¹ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1925, nr. 1364 s. 1.

gelerek baskın yapmak üzere Kargapazarı civarında buldukları sırada Hormerk Aşiretinin saldırısına uğramış ve çıkan müsademe neticesinde firar etmek zorunda kalmışlardır.¹⁰²

Gelinen son durum hakkında Anadolu Ajansı'nın 2 Mart 1925 tarihinde vermiş olduğu tebliğde ayaklanmanın gelişimi hakkında birçok bilgi bulunmasından dolayı bu tebliği burada aynen vermeyi faydalı görmekteyiz:

“Ankara: 1- Kiğı eşraf ve ahalisine götürdükleri mektuplara karşı aldıkları cevabı hafif gören Şeyh Hasan kumandasındaki isâ'et kuvvetleri Kiğı'nin bir mesafesine kadar tekrib (yaklaşma) etmek istemişlerse de ahali ve jandarma kuvvetlerimiz tarafından dört mecrûh ve bir maktul verdirilerek tard edilmişlerdir. Takiplerine devam olunmaktadır. İsâ'etin tard ve tenkilinde bilhassa ahali ve rüesayî aşiret fedakârlıkları şâyana takdirdir.

2- Cizre'de isâ'et namına propaganda yapan ve üzerlerinde kaliteli para bulunan yeşil sarıklı Palulu beş şeyh yakalanmış ve tevkif edilmiştir. Şeyh Sait tarafından gönderilen ve bu havaliye mamur olduklarını ve Şeyh Sait'in iki yüz bin madeni para bulunduğu ve bilumum (...) ortadan kaldırılması hedeflerinin olduğunu ve Sultan Hamit'in oğlunu hilafete geçirmek istediklerini itiraf etmişleridir.

3- İsâ'et ile alakadar sahte süvari binbaşı üniforması ile Diyarbakırlı Ahmet Nuri namında bir şahıs Midyat'ta derdest edilmiştir.

4- Elazız'dan tard edilen isâ'etdan bazılarının Çemişkezek'de tâhrikâtî görülmüş ve ahali-i mahalliye tarafından bilmüsademe tard edilmiştir.

5- Hani, Pervari gibi keşif ise isâ'et merkezlerinde asiler faaliyetleri teyarelerimizle (...) edilmiş ve şiddetli müsademelerle zaiyat vermişlerdir.

6- Palu eşrafından Necip Ağanın ise isâ'et aleyhine yeni bir vaziyet almakta buldukları Palu'dan bildirilmektedir.

7- 1.3.341 sabahı isâ'etin bazıları Diyarbakır'ın şimalinde görülmüş ve teyarelerimiz tarafından atılan bombalarla kaçıştıkları tespit edilmiştir.

8- İsâ'etin başkaca faaliyeti görülmemiştir.”¹⁰³

Elazığ'dan çıkarılmak, ayaklanmaya katılanlar için bir dönüm noktası olmuş ve bu olaydan sonra harekâtın seyri tersine dönmüştür. Yine benzer bir şekilde Diyarbakır'ın da alınamayışı harekâta büyük darbe vurmuş ve ayaklanmanın kısa süre sonra bastırılmasına sebep olmuştur. Bu iki olay Piran Olayı gibi Şeyh Sait Ayaklanması'nın mihenk taşları olarak kabul edilebilir.

¹⁰² Hâkimiyet-i Milliye, 2 Mart 1925, nr. 1363 s. 1.

¹⁰³ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Mart 1925, nr. 1363 s. 1.

Şeyh Sait Ayaklanması, bölgede ve ülkede önemli sayılabilecek bir tepki ile karşılanmıştır. Mesela ayaklanma bölgesi içerisinde yer alan Kiğı eşraf ve ahalisi ayaklanmaya katılan Şeyhler tarafından gönderilen ve ayaklanmaya davet niteliğinde olan mektuplara çok sert cevaplar vererek ayaklanmayı desteklemediklerini ve onlara karşı gerekirse silahla mücadele edeceklerini dile getirmişleridir.¹⁰⁴

Aynı şekilde Dersim aşiret reisleri ile Sason, Varto, Nusaybin Aşiret Reisleri hükümete bağlı ve sadık olduklarını, Şeyh Sait ve taraftarlarına karşı büyük bir silahlı harekât hazırlığı içerisinde olduklarını bildirmişlerdir.¹⁰⁵

Yaşanan bu gelişmeler üzerine ülkenin dört bir yanından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e telgraf gönderilerek bu kıyamın karşısında olduklarını dile getirmişlerdir. Mustafa Kemal'e telgraf gönderen kurum ve kişilerden bazıları şunlardır:¹⁰⁶

“İstanbul’da Türkiye Mekteb-i Âliye Talebe Birliğinden, Adana Belediye Reisi Ali Münif Bey ile muhtelif cemiyet ve heyet reisleri ve azası ile eşrafından, Diyarbakır Halkı Fırkası Reisi Şevki Beyden, Silvan’dan Kamuşlu Şeyh Şems Alaaddin Efendi, Mübadele Cemiyeti Kâtib-i Umumiyesi Abdalar Emin Bey ve refikasından, Çine Türk Ocağı Reisi Ahmet Beyden, İzmir’de İhtiyat Zabıtları Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesinden, Çanakkale Türk Ocağı Reisi Doktor Ziya Hazani Beyden, Bolu Türk Ocağından, Trabzon Türk Ocağı Reisi Reşit Beyden, Adana Mübadele Cemiyeti Şubesiinden, İstanbul Türk Ocağı namına Müftü oğlu Ahmet Beyden, İstanbul Kadınlar Birliğinden, Gelibolu Belediye Reisi Ali Sami, Mersin Cumhuriyet Halk Fırkasından, İstanbul İhtiyat Zabitan Cemiyeti Reisi Hikmet Beyden, Pazu Belediye Reisi Rüştü’den, Kiğı Belediye Reisi Yusuf Beyle eşraftan, Rize Belediye Reisi Hakkı Beyle refikasından, Dört Yol Halk Fırkası Reisi Mustafa Efendiden, Kastamonu Valisi Fatih Beyden ve Belediye Reisi Necib Bey ile Müftü Nuri Bey ve eşraflardan, İpsala Belediye Reisi İsmail Hakkı Beyden, Balıkesir Belediye Reisi Hayrulladin ve müftüsü Abdullah ile belediye ve idare meclis azaları ve eşraflardan, İzmir Belediye Reisi Abidin Beyle muhtelif cemiyetlerden, Kozan Belediye Reisi Mustafa Beyle Meclis İdare ve Meclis Umumi Azası Şevket Beyden, Nusaybin Belediye Reisi Refik ve aşiret reislerinden, Silifke Türk Ocağı Reisi Sait Beyden, Sinop Belediye Reisi Remzi ve Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Ethem Beylerden, Ilgaz Belediye Reisi Ahmet Hilmi Bey, Gerede Türk Ocağı Reisi Cevat Beyden, Mudanya Belediye Reisi Ali Saib Bey ve rufekasından, Eskişehir Anadolu-Bağdat Şimand ve Ferciler cemiyeti reisi Yusuf Ziya Beyden, İstanbul Ticaret Odası Reisi Eşref Kemalledin Beyler ve Refikasından, Adana Türk Ocağı Reisi Fahri Beyden, Adana Hilali Ahmer Reisi Mehmet Beyden, İzmir İskân Cemiyeti Merkez Umumi Reisi Doktor Hasan Beyden, Buldan Türk Ocağı Reisi Cevdet Bey ve

¹⁰⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Mart 1925, nr. 1362 s. 1.

¹⁰⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1925, nr. 1364 s. 1.

¹⁰⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1925, nr. 1364 s. 1.

refikâsından, Afyon Karahisar Belediye Reisi Halil Beyden, Eyüplüer namına Talat Beyden telgraflar gelmiştir. ...”.

Memleketin muhtelif köşelerinden gelen telgraflar sadece bunlarla da sınırlı değildi. Ayrıca Mustafa Kemal’e gelen telgrafların benzerleri Hâkimiyet-i Milliye gazetesine de gelmekteydi. Sadece 2 Mart 1925 günü gazeteye yaklaşık beş yüz telgraf gelmiştir. Gelen bu telgrafların ortak yönü; şark vilayetlerinde meydana gelen ayaklanma hareketini tasvip etmediklerini ve her durumda hükümetin yanında yer aldıklarını bildirmeleridir. Gazete bu telgrafların hepsini yayınlamaya olanağı olmadığı için sadece gelen telgrafların geldiği şehir ve imza sahipleri yayımlanmıştır.

“Karaman Halk Fırkası ve Belediye Reisi Hasan Avni, Fırka azasından Müftü Durmuş eşraflardan Ziya, Feyzi ve Mehmet Beyler, Çarşamba Türk Ocağı Reisi, Amasya Türk Ocağı Reisi Heyeti İdaresi, Çine Türk Ocağı Reisi Ahmet, Bergama Türk Ocağı Reisi Celal, Isparta Türk Ocağı Kâtib-i Umumiyesi, Adana Türk Ocağı Reisi Fahri, Milas Türk Ocağı Reisi Hatipzade Halil İbrahim, Milas Belediye Reisi Halil İbrahim, Biga Türk Ocağı Reisi Zeki, Maraş Türk Ocağı Reisi Adil, Yozgat Belediye Reisi Celil, Buldan Türk Ocağı Reisi Cevdet, İzmir ve havalisi Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatı namına Selahattin Kemal ile İzmir Müftüsü Doktor Sadrettin, Rize Halk Fırkası Sıdkı...”¹⁰⁷

¹⁰⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1925, nr. 1363 s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU

3.1. HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ

Şeyh Sait Ayaklanması başladıktan sonra hükümete yönelik eleştirilerin dozajı daha da artmıştı. Özellikle hükümetin başındaki Fethi Bey ve bakanlarının büyük bir kısmının ayaklanmayı fazla büyütülmemesi gereken bir eşkıyalık olayı olarak değerlendirmeleri bu eleştirilerin daha da artmasına sebep olmaktaydı. Fethi Bey, şark vilayetlerinde baş gösteren olayların o bölgede ilan edilecek idare-i örfiye ile bastırılabilceğini düşünürken, Ankara'daki büyük bir kesim bu olayın daha sert tedbirlerle bastırılabilceğini düşünmekteydi. Böyle düşünenlerin başında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal gelmekteydi. Mustafa Kemal, Fethi Bey'i bu ayaklanmayı bastırmada pasif olacağını düşünerek, üç ay önce Başvekillikten ayrılan ve İstanbul Heybeliada'da dinlenmekte olan İsmet Paşa'yı Ankara'ya çağırıştır. Böylelikle Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni bir hükümetin ilk adımları atılmış oluyordu. Ankara'ya gelen İsmet Paşa ilk iş olarak ayaklanmanın mahiyeti hakkında bizzat Mustafa Kemal'den bilgi almış ve ayaklanmaya karşı bir tenkil planı hazırlamaya girişmiştir.

Mustafa Kemal'in öncülüğünde Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile İkinci Başkanı Kazım (Orbay) Paşa ve Ankara yeni gelmiş olan İsmet Paşa'nın katılımıyla hazırlanan bu plana göre ayaklanma bölgesi kısa süre içerisinde büyük kuvvetlerle sınırlacaktır. Harekât; Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır ve Mardin üzerinden gönderilecek birlikler tarafından yapılacak ve hava kuvvetleri derhal harekete geçeceklerdir. Mardin üzerinden geçecek birlikler, güney demiryolları ile bölgeye gönderilecektir.

Yığınak tamamlanıncaya kadar, ayaklanma bölgesindeki birlikler çok şiddetli mukavemet göstermekle birlikte, ana kuvvetler mevzie girmeden geniş çapta taarruz ve takip hareketlerinden kaçınacaklardı. Çünkü bu şekilde yapılacak bir hareketin

pek bir fayda sağlamayacağı açıkça ortada olduğu gibi ayaklanmacılarında moralini yükseltecektir.¹⁰⁸

Ayaklanmayı bastırmak için hazırlanan bu askeri tenkil planının elbette en dikkat çekici olan kısmı, ayaklanmacılar üzerine gönderilecek olan birliklerin büyük kısmını güney demiryollarından gönderilmesi şeklinde olanıdır. Çünkü bilindiği gibi o dönemde bahsi geçen demiryolu Fransızların denetiminde bulunmaktaydı. Muhakkak Fransa'nın bu durum karşısında takınacağı tavır planın işleme açısından hayati bir öneme sahip olacaktır. Ancak böyle bir kararın alınması, Fransa'nın geçiş izin vereceğinin bu tenkil planını hazırlayanlar tarafından daha önceden bilindiği fikrini doğurmaktadır.

Aslına bakılırsa Türk Hükümeti'nin ayaklanmacılar üzerine askeri birlikleri bir başka yoldan gönderme seçeneği daha vardı. Bu seçenek, askeri birlikleri Erzurum ve Trabzon tarafından ayaklanma bölgesine göndermekti. Ancak bu yol uzak olduğu için tercih edilmemiştir. Diğer seçenek olan Konya-Adana hududundan demiryolu aracılığı ile göndermek daha yakın olduğu için kabul görmüştür. Lakin Adana hattının Suriye hududundan geçmesi sebebiyle Türk askerinin Suriye arazisinden isyan mıntıkasına gönderilmesinin Fransa'nın müsaadesine bağlı olduğunu daha önce belirtmiştik. Fransa ile 1921'de akdedilen ve Lozan'da teyit edilen Ankara Anlaşması gereğince, hükümetimiz tarafından Fransa Hükümeti'ne müracaat edilerek askerlerimizin Suriye'den geçmesine muvafakat edilmesi talep olunmuştur. İç meselemize ait olduğu için Fransa Hükümeti'nin muvafakatini bildirmesi ve Suriye demiryolundan istifade edilerek askerlerimizin gönderilmek istenmesi İngilizleri kuşkulandırmıştır.

Fransa Hükümeti, İngiltere'ye 1921 senesinde herhangi bir harekete karşı bu demiryollarının kullanımı için Türkiye'ye izin vermeyeceğini vaat etmişti. Bu yapılan nakliyat ise İngiltere'ye karşı olmayıp doğrudan doğruya doğu illerimizde çıkan isyan hadisesi ile alakadar olduğu için İngiltere'nin buna itiraz etmemesi gerekirdi. Fakat İngiltere, Türkiye'nin bu müsaadeden istifade ile Musul meselesi

¹⁰⁸ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s.49.

hakkında Cemiyet-i Akvam'ca alınacak kararda tesir maksadı icra ettiğini düşünmektedir¹⁰⁹

Netice olarak Fransa'dan gerekli izinler alınmış ve ayaklanmayı tenkil için görevlendirilen askeri birliklerimizin büyük kısmı güney demiryolundan geçerek ayaklanma bölgesine ulaşmıştır. Bu yoldan sadece askeri birlikler gönderilmemiş aynı zamanda büyük miktarda cephane de gönderilmiştir. Bölgeye intikal eden bu askeri birlikler ve cephaneler ayaklanmanın daha geniş alanlara yayılmasını önlemiş ve ayaklanmanın bastırılmasında önemli rol üstlenmiştir.

Askeri Tenkil Planı'nın önemli sayılabilecek noktalarından bir diğeri de ayaklanmayı bastırmak için Türk Ordusunun hava gücünü de kullanılacak olmasıdır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti hava kuvvetlerine oldukça fazla ehemmiyet vermekteydi. Ayaklanma başladıktan sonra tenkil planıyla beraber ayaklanmanın zuhur ettiği bölgelerde, özellikle de Piran, Palu, Hani semalarında Türk uçakları görülmeye başlamış ve ayaklanmanın bastırılmasında önemli bir görev üstlenmişlerdir.¹¹⁰

Yapılan bu askeri tenkil planının ardından Genelkurmay Başkanlığı 26 Şubat'ta verdiği bir emirde halen ayaklanmacıların bulunduğu bölgenin Genç, Lice, Elazığ, Çan olduğunu belirtmiş ve 3. Ordu Müfettişliği ile kolorduların istihbarat ve harekât ile görevli olacakları bölgeleri şöyle ayırmıştır:¹¹¹

Genç - Hınıs hattı ile Ergani Madeni - Fırat hattı arasındaki bölge 3. Ordu Müfettişliğine,

Genç - Hınıs ile Kığı - Bayburt hattı arasındaki bölge 9. Kolorduya,

Kığı - Bayburt ile Elazığ - Çemişkezek arasındaki bölge 8. Kolorduya,

Elazığ - Çemişkezek ile Ergani Madeni - Malatya arasındaki bölge 6. Kolorduya,

Ergani - Fırat arasındaki hat ise 5. Kolorduya verilmiştir.

¹⁰⁹ DENİZ, Türk Basımında Şeyh Said İsyanı, s.39.

¹¹⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Mart 1925, nr. 1363 s. 1.

¹¹¹ ARAS, Adım Şeyh Said, s. 83.

Şeyh Sait Ayaklanması'na karşı alınan askeri tedbirler yavaş yavaş uygulanmaya başlanırken bu ayaklanmanın kısa bir süre içerisinde bastırılması için acil olarak siyasi bir takım tedbirlerinde alınması gerekiyordu. Bu tedbirleri başında ise yeni bir hükümetin teşkili gelmekteydi.

Ülkenin içerisinde bulunduğu ve gelinen son noktayı görüşmek amacıyla Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu 2 Mart 1925 tarihinde sabah saatlerinde toplanır. Bu toplantı oldukça uzun sürmüş ve sadece yemek molası vererek gece saat 22.00'da sonuçlanmıştır. Gerçekleşen bu toplantıda birçok mebus söz alarak bir takım izahatta bulunmuştur. Yapılan bu izahatların çoğunda hükümetin ayaklanmayı bastırmakta yetersiz olduğu görüşü dile getirilmiştir.¹¹²

Mebuslar arasında, kısa bir süre öncesine kadar Fethi Bey'in hükümetinde İçişleri Bakanlığı görevini üstlenen ve daha sonra Fethi Bey'le görüş ayrılığına düşerek istifa eden Recep Bey başta olmak üzere çok sert eleştirilerde bulunan mebuslar da vardı. Recep Bey, Fethi Bey'i yetersizlikle suçluyor ve istifasını istiyordu. Recep Bey'in sert sözlerine maruz kalan Fethi Bey kürsüye gelerek; *"Recep Bey nasıl böyle konuşabilir? Biz Nasturi isyanını ondan devraldık. Doğudaki olaylarda onun idaresinin rolü vardır."* şeklinde konuşmuş ve kendinin bu isyanın büyümesinde sorumlu olduğunu dile getirenlere Recep Bey şahsında cevap vermiştir.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Meclis Grup Toplantısı'nda yapılan tartışmalar ağırlaştıkça Fethi Bey'in söylemleri de ağırlaşmaktaydı. Ayaklanma hareketine karşı daha sert tedbirlerin alınmasını isteyenler karşısında Fethi Bey tekrar söz alarak *"Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana boyamam."*¹¹³ şeklinde konuşması istifasının ilk ışıklarını vermiştir.

Karşılıklı yapılan bu eleştirilerle durum gittikçe Fethi Bey'in lehine gelişmeye başlamıştır. Ancak toplantıda söz alan Cumhurbaşkanı ve parti başkanı Mustafa Kemal, Fethi Bey ile aynı görüşte olmadığını dile getirince solandaki hava tersine dönmüş ve üyelerin birçoğu da Mustafa Kemal'e katıldıklarını dile getirmiştir. Bunun neticesinde sert önlemlerin zaruri olduğu görüşü oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

¹¹² Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1925, nr. 1364, s. 1.

¹¹³ TOKER, Şeyh Sait ve İsyanı, s. 77.

Fırkanın Meclis Grup Toplantısı'nda, ayaklanmaya karşı şiddetli tedbirlerin alınmasına dair verilen önerenin oy çokluğuyla kabul edilmesi üzerine, bu durumu kendisine ve hükümetine karşı güvensizlik olarak kabul eden Başvekil Fethi Bey istifa etmiştir.¹¹⁴

Fethi Bey'in, Halk Fırkası'nın Meclis Grup Toplantısında vermiş olduğu istifası, hemen ertesi gün tüm basın organlarından halka duyurulmuştur. Yapılan eleştirilere dayanamayan ve kendi partisinin kendisini desteklememesi üzerine istifa eden Fethi Bey, böylelikle ülkede düşünülen yeni bir dönemin önündeki engelleri kaldırmış oluyordu.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal kendisine sunulan hükümetin bu istifasını hemen kabul etmiştir. Ancak yeni Hükümet'in kurulmasına kadar başvekillik görevini yine Fethi Bey'in devam ettirmesini istemiştir.

Fethi Bey bir gün sonra yani 03.03.1925 günü Meclis'e izahatta bulunarak istifasını ve Mustafa Kemal'in buna cevabını Meclis'e açıklamıştır. O izahat şöyledir:¹¹⁵

“Muhterem arkadaşlarım!

Mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dünkü içtimasına, Heyet-i Vekilenin siyaset-i dâhiliyesi hakkında cereyan eden münakaşa neticesinde hükümet ekalliyette kalmış olduğundan, Başvekil sıfatıyla İcra Vekillerinin istifasını Reisicumhur Hazretlerine dün akşam takdim ettim.

Reisicumhur istifamızı kabul etmiş ve yeni hükümet teşekkül edinceye kadar vekâleten ifayı umur etmemizi rica eylemiştir. Başvekâletliğim zamanında muhabbet ve müzaheretlerine nail olduğum arkadaşlarıma en samimî ve kalbî teşekküratımı arz eylerim.(alkışlar)”

İstifa eden Başvekil Fethi Bey'in bu beyanatı biter bitmez, İstanbul Mebusu Rauf Bey (Orbay), müzakere açmamak kaydıyla Meclis Başkanlığından söz istedi. Teklifi kabul edilen Rauf Bey şu konuşmayı yapmıştır:¹¹⁶

“Fırkada siyaset-i dâhiliye hakkında cereyan eden münakaşa neticesinde ekalliyette kalarak istifa buyurduklarını heyet-i alinize arz eden Fethi Bey Efendi'nin beyanatlarında kafi derecede vuzûh yoktur.

Malûmu âliniz Genç hadise-i isyanıyesi üzerine Fethi Bey Efendi Meclis-i Âli'ye izahat vermişler ve bu izahat ettikleri tedbir ve hareket Meclis-i Âli'ce tasvip

¹¹⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1925, nr. 1364, s. 1.

¹¹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1925, nr. 1365, s. 1.

¹¹⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1925, nr. 1365, s. 1.

olunmuştu. Şimdi siyaset-i dâhiliye muzakeresi neticesinde fırkada ekalliyette kaldıklarından dolayı istifaya mecbur olduklarını beyan etmek kâfi değildir.

Meclis-i Âli'nin bu babda daha ziyade tenvir edilmesini rica ederim."

Rauf Bey'in bu ricası yani Fethi Bey'in istifasını meclise sebepleri ile tam olarak açıklamasını istemesi mecliste "kâfi, kâfi" seslerinin yankılanmasına sebep olmuştur. Ancak Fethi Bey bu rica üzerine tekrar kürsüye gelerek şu açıklamayı yapmıştır:¹¹⁷

"Başka verecek izahatım yoktur. Fırka hükümeti olmak dolayısıyla fırkada hükümet ekalliyette kalmıştır".

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Fethi Bey'in istifası üzerine yeni hükümeti kurma görevini Malatya Mebusu İsmet Paşa'ya vermiştir. İsmet Paşa görevi aldıktan sonra, hemen yeni kabineyi kurma çalışmalarına başlamış ve kabinedeki bakanlıklar için kendisine yakın olan isimlerle görüşmeye başlamıştır. Bu isimler arasında; Trabzon Mebusu Hasan Bey, Kütahya Mebusu Recep Bey, İstanbul Mebusu İsmail Sırrı, İstanbul Mebusu Doktor Refik, İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey, İzmir Mebusu Tevfik Rüştü ile Saruhan Mebusu Sabri Bey vardır. Ayrıca İsmet Paşa eski kabinede bulunan bazı isimlerle de görüşmüştür.¹¹⁸

İsmet Paşa'nın bu görüşmeleri neticesinde yeni hükümet şekillenir ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çok önemli kararlar alıp uygulayacak olan Hükümet böylelikle bir araya getirilmeye başlanmıştır.

Yeni hükümetin teşkili 4 Mart 1925 tarihindeki Meclis toplantısında duyurulacak ve oylamaya sunulacaktır. O gün Meclis, tarihi bir oturuma tanıklık edecektir. Bunun farkında olan büyük bir kalabalık sabahın erken saatlerinden itibaren Meclis localarını doldurmaya başlamıştır. Meclis localarında ayrıca yabancı devletlerin temsilcileri de yerlerini almışlardır. Aynı şekilde, Cumhuriyet tarihinin en önemli günlerinden biri olacak olan o gün, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de Meclis locasında yerini almıştır.¹¹⁹

¹¹⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1925, nr. 1365, s. 1.

¹¹⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1925, nr. 1365, s. 1.

¹¹⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

Meclis'in bu önemli oturumu Kazım Paşa'nın (Karabekir) başkanlığında başlamış ve ilk olarak hükümet değişikliği ile ilgili Cumhurbaşkanlığı'ndan gelen iki tezkere okunmuştur. O tezkereler şöyledir:¹²⁰

*“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine
İstanbul Mebusu Fethi Beyefendi Başvekâletten istifa etmişlerdir. İstifayı vaki kabul olunarak yeni Heyet-i Vekile'nin teşekkülüne kadar vekâleten ifayı vazife etmeleri kendilerinden rica olunmuştur efendim.*

3.3.1341
Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal”

*“ Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine
3.3.1341 tarihli teskereye zeyildir.*

Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Madde-i mahsusası mucibince Başvekâlete Malatya Mebusu İsmet Paşa Hazretleri intihap olunmuştur. Müşarünileyhin intihap eylediği diğer vekillerin esamisi berveçhiâtidir. Heyet-i umumiye Meclis-i Âli'nin tasvibine arz olunur efendim.

Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal”¹²¹

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in hükümet değişikliği ile ilgi vermiş olduğu bu iki teskereden sonra İsmet Paşa söz alarak yeni kurulacak olan hükümetin programını okumuştur. Okunan programda oldukça çarpıcı açıklamalar yer almaktaydı. İsmet Paşa'nın yaptığı konuşma şöyledir:

“Hükümetin siyaset-i umumiyesi malumdur. Hariciyede ecnebi devletler ile hüsn-i münasebetin muhafazası, ... malik bulunan mesâil hüsn-i intacı, nâfia, ziraat ve sıhhat memleket tedbirlerinin ehemmiyet-i mahsusa ile inkişaf ettirilmesi ve Cumhuriyetin ıslahatkâr mesaisinin maliyede, ticarete, maarifte ve adliyede devamıdır.

Müdafaa-i memleket için kara berri, bahri ve hava-i kuvvetlerin keyfiyetlerinin muhafaza ve takviyesine ehemmiyet veriyoruz.

Siyaset-i dâhiliyede her şeyden evvel hadisatın sürat ve şiddetle itfâsını ve memleketin madden ve manen ifsaddan vikayesini, umumi huzur ve sükûnun muhafazasını, her halde devlet nüfuzunun teyit ve tersini için seri ve müessir tedbirler ittihazını iltizam ediyoruz.(alkışlar)

¹²⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

¹²¹ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

Meclis-i Âli'nin yed-i tedkikinde bulunan bütçenin sür'at-ı intacı istirham-ı mahsusamızdır. Hükümet mesaisinde sebab-i muvaffakiyet olacak maddi ve manevi kuvveti Büyük Millet Meclisi'nin itimadında bulur. Bu itimat derecesinde izhâr buyurmanızı rica ederim. (alkışlar)''¹²²

İsmet Paşa'nın yaptığı bu konuşmadan sonra Meclis Başkanı Kazım Paşa kurulan yeni hükümetin güven oylamasına geçileceğini belirtmiştir. Yapılacak oylamada mebusların kullanacakları beyaz oy pusulaları güveni, kırmızı oy pusulaları ise güvensizliği temsil edecektir.

Meclis Başkanının yaptığı bu hatırlatmadan sonra Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey "*Müzakere-i umumiye açılacaktır.*" şeklinde seslenmiştir.¹²³

Bu gelişmeden sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önde gelen isimlerinden ve İstiklâl Savaşı'nın komutanlarından biri olan Ankara Mebusu Ali Fuad Paşa (Cebesoy) söz alarak kendisinin ve fırkasının görüşlerini dile getirmiştir. Konuşma şöyledir:

"Muhterem efendiler!

Memleket hiç ümit edilmedik bir zamanda bir hükümet mecranı içinde kaldı. Bu, cümle arkadaşların malûmudur. Bu mecranı davet edecek ortada ne vardı? (isyan sesleri) bunu keza bende anlayamadım.

Efendiler! Kabinelerin böyle iki de bir anlaşılmayan sebeplerle gelip gitmesi cidden fikirlerdeki istirahatı selbediyor.

İsyanlar; tenkil ve asiler, mürteciler; tedip olunmalıdır. Buna şüphe yoktur. Ancak, milletin hukuki tabiyesini ve hürriyetini tahdit ve tazyik edecek tedbirlerde, idare makinesinde yer verilmesini rica ederim.

Hükümetin tebeddülünü mucip sebep ne ise, muvacehe-i millete alenen münakaşa edilmedikçe, maatteessüf İsmet Paşa Hükümeti'ne itimat edemeyeceğiz efendim. (Tabii sesleri)''¹²⁴

Ali Fuat Paşa'nın yeni kurulacak hükümete güvenoyu vermeyeceklerini bu sözlerle açıklamasından sonra tekrar İsmet Paşa kürsüye gelerek Ali Fuat Paşa'ya şu cevabı vermiştir:

"Hükümet mecranın sebebi muhterem Fuad Paşa hazretleri anlamak istiyorlar. Zannediyorum ki, arz ettiğim programda buna vazıhan ifade ettim. Mevcut olan hâdiseyi süratle itfa etmek istiyoruz. Ve bunu hepimiz istiyoruz.(tabii sesleri) Memleketin ifsattan vikayesi, huzur ve sükûnun muhafazası için seri ve müessir tedabiri mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz. Bu sarahaten mevzu bahis olmuştur. Bu nokta-i nazarın memleketin ekseriyet-i meşruasına iktiran ettiği kanaatindeyiz.

¹²² Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

¹²³ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

¹²⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

Meclis-i Âli bu kanaati izhar buyurursa programımızda da kabul ettiğimiz veçhile memlekette yalnız hâdisatın itfasına değil bütün memlekette hâdisatı muhtemeleye karşı behemehâl seri ve müessir tedabiri mahsusa alacağız. (Bravo sesleri.. Alkışlar..)

Malum olmayan ve iki manaya çıkacak olan iltibaslı kelimelerin zararı daha çoktur ve bu mutadım değildir. Gayet açık bir surette vaziyeti ortaya koyup kemal-i cesaretle ve kemal-i kanaatle alacağımız vaziyeti ifa etmek hem vazifemizdir, hem de Büyük Meclisin memlekette çizmiş olduğu necat yolunda muvaffakiyetle yürümek için en kısa yoldur.(Bravo sesleri) Onun için tebeddülü hükümette ve hükümetin takip edeceği siyasette malum olmayan hiçbir nokta yoktur. Yalnız bu münasebetle hususî bir hasbihalin ve bir fırka içtimainın burada mevzubahis olması ve bilmecburiye benim fırka dâhilinde muhtelif mebahisten bahsetmiş oluşum, ihtimal ki arkadaşlarımız arasında hakikaten ihtilâfi eskâr olduğunu ifham eder. Ve böyle değildir.

Teşkilât-ı siyasiyenin kendi içinde münakaşat olur, sonra kanaatler birleşerek yürüyebilirler. Bu nokta-i nazardan herhangi bir zaaf hâsıl olmamasını izhar için tafsilat vermedim. Ben, takip olunan bir hattı harekâtın, müsmir ve faydalı olan bir hareketin behemehâl lehtarı ve aleyhtarı olmasını tabîi addedenlerdenim. (Bravo... sesleri)

Bir hareketin müttefikan lehtarı veya müttefikan aleyhtarı olur şeklini ender addederim. Fakat, muayyen bir hedefe yürüyen ve muayyen bir hatta teveccüh eden bir adamın eğer sine-i millete lehtarları ekseriyeti kâtiyeyi haiz iseler bu hattı hareket takip olunacak demektir. Ekalliyette iseler, diğer fikir yürüyecek demektir. Bunun için herhangi bir iltibasa mahal kalmayacak surette vuzuhla idare-i kelâm ettiğimi zannediyorum.

Meclis-i Âli'nin tayini esami ile vereceği itimat ve kararı üzerine takip olunacak hattı hareket taayyün edecektir. (alkışlar) ”¹²⁵

İsmet Paşa'nın yaptığı bu açıklama da Ali Fuat Paşa'yı tam olarak tatmin etmemiş olacak ki, Meclis Başkanından söz isteyerek İsmet Paşa'ya bir sual sormak istediğini dile getirmiştir. Bunun üzerine Kütahya Mebusu Recep Bey söze karışarak “*Sorsunlar, Başvekil Paşa Hazretleri cevap verecektir.*” diye seslenmiştir.

Meclis Başkanından soru sormak için söz alan Ali Fuat Paşa şu suali sormuştur:¹²⁶

“Efendim!.. Bendeniz Başvekil Paşa Hazretlerinden şunu sormak istiyorum ki Fethi Beyefendi kabinesi harekât-ı isyaniye hakkında tedabir-i kâfiye alamamışlar mıdır? Kendilerinin bu husustaki kanaatleri nedir? Bunu izah buyursunlar.”¹²⁷

Ali Fuat Paşa'nın bu kısa sorusu üzerine İsmet Paşa şu cevabı vermiştir:

¹²⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

¹²⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

¹²⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

“Rica ederim. Fethi Beyefendi ile beni burada münakaşaya sevk etmeyiniz. Bunun burada ne amelî faydası vardır ve ne de dürüsttür!(Bravo sesleri)

Hâdisenin sürat ve şiddetle itfasına bütün vatandaşlar taraftardır. Bundan başka fikir besleyen olamaz. Sürat ve şiddetle itfasının istilzam ettiği bütün tedabir alınmaktadır. Bir taraftan hâdise sahası nokta-i nazarından olan tedabiri, diğer taraftan da tedabir-i umumiyeyi almak lazımdır. Alınacak bir tedbire herhangi bir esas muhtelif şekillerle münakaşa olunduktan sonra nihayet bu hatt-ı hareketin musib olduğuna ekseriyet karar verirse ondan sonra mesele yoktur. Eğer benim programımda ve takip edeceğim hatt-ı harekette iltibasa kabul olunan ve olmayan noktalar varsa sual buyurusunuz. Cevap vermek hem vazifemdir, hem de iktidarım vardır.(Bravo sesleri)

Programım siyaset-i umumiyedeki programım iki mânâ, üç mânâ çıkmayacak kadar vazıh olduğu için bunun üzerine yürümeğe Meclis-i Âli iltizam buyurursa kararını ittihaz edecektir.”

İsmet Paşa'nın kendisine sorulan soruyu cevaplamaşı üzerine hükümetin güven oylamasına geçilmiştir. Oylamaya 180 mebus katılmış ve oyalama sonucunda 154 beyaz renkte oy yani güvenoyu çıkmıştır. Buna karşılık 23 kırmızı oy yani güvensizlik oyu çıkmıştır. 3 oyda çekimser olarak çıkmıştır. Böylelikle İsmet Paşa Hükümeti, Meclis'ten de güvenoyu alarak göreve başlamıştır.¹²⁸

Meclis'ten güvenoyu alan Hükümet şu şekilde teşekkül etmiştir:¹²⁹

Baş Vekil: İsmet Paşa

Hariciye Vekili: Tevfik Rüştü Bey

Dâhiliye Vekili: Cemil Bey

Nafia Vekili: Süleyman Bey

Maliye Vekili: Hasan Bey

Deniz Vekili: İhsan Bey

Ticaret Vekili: Ali Bey

Adliye Vekili: Mahmut Esat Bey

Ziraat Vekili: Sabri Bey

Müdafaa-i Milliye Vekili: Recep Bey

Maarif Vekili: Hamdullah. S. Bey

Sağlık ve Sosyal Yardım Vekili: Refik Bey. Şeklinde oluşmaktaydı.

Meclis'in kendisine ve hükümetine büyük bir çoğunlukla güvenoyu vermesinden sonra tekrar kürsüye gelen Başvekil İsmet Paşa şu konuşmayı yaparak Meclis'e teşekkür etmiştir.

“Meclis-i Âli emin olabilir ki; memleketin selâmeti için tayin ettiği hututda ve şimdi kabul buyurduğu siyaseti dâhiliyede memleketimiz için yalnız selâmet ve necat neticesinde idrak edeceğiz ve behemehal muvaffak olacağız.

¹²⁸ ÖZGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 66.

¹²⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

Meclis-i Âli'den vaziyet icabı hemen bu gece müzakeresini teklif edeceğim bir kanun vardır. Bu kanunun bu gece müzakere ve intac edilmesini istirham ederim."¹³⁰

İsmet Paşa'nın bu konuşmasının ardından Meclis oturumu kapanmıştır. Bu tarihi oturum sonrasında yeni hükümet resmen kurulmuş oluyordu. Yeni hükümetin kurulmasının hemen ertesi günü, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey'i ve Dâhiliye Vekili Cemil Bey'i ziyaret ederek hayırlı olsun da bulunmuştur.¹³¹

3.2. KANUN TEKLİFİ VE İÇERİĞİ

İsmet Paşa, hükümetinin güvenoyu almasından sonra Meclis'e yapmış olduğu teşekkür konuşmasında belirttiği ve hemen o gece Meclis'e müzakeresini teklif edeceğini bildirdiği kanun tasarısı, Takrir-i Sükûn Kanunu tasarısından başkası değildi.

Yeni hükümet göreve başladıktan sonra şark vilayetlerinde zuhur eden ayaklanmayı bastırmak için Ali Fethi Bey hükümetinden daha sert önlemler alacağı muhakkaktı. Ancak bu önlemlerin ne derece sert olacağı ve bütün yurdu mu yoksa sadece bölgeyi mi kapsayacağı soruları kafaları kurcalamaktaydı. Ayrıca alınacak olan önlemler arasında İstiklâl Mahkemeleri'nin kurup kurulmayacağı da kafaları kurcalayan diğer bir meseleydi.

İsmet Paşa'nın bahsettiği ve gece Meclis'in ikinci oturumunda görüşülmeye başlanan kanun tasarısı olan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun içeriği açıklanınca kâfaldaki bu sorular cevap bulmuştur. Takrir-i Sükûn Kanun Tasarısı toplam üç maddeden oluşmasına rağmen içeriği muhalif mebusları telaşlandırmaya yetmiştir.

İnkılâp ve Cumhuriyet Tarihinde pek derin izler bırakan Takrir-i Sükûn Kanun Tasarısı şu üç madden oluşmaktaydı:¹³²

"Madde 1- İrtica ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimasını ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bahis bilumum teşkilat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet Reis-i Cumhuriyetin tasdikiyle resen ve idareten men'e mezundur.

¹³⁰ ÖZGEEVREN, Şeyh Sait İsyamı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s. 66.

¹³¹ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Mart 1925, nr. 1367, s. 1.

¹³² Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

İş bu ef'al erbabını Hükümet, İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2- İş bu kanun tarih neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradır.

Madde 3- İş bu kanun tatbikine icra vekilleri heyeti memurdur.”

Kanun tasarısı öncelikle Adliye Encümeni'nde görüşülmüş daha sonra genel kurula gönderilmiştir. Genel Kurul'da kanun tasarısı ve gerekçesi okunduktan sonra Adliye Encümenin göndermiş olduğu mazbata okunmuştur. Encümen mazbatasını şöylece:¹³³

“Hâdisat-ı fevkalâde-i âhirenin gösterdiği lüzum üzerine, gelen ve tetkik olunmak üzere encümenimize tevdi buyrulan lâyiha-ı kanuniye mütalâa ve tetkik olundu.

Hükümetin lâyiha-i mezkureye müteallik esbabı mucibesi encümenimize de muvafık ve bu kanunun kabulü menafii âliye-i vataniye noktasından musib görülmüş olmakla aynen kabul edilen işbu kanun lâyihasını müstacelen müzakere buyrulmak üzere Heyet-i Umumiyenin nazarı tetkik ve tasvibine arz olunur.

Adliye Encümeni Reisi Mustafa Fevzi (Saruhan), Mazbata Muharriri Münir (Çorum), Aza Süreyya (Karesi), Aza Refik (Konya), Aza Şefik (Beyazıt), Aza Ali Rıza (Kırşehir), Aza Osman Nuri (Bursa), muhalifim, Aza Feridun Fikri (Dersim) muhalifim.”

Kanun tasarısı hakkında Adliye Encümeni'nin göndermiş olduğu mazbata okunduktan sonra genel kurulda görüşmelere başlanır. İlk olarak Karesi Mebusu Süreyya Bey söz alarak; *“Hükümet tarafından teklif edilen kanun Adliye Encümeninde tetkik edildi. Ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununa muhalif bir tarafı görülmemiştir. Her kanun müzakeresinde, bu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na muhalif midir? Değil midir? Diye müzakereye açmak usulden değildir.”* şeklinde konuşması ile Takrir-i Sükûn Kanunu'nun anayasaya aykırı olmadığını, bunu tartışmanın da gereksiz olduğunu vurgulamıştır.¹³⁴

Bu kanun tasarısının en büyük muhaliflerinden biri olan Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey söz alarak; *“İsyanın tenkilinde hepimiz müttefikiz. Nazar-ı dikkatimizi bu sahadan ayırıp başka bir sahaya tevcih etmek yanlış bir yol. Bu kanunun Heyet-i Umumiyesince reddini teklif ediyorum.”* şeklinde bir konuşma yapıp kanunun kabul edilmemesini istemiştir.¹³⁵

¹³³ ÖZGEEVREN, Şeyh Sait İsyamı ve Şark İstiklal Mahkemesi, s. 68.

¹³⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

¹³⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey’i takiben kürsüye gelen Terakkiperver Cumhuriyet Partisi lideri Kazım Karabekir Paşa (İstanbul) da şu beyanatta bulunmuştur:

“ *Muhterem arkadaşlar!..*

*Evvelce bu kürsüden söylediğim vechile hâdise-i isyan olan muntıkada hükümetimizin her türlü kanunî icraatına taraftarız. Ve bunu bir defa daha tekrar ediyorum. Fakat hukuk-ı tabiyayı tahdit eden bir kanuna taraftar değiliz.”*¹³⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın liderinden kanuna karşı olduklarını dile getiren konuşma yapıldıktan sonra, bu kez kanunu destekleyici bir konuşma yapacak olan Konya Mebusu Refik Bey söz alarak; “*Cumhuriyete suikast edenlerin her ne suretle olursa olsun yok edilmesi için bu kanunun kabulünü rica ederim.*” şeklinde konuşmuştur.¹³⁷

Meclis’te kanun hakkındaki tartışmalar gittikçe sertleşmeye başlamıştır. Konuşma sırası, muhalefetin önde gelen isimlerinden biri olan İstanbul Mebusu Rauf Bey’e gelmiş ve o da, bu kanun teklifini sert bir şekilde eleştirmiştir. Rauf Bey eleştirilerini şu sözlerle dile getirmiştir.¹³⁸

“Muhterem arkadaşlar!.. Genç hâdise-i isyanîyesinin fiilen zahir olduğu günlerde istifa eden hükümetin mahiyeti isyanı, müessir olduğu muntıkayı ve şâmil olabileceği menatıkı ve bunun esbab ve illetini göstererek huzuru mecliste vâki olan beyanatından zannediyorum bu isyanın, bu isyan mahiyetinin müşterek kanaat olarak hakikatte bir takım kimselerin mekruh, merdud, denebilecek bir kasıdla menâfîlerini istihsal için bir takım gafilleri peşlerine takmak suretiyle ortaya atıldıkları anlaşılmıştır.

Aziz arkadaşlar!.. Hepimizin müştereken cereyanını takip ve hamdolsun intac ettiği hâkimiyeti milliye ve Cumhuriyet idaremizin Genç vilayetinde zuhur eden ve milleti âmâl-i fâsîdelerine sürüklemek isteyen bir takım mütegalibeler tarafından ika olunan hâdise-i isyan dolayısıyla yıkılacağına ihtimal vermek zaafî kalbten başka hiç bir şey değildir.

Efendiler!.. Türkiye halkı içerisinde şuuru olan, namusu olan, kalbinde vatan muhabbeti olan hiçbir ferd bu melanete karşı göz yumamaz. Ve bir saniye bile tahammül edemez. Bunun için efendiler Genç isyanıyla Cumhuriyetimizin tehlikede olduğunu kabul etmiyoruz.

Arkadaşlar! Kanunun Heyet-i Umumiyesinden bahsedilirken rüfekadan bazıları Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun bir maddesinden bahsederek hukuk-ı

¹³⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

¹³⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

¹³⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

tabiiyenin tahdidinden endişe ettiklerini söylediler. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu müzakere ve tedvin eden bu heyeti muhtereme hiç şüphesiz bu noktada kendileri de mütehassisdirlere. Ve böyle bir ihtimale karşı tetkik endişesi ile de mütehassisdirlere.

Efendiler! Genç isyanı hadis oldu diye, biz Cumhuriyet ve Hakimiyet-i Milliye'nin ve idare-i âliyenin temeli olan Kanun-u Esâsî'nin ihlâl olunacağı kadar müsamahakâr bulunamayız. Kanun-u Esâsî, milletin hâkimiyetini, inkılâbın esasını, tamamiyeti mülkiyemizi müemmen olan bir kanundur. Bunun hiçbir noktasında müsamahada bulunamayız.

Onun için bu hususta ne kadar dikkatli ve esaslı düşünürsek mahzur yoktur, fayda vardır. Kalplere gelen endişelerin hiçbir zaman şahsî olmadığına tamamiyle itimat buyurmanızı rica ederim.

Endişemiz vatanî ve millîdir. İstiklâl muharebatı zamanında en çetin hâdisat karşısında Millet Meclisi şu veya bu kanunu ihmal etmiş değildir. Millet Meclisi, Teşkilat-ı Esasiye'ye muhalif bir harekette bulunmuş değildir.

Millet Meclisi hâdisat karşısında sükûnetini muhafaza ederek itidalini muhafaza ederek lâzım gelen tedabiri ittihaz etmiş ve etrafiyla düşünmüş ve tatbik etmiş olmak itibariyle muvaffak olmuştur.”

Rauf Orbay'dan sonra söz alan, muhalefet partisi mebuslarından Sivas mebusu Halis Turgut Bey, vak'anın, ekseriyete şâmil olmayan bir kısım zavallının Kürtlük peşinde koşmasından ibaret olduğunu ve bu zavallıların o havalide böyle leimâne bir maksatla takip ettikleri bir hâdisa bulunduğunu belirtmiştir. Devamında ise; bunun Türk milletine açık olarak ifade edilmesi lâzım geldiğini ve vak'anın çıktığı yerde söndürülmesinin lüzumlu olduğunu, vatanın diğer aksamında şöyle olur, belki böyle olur demenin doğru bir şey olmayacağını ve Türk milletinden şüphe edilemeyeceğini ve hâkimiyetin onun hakkı olduğunu, hiçbir suretle o hakkı kimseye vermeyeceğini söyledi.¹³⁹

Halis Turgut Bey'in konuşmasını bitirmesinden hemen sonra iktidar partisinin önde gelenleri ve mebusları söz alarak; kanunun hemen kabul edilmesi gerektiğini, böylelikle ülkede huzur ve güvenliğin kısa süre içerisinde sağlanacağını belirten bir takım konuşmalar yapmışlardır. Bu konuşmalardan ilkinin Bozok Mebusu Avni (Doğan) Bey yapar. Avni Bey'in konuşması şu şekildedir:¹⁴⁰

“Kanunun Teşkilat-ı Esasiye Kanuniyle tezat teşkil ettiğini ve bu kanunun kabulü halinde teşkilat-ı esasiyenin âme hukuku faslının kapanacağını söylüyorlar.. Hukuku âme isyan çıkarmak mıdır? İhtilâl midir? Yoksa, memleketin huzur ve sükûnunu ve nizamını ihlâl midir ki; bu kanun çıkarılınca bütün bu haklar ihlâl edilmiş olsun?”

¹³⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

¹⁴⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.

Kanun; vatandaşın hukuk-ı tabiiyelerini ortadan kaldıracak bir hükmü havi değildir. Bu kanun; isyana, fesada, irticaa ve içtimaî nizami muhil harekâta karşı bir mânia teşkil ve tesis ediyor.”

Avni Bey’in bu konuşmasının ardından, Muş Mebusu İlyas Sami Bey söz alarak; memleketin bu kanun sayesinde kurtulacağını belirten kısa bir konuşma yapmıştır. İlyas Sami Bey’den sonra kürsüye Kütahya Mebusu ve aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Peker) gelir. Recep Bey oldukça uzun bir konuşmayla yapılan eleştirilere yanıt vermeye çalışır. Bu konuşmasının önemli bölümleri şöyledir: ¹⁴¹

“Muhterem arkadaşlar!..Bu kanun, Teşkilât-ı Esasiyemizle vatandaşın temin edilmiş olan hak ve hürriyetlere karşı bir kanun değildir. Bu kanun; vatanın muhtelif sahalarında fenalık yapmak istidadında olanlarla teşvikat ve tahrikâtta bulunan yuvaları bulmak ve o şerir vasıtaları menetmek için hükümetin eline bir vasıta olarak verilecek olan kanundur. Bu itibarla da vatanın selâmetine muvafık olan bir kanundur.

İdare-i örfiyeyi kabulde ittifak ettiniz. Fakat bu kanunu kabul etmekte gösterilen ihtiraz ve endişe nedendir! İdare-i örfiye bu kanundan ancak âsilere, hainlere, memleketi felâkete sürüklüyecek tahrikât, ifsadat ve teşvikatta bulunanlara münhasır. Hükümleri ihtiva eden bu kanundan neden korkuyor ve kanunî sebep istinada salih bir kanun hükmü göstermeden, mutlak olarak, delilsiz olarak hukuk-ı esasiye nazariyatını ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununu bir siper gibi kullanarak bunlara münafidir sözü ile karşımıza çıkıyorsunuz?

Feridun Fikri Bey yapılacak takibatın nihayetsiz bir şümul dahilinde bir vasıtai-âğraz olarak istimal edileceğini ve bu kanun vasıtasının nereden başlayıp nerede biteceği belli olmayan bir zulüm ve tahrip vasıtası olarak kullanacağını ifade ettiler.

Efendiler! Feridun Fikri Bey’in nisbeti vataniyesinde şüphem yoktur. Olsaydı zihnime bir an tevarüd eden bir fikri ki şudur, içinde yaşadığımız vatanın bugün geçirmekte olduğu mühim saatlerin ehemmiyetini idrak etmekte olan hain ve şerirleri takip etmek vasıtasında bu günkü mesul kuvve-i icraiye mahrum etmek fikriyle bu fikri dermeyeran edebilir, derdim...

Muazzez arkadaşlarım! Mahmul olduğum bir takım ihtisat daha vardı. Maddî ıstırabım olduğundan devam edemeyeceğim. Yalnız son sözü olarak bir nokta daha arz edeceğim.

Muhterem arkadaşlarım! Birçok amelî hayat yollarından birçok nazarî kitap satırlarının içinden geçerek milletle başbaşa, bugün bu devleti bulunduğu bu mevkie, bu idareye getirdik. Devlet idaresinde kitap nazarileriyle amelî hayatın çizdiği zaruretlerin hattı telifi üzerinde yürümek mecburiyetindeyiz. Herhangi bir fikirle, herhangi bir maksatla olursa olsun hürriyeti o mukaddes mefhumu, bizzat timsali hürriyetin kendi şahsına, kendi simasına tevcih edilmiş bir silah gibi istimal etmek hiçbir vakit hakikate ve vatan menfaatine muvafık değildir!

¹⁴¹ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.

Cumhuriyet, hâkimiyeti milliye ve hürriyet nazariyeleri, mukaddes mânâlarıyla göğsümüzün en hararetili köşelerinde mahfuzdur. Onu müdafaa edeceğiz. Bu, meclisin sine-i asilidir. Fakat, arkadaşlar... Bir devletin esasını kurarken milletin hayatını zâmin olacak kararlar ittihaz eder ve kanunları teklif eder ve onları müzakere ederken hiçbir vakit bu nazariye ve mefhumları, bu mukaddes gayeleri bizzat kendileri için tahrip vasıtası olarak kullanamazsınız!

Hakikati, bir takım nazariyeler içinde boğmamalıdır!”.

Recep Bey’in bu uzun ve sert konuşmasından sonra Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey kürsüye gelerek söz konusu olan kanun tasarısı hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. Mahmut Esat Bey’in konuşması ise şöyledir: ¹⁴²

“Feridun Fikri Bey o kadar telâş ve o kadar nabemahal bir hüznün gösterdiler ki, nabemahal olduğuna kani olmasaydım, cidden beni de müteessir edeceklerdi. (Handeler...) O kadar yerinde olmayan bir teessür, o kadar yerinde olmayan bir hüznüdü. Buna, yerinde olmadığı için çok sıkıldım.

Efendiler! Bu kürsüde her şeyi söylemek ve her şeyi ifade etmek, hepimizin ve her mebusun hakkıdır bunda şüphe yoktur. Fakat meseleyi iyice tetkik etmedikçe efkâr-ı milleti taglît etmek hiçbirimizin hakkı değildir.

Efendiler! Feridun Fikri Bey Teşkilat-ı Esasiye Kanununun bir maddesinden bahsetti. Kendilerinden soruyorum. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun o maddesinde zikrolunan Türklerin hukuku âmmesi, kavanini mahsusa ile muayyen değil midir? Kavanini mahsusa tahtında değil midir? Dünyada hangi memleket, hangi devlet idaresinde kat’î ve mutlak bir hürriyet vardır? Türk Cumhuriyeti mutlak bir hürriyetle cumhuriyeti imhaya nasıl muvafakat edebilir efendiler! (Bravo.. Sesleri)

Efendiler! Hürriyetten bahsediyorsunuz. Mutlak hürriyetten değil! Yani anarşiden bahsetmiyoruz. Dediler ki; bu kanun mucibince Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun o maddesi artık kapanıyormuş. Memlekette Türklerin hukuk-ı âmmesi kalmıyormuş. Rica ederim teklif ettiğimiz kanuna dikkat ediniz. Hükûmetinizin istediği şey yalnız bir polis vazifesinin tevsiinden ibarettir. Memleketin asayişini, nizamı içtimaisini, emniyet-i umumiyesini ihlâl edecek harekâtı meneder. Hüküm verir demiyoruz. Hükmü kanunen muayyen olan mahkemeler verecektir. (Bravo.. sesleri) Niçin hukuk-ı esasiyenin yaprakları kapanıyormuş? Niçin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hiçe sayılıyormuş?

Hâlbuki okuyucularımız biraz önce okudukları, müzakere konusu, Takrir-i Sükûn Kanunu maddesinde hükümetin tevkif yetkisini iktisap edeceği bir hüküm değil (tevkif) kelimesi bile yoktu. Hüküm şundan ibarettir: ‘Tasrih edilen memnu ef’al ve teşebbüsât-ı hükümet menederek mahkemeye tevdi edebilir.’ Kanun metninin tasrih ve tesis edeceği hüküm sadece bundan ibaretti. Ama muhalefet daima kendi havası ve kendi kuşkulu zihniyeti içinde düşünüp konuşmakta ısrar etmekte berdevamdı.

Efendiler! Hükümet hapsetmiyor ve hükmetmiyor. Mücrime mahkemenin kapısını gösteriyor. En medenî, en mütemeddin memleketlerde dahi bundan başka ne yapılabilir efendiler?

¹⁴² Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.

Burada teklif ettiğimiz kanunun mahiyeti umumiyesi itibariyle soruyorum; vicdanınıza hitap ederek soruyoruz. Kavanin-i hazıradan, demokrasi prensiplerinden Teşkilât-ı Esasiyenin hangi noktasından dışarı çıkmıştır?

Teşkilat-ı Esasiyenin saydığı hürriyetle mutlak mıdır? Yoksa kanunlarla mı mukayyettir? Hürriyeti matbuat vardır, fakat mutlak mıdır? Matbuat kanunu yok mudur? Cemiyeti siyasiye vardır. Bunların kanunları yok mudur?"

Feridun Fikri Bey yine oturduğu yerden *"O halde buna ne lüzum vardır?"* diyerek bir soru ile söze karışmıştır.

Mahmut Esat Bey sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Hiç lüzum yoksa ne için telaş ediyorsunuz sorarım size.

Efendiler!. Feridun Fikri Bey bu kanunu malûmunuz olan Fransa İhtilâli kebirindeki yani şüpheliler kanununa benzetti. Hayır, Feridun Fikri Bey! ... Şüpheliler kanunu değildir. Şüpheliler kanununun mahiyeti başka idi. Bu, o kanun değildir. Bu, hükûmetin mühim ve müşkül anlarında polis vazifesini tevsi eden bir kanundur. Üst tarafı mahkemeye aittir."

Sözlerini bitirirken Feridun Fikri Bey yine şöyle seslenmiştir: *"Hangi memlekette böyle bir kanun vardır?"* Bunun üzerine Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) Feridun Fikri'ye şu cevabı verdi: *"Hangi memleket senin memleketinin vaziyetindedir?"*

Bu karşılıklı konuşmaların ardından Mahmut Esat Bey, muhalefet partisinin liderleri olan Kazım Paşa ve Rauf Bey'e cevap vererek konuşmasını sürdürdü.

"Rauf Bey ve Kazım Karabekir Paşa çok mutlak konuşular. Hiçbir kanuna ve makul bir fikir ve kaideye istinat lüzumunu hissetmediler. Sadece bu kanunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na muhalif olduğu gibi eskâr-ı umumiye tarafından anlaşılmaya sarîh olmayan kelimelerle konuşular.

Feridun Fikri Bey hiç değilse daha sarîh konuşmuşlardı. Biz isterdik ki, bu iki zat da açık ve sebepli konuşsunlar ve bu suretle hem millet hem meclis, hem de mesul hükümet tenevvür etsin. Onun için müsaadeleriyle millet huzurunda kendilerine soruyorum: Kanun-u Esasiye muhalif olan noktaları hangileridir?

Muhterem Kazım Karabekir Paşa hazretleri bu kanun memleket için bir şeref olamayacağından bahis buyurdular. Ne için ve neden? Bu hususu izah buyurmadılar. Ben kendilerine diyebilirim ki; memleketi de anarşi içinde bırakmak; ne Büyük Millet Meclisi'ne, ne de onun hükûmetine şeref değildir!

*Efendiler! Halk birbirini kırıyor. Hükümet bu vaziyet karşısında asgarî bir teklifte bulunuyor. Bunun için bir memleketi bir anarşi içinde bırakmak da bir şeref midir? Şark birbirini kırmaktadır. Bu da bir şeref midir? Bunu kendilerine sormak istiyorum."*¹⁴³

Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in bu sert konuşması üzerine ona cevap vermek isteyen Rauf Bey tekrar söz isteyerek kürsüye gelmiş ve şu açıklamasını yapmıştır:

¹⁴³ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.

“Mahmut Esat Bey, bu kanunun Teşkilat-ı Esasiye Kanununun hangi noktasına muhalif olduğunu sordular. Bu kanunda iltibasa mahal bırakacak huzursuzluk vardır. Bu baki kaldıkça ben bunun matlup olan tesirâtı icra edemeyeceği kanaatinde olduğum için bu kanunun bir daha tetkik edilmesini teklif ediyorum.”¹⁴⁴

Meclis çatısı altında bu sert tartışmalar gittikçe alevlenirken, kürsüye tartışma konusu olan kanun tasarsının mimarlarında biri olan Başvekil İsmet Paşa gelir. Başvekil kürsüden şu önemli konuşmayı yapar:

“Muhalefet erkânının ve zannederim ki bütün âzasının hissiyatına tercüman olan mütalâatını dinledik. Muhalefetin bütün âzasına fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadirdir. Siyasî hattı hareketimize ilk temas anında muhalifler hassasiyet ve faaliyet gösteriyorlar. Siyasî hat ve hareketlerimizin sıhhatine en bariz arazi salime budur. Mevzuubahis olan kanunun hukuk ve Teşkilat-ı Esasiye temas eden nazik nokta-i nazarların teşrihini arkadaşlarımız kemal-i muvaffakiyetle ve kemal-i vuzuhla ifa ettiler. Hiç kimsenin zihninde şüphe bırakmayacak derece bir kanaati katiye ile anlaşıldı ki; mevcut olan kanun, teşkilat-ı esasiyenin hududu dahilinde memlekette tedabiri nafla cümlesinden âsârı nafla vücuda getirecek bir kanun mahiyetindedir. Bu itibarla heyet-i celilenin sabrını suiistimal edip mükâlemeyi uzatmak istemem.

Yalnız, muhterem Kazım Karabekir Paşa, “İslâhatı İstiklâl Mahâkimine istinaden mi yapacaksınız?” diye soruyorlar. İslâhatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek ve daima tarsin etmek, bütün kanunlar gibi İstiklâl Mahkemesi de bir vasıttan ibarettir.

Emniyet ve asayişin ve huzur ve sükûnun muhafazası milletin her türlü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir kaidedir ki; bu hususta hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti katiyeti karşısındayız.

Yalnız bir şey sorayım: Bana, islâhattan bahsederken, bu memlekette “İslâhat fikirleri teceddüt, terakki fikirleri ahlâksızlıktır.” diye barbar bağıırken muhalefet erkânı niçin bir tek kelime söylemediler?”¹⁴⁵

Bu anda büyük mecliste, tasdik ettiler sesleri ve alkışlar duyuluyordu. Bir ara Hamdullah Suphi Bey’in “Feridun Bey bunu tasdik etti.” sesi de işitilmişti.

Başvekil sözlerine şu suretle devam etmiştir:¹⁴⁶

“Şimdi, muhalif bir vaziyet alan arkadaşlarımızın söylemek lâzım geldiği zaman söz söylememeleri bir mânâyı haizdir. (Bravo.. sesleri) Muhterem Rauf Beyefendi ‘Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lâzım değildir.’ buyurdular. Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında, bu müşahede de kendisiyle beraberim. Benim mütalâam ve nokta-i azimetim şudur ki; bir vaziyeti mütalaa eden

¹⁴⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.

¹⁴⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.

¹⁴⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1-2-3.

ve vaziyete göre tedbir bulan bir cumhuriyet, hiç tehlikede olur mu? O kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü vaziyete göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve bunu Meclis-İ Âliye izah eden ve kabule iktiranını talep eden biz cumhuriyet evlâtları cumhuriyeti tehlikede bırakırlar mı? (Bravo sesleri!... alkışlar)

Cumhuriyet evlâtları, yakında ihtiyaç hasıl olursa ve vaziyet tebeddül ederse cümlesini derpiş edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh ittihaz ettiğimiz tedbir doğrudur. Ve vaziyete göre daima tedbir ittihaz edecek seviyede bulunan Meclis-İ Âli cumhuriyeti ve cumhuriyetin memlekete vaadettiği terakkiyat ve islâhatı behemehâl temin edecektir.

Zannedirim ki bu mesele üzerine gerek siyâsî ve gerekse kanunî nokta-i nazardan hükümet kâfi derecede izahat arz edebilmiştir. (Bravo.. Müzakere kâfidir.. sesleri)”

Başvekilin konuşmasının ardından birkaç hatip daha kürsüye gelerek kanun tasarısı hakkında görüşlerini dile getirdikten sonra oylamaya geçilir. Oylamada birinci maddenin kabul edilmesinin ardından ikinci ve üçüncü maddeler hakkında tartışma ve müzakereler yapılmamıştır. Yapılan oylamada 144 oy kullanılmış ve bunların 22’si ret verirken 122 ise evet oyu vermiştir.¹⁴⁷

Meclis’te çok sert tartışmalar neticesinde Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. Ancak bu sert tartışmalar kanun teklifinin kabul edilmesi ile sonuçlanmamıştır. Aynı oturumda Başvekil İsmet Paşa’nın vermiş olduğu bir tezkere ile İstiklâl Mahkemeleri’nin kurulması teklif ediliyordu. O tezkere şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

31 Temmuz 1338 tarihli İstiklâl Mahakimi kanununun birinci maddesinin bahsettiği selâhiyete binaen hükümet harekât-ı askeriye mintikasında usulü dairesinde derhal bir İstiklal Mahkemesinin teşkil ve faaliyete iptidar eylemesini tahtı vücutta görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanununun 5. maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet müsaade talep eder.

Bundan başka ahvali fevkalade binaen ilan olunan seferberliğin milletin ve cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticai propagandaların, teşebbüsât ve harekâtın kavanin-i mahsusuna tebean men ve tecziyesi esbabının da serian ... İstiklâl Mahakimi kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclis-i Âlice tasvip edilmek ve merkezi Ankara’da olmak ve daire-i kazası harekâtı ekseriye mintikası haricindeki vilayete şamil bulunmak üzere derhal ikinci bir İstiklâl Mahkemesi’nin teşkiline müsaade buyrulmasını teklif ve rica ederim efendim.”¹⁴⁸

¹⁴⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1-2-3.

¹⁴⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.

Bu tezkerenin Meclis'te okunması ile Feridun Fikri Bey söz alarak İstiklâl Mahkemeleri'nin vereceği idam kararlarının Meclis'in onayından geçmeden infaz edilmesinin Teşkilat-ı Esasiye'ye aykırı olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Süreyya Bey'de Feridun Fikri Bey'in itirazının yersiz olduğunu ve anayasaya aykırı herhangi bir durumun söz konusu olmadığını dile getiren bir konuşma yapar. Bu konuşmaların ardından, Başvekilin Meclis'e sunmuş olduğu tezkere oylamaya sunulur. Yapılan oylama sonucunda tezkere kabul edilir ve İstiklâl Mahkemeleri resmen kurulmuş olur.¹⁴⁹

Takrir-i Sükûn Kanunu ülkede büyük bir tesir oluşturmuştur. Özellikle büyük bir kesim bu kanunla birlikte ülkede huzur ve güvenliğin sağlanacağı konusunda hem fikirdirler. İşte o fikirde olanlardan birisi de Siirt Mebusu olan ve aynı zamanda Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde köşe yazarlığı yapan Mahmut Bey'dir. Mahmut Bey'in kanunla ilgili kaleme aldığı makale şöyledir:¹⁵⁰

“Takrir-i Sükûn

İstanbul Mebusu muhterem Ali Fethi Beyefendi'yi istihlaf eden İsmet Paşa Kabinesi'nin memleketin siyaset-i umumiyesinde takip edeceği hat hareket bütün vaziyetle meydandadır. (Memlekette Takrir Sükûn) Terkibiyle ifade ve hulasa olunabilecek olan bu siyaseti iltizam tasvip etmeyecek vatandaşların bulunması gayri tabidir. İsmet Paşa Hükümeti bir fırka kabinesidir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir hükümetidir. Binaen âliye firkanın öteden beri takip ettiği umumi siyaset hudut-i umumiyesinden ayrılmasına ihtimal verilemez. Hariciyede ecnebi devletlerle hüsn-i münasebetin muhafazası; nafia, ziraat memleket tedbirinin ehemmiyet-i mahsusa ile inkişaf ettirilmesi ve cumhuriyetin feyz ve islahakar mesaisinin maliyede, ticarete, maarifte, adliyede adaması gibi selef-i muhteremeleri tarafından takip edilen istikamet-i siyasiyeyi değiştirmeyeceği yeni başvekil dün mecliste irâd ettiği nutuklarda vaziyeti izah etmiştir.

Yeni Kabine ile eski kabine arasında siyaset dâhiliye nokta-i nazardan ibraz eden fark, esasta değildir. Bu ihtilaf teferuatta tatbikata vardır. İsmet Paşa bunu da nutuklarında işaret etmişlerdir. Diyorlar ki (siyaset dâhiliyede her şeyden evvel hadisat-ı ahirenin sürat ve şiddetle ifası ve memleketin madden ve manen ifsattan vikayası, umumi huzur ve sükunun muhafazası ve herhalde devlet nüfuzunun teyit ve tesisi için serian muasır tedabir-i mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz.)

Bütün fark buradadır. Meclisce ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul edilen Takrir-i Sükûn kanunu, bu siyasetin intizam ettiği tedbir cümlesinden başka bir şey değildir. Muhalif zümre kanunun Teşkilat-ı Esasiye'ye uymadığını belirtir. Fakat ne Avrupa hukuk âmâsını ve memleketin mevzuat hukukunu takip ettiğini her vakit ifade eden genç hatipleri ne de firkanın reisleri madde göstererek iddialarını teyit

¹⁴⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.

¹⁵⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Mart 1925, nr. 1367, s. 1.

edemediler. Hukuka saygıdan sık sık bahseden bu zevat muhtereme bu hukuka mutlak olduğuna, kanun-ı mevzua ile ma'kid bulunmadığına mı fena buluyorlar? Böyle zamanlarda edebiyat yapmak pek kolay ve daha mümkündür. Asıl marifet; kanunu istihdaf ettiği nokta-i nazardan tetkik ile hüküm vermektir.

Memlekete muhtaç olduğu sükûn ve istikrarı temin etmek, memleketin huzur ve nizam içtımını ihlale teşebbüs edeceklerin hareketlerine mani olmak vazifesini almış olan bir hükümet için böyle bir kuvvet-i teyidiye lazımdır. Kanunun tatbikatından endişe edecek olanlar; ... hareket niyetinde olmayanlardan başka kimler olur?

Şark vilayetlerimizde parlayan isyan ve irtica ateşi, maalesef vehametini halen muhafaza ediyor. Vaziyette sulh değil, fakat asilerin lehine kayıt edilecek bir tebdil bile vardır. Ergani vilayetimizin vaziyeti, daha cenubtaki bazı hareket memnuniyet olmaktan çok uzaktadır. Civardaki köy ve kasabalar facianın tehlikesi karşısında endişe anları geçirmektedir...

Cumhuriyetin kuvveti, evvel ve ahirde bu hainliğin önüne dikilmesi muhtemel bunun gibi daha birçok hainleri söndürmeye kâfidir. Bundan hiç kimsenin şüphe etmeye hakkı yoktur. Yeter ki azamet ve hedef hareket daha evvelden tespit edilmiş bulunsun.

Bugün vaziyeti ciddi olarak tetkikattan sonra vardığımız netice şudur: Hadisanın mahiyeti irticadır. Bu hakikat-ı vakaların ve hadiselerin delaletiyle ve bütün vaziyetiyle görmemek kabul değildir. Siyasi ve içtimai hadiselerde birinci derecede haiz-i ehemmiyet olan şey teşhistir. Hadiselerin ruhi ve içtimai sebeplerini tetkik ve müşahadedir. Ondandır vaziyetin gerektirdiği tedbirleri bulmak derece-i taliyede kalır. Biz Takriri Sükun Kanunu ile; halkın istediği, memleketin muhtaç olduğu huzur ve sükunun tesis edileceğine kaniiz. Memleketin madden ve manen ifsattan vikayası ve devlet nüfusunun teyit gayesini istihdaf eden bu kanunun tatbikat sahasında haksızlıklara, yolsuzlara meydan açacağı mülhazası; itibarının neticesi İsmet Paşa; Türkiye Millet Meclisi tarafından bir buçuk sene evvel ilan ve kabul edilen cumhuriyet ve inkılâp prensiplerini tatbik için en evvel mesuliyeti deruhde etmiş bir rical-i devletimizdir. İnkılâbın ve Cumhuriyetin bu sadık evladından yüksek prensiplere karşı sadakatsizlik beklemektedir ki manasız bir vehm ifade eder. İsmet Paşa yalnız şahsi itibariyle böyle bir 'fikir' bir 'meşkûre' ifade ettiğini tasdik etmeyenler azdır. Onun tertip ettiği mecmua-i siyasiyenin de aynı ruhla hareket edeceğine şüphe yoktur. ... Vatanın bir köşesinde kopan isyan ateşinin bir an evvel itfasını ve memleketin hiçbir tarafından vahdet-i milliyeyi ihlal edecek, efkâr-ı umumiyeyi hüsrana uğratacak teşebbüsata meydan verilmemesini vicdan ile temin ediyoruz."

Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal alınmış olan tedbirler münasebetiyle halka ve ülkeye hitaben 8 Mart 1925 tarihinde bir beyanname yayınladı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in kaleme almış olduğu ve birçok gazetede yayımlanmış olan beyanname şöyledir:¹⁵¹

"Genç'te başlayıp Elaziz ve Diyarbakir merkezleri hudutlarına kadar tevsi eden hadise ... din maskesi altında mahiyete çalışan teşbisleri mahsuledir.

¹⁵¹ Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mart 1925, nr. 1368, s. 1.

Asiler memleketin her tarafında devlet kuvvetinin zayıflandırılması için bir müddetten beri devam eden faaliyetlerin tesirat vücuda getireceğine askat etmişlerdir. Hadise bütün vatandaşlar ile telakki edilmiş ve civar mıntıkların ahali mukavemet ile Cumhuriyetin müdafaasına kıyam etmiştir.

Bütün millet meclisinin maddi ve manevi kuvvetleri ile Hükümet-i Cumhuriyete icap eden vesait-i mesahayı asiler aleyhine tevcih eylemiş ve pek yakında husule getireceği tedbiri almıştır.

Bununla beraber Hükümet-i Cumhuriye bütün memlekette huzur ve sükûnu emniyet ve asayiş tehdit edebilecek bilcümle anasıra karşı kanun mahsus ile salahiyet almış ve bu salahiyeti azim ve kanaatle derhal tatbik etmek kararını vermiştir. Cumhuriyeti tahrip edecek neşriyata ve Cumhuriyetin ordusunu ve zabitasını herhangi bir sebeple istifsar vasıta ad edecek olanların en şiddetli ahkâm-ı kanuniye ile takip ve tenkilleri mukarrerdir.

Vatanın bir köşesinde huzuru ihlal eden hadisenin yalnız oradaki vatandaşları değil en uzak yerlerdeki vatandaşların rahatını, saadetini ve iktisadiyat ve istihsalatını müteessir ettiği tabidir. Binaenaleyh her faaliyetin ve bilhassa ticari ve iktisadi inkişafın huzur ve sükûn ile emniyet ve asayişin gayrikabil ihlal bir emniyet ve kuvvette bulunması ile kaimdir. Bu sebeple de Cumhuriyet polis ve jandarmasının ve Cumhuriyet ordusunun şark ve itibari her mülahazanın fevkindedir. Bu şark ve itibar için vatandaşlarımızın intibahını talep ederim. Bu münasebetle vatanın her tarafındaki hassasiyet kahraman milletimizin sükûn ve asayiş behemehal muhafaza için iradesini bir daha tecelli ettirmiştir. ...

Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği kanun, hükümet memurlarına herhangi bir hadiseyi vakadan sonra bastırmaktan ziyade o hadiseyi men etmek vazifesini tahmil eylemiştir. Bu vazifenin eksik ifasından tertip edecek mesuliyetin ısrar ile takip edileceğine şüphe edilmemelidir.

Devletin sarsılmaz nüfuzu kudreti sokaklarda mütecaviz sarhoşların dağlarda hırsızların herhangi bir maksatla Cumhuriyet mesahasına mukavemete yeltenen asilerin ve efkâr masume-i milleti ihlal edenlerin tenkil edilmesini emreder. Askeri devlet memurlarını her şeyden evvel bu yüksek vazifelerini tereddüt ve kemâl-i azim ve şiddetle ifaya davet ederim”

Mustafa Kemal'in yayınlamış olduğu bu beyanata dikkat çeken nokta; Takrir-i Sükûn Kanunu'nun, Şeyh Sait Ayaklanması ile aniden ortaya çıkan bir kanun olmadığını belirtmesidir. Bu ayaklanmadan başka daha bir takım olay ve gelişmelerin, fazla sert olmayan önlemlerle geçiştirilemeyeceği görülmüş ve bu sebeple böyle sert bir kanuna başvurulduğu bizzat Mustafa Kemal tarafından dile getirilmiştir.

Piran'da ortaya çıkan ve kısa sürede gelişen ve genişleyen ayaklanma vahim bir şekil alınca Ankara'daki havayı daha da sertleştirmiş ve önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Zaten ayaklanmadan önce de gergin olan Ankara, yeni hükümetle birlikte çıkarmış olduğu Takrir-i Sükûn Kanunu ile sadece bölgeye bir

çekidüzen vermeyi hedeflenmemiş iç politikada da önemli ölçüde bir otorite kurmaya çalışmıştır. Bu sebeple Takrir-i Sükûn Kanunu'na genel bir şekil verilmiştir.

Yeni hükümetin kurulması ve Takrir-i Sükûn Kanunun çıkarılması ile yeni bir döneme girilmiştir. Hatta girilen bu yeni döneme Takrir-i Sükûn dönemi de denilmiştir. Bu dönemde eskiye nazaran birçok değişiklik yaşanacak ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine derin izler bırakılacaktır.

Takrir-i Sükûn Kanunu ile dönemin muhalif basını olan; Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl, Sebilürreşad, İstikbal, Orak Çekiç, Aydınlık vb. gazete ve mecmualar, Genç Ayaklanmasında etkisi oldukları ve ülkede irtica propagandası yaptıkları gerekçesiyle kapatılarak susturulmuşlardır.¹⁵² Böylelikle Takrir-i Sükûn Kanunu ilk icraatını gerçekleştirmiş oluyordu. Bu durumdan da anlaşılacağı gibi yeni dönem özellikle Ankara'daki muhalefet için oldukça çetin geçecektir.

¹⁵² Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mart 1925, nr. 1368, s. 1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AYAKLANMANIN BASTIRILMASI VE İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

4.1. AYAKLANMANIN BASTIRILMAYA BAŞLANMASI

Ayaklanma karşısında Ankara'da çok hızlı ve keskin değişimler yaşanırken bölgede de ayaklanmanın sonunu getirecek bir takım gelişmeler yaşanmaktadır. Özellikle Elazığ'da yapılan yağma ve bu yağma sonucunda asilerin şehirden çıkarılmaları ayaklanmanın gidişatı üzerinde önemli tesirler doğuracaktır.

Elazığ'dan sonra Genç ile Dersim arasında pek önemli bir mevkide bulunan Palu kasabası asilerin elinden bölgede önemli bir nüfuza sahip Hasan ve Necip Ağalar tarafından alınır ve asiler doğuya doğru çekilmeye başlar. Palu'da hükümet tesis edilir. Palu'nun alınması ile birlikte Dersim'in isyan sahasına karışması önlenmiş olunur. Dersim aşiret reislerinin önemli bir kısmı hükümete sadık olduklarını hükümetin her türlü emirlerine hazır olduklarını bildirdiler.

Muş'un Varto kasabasında yüz elli kişilik bir ayaklanma kuvveti görülür. Ahali hemen silahlanarak ayaklanmacıların üzerine yürümüş ve meydana gelen şiddetli çarpışmadan sonra bir hayli kayıp verdirilerek geri püskürtülmüş.

Diyarbakır Silvan civarında ayaklanmacılar ile kuvvetlerimiz arasında meydana gelen çatışmada ayaklanmacılar mağlup edilerek geri püskürtülür.

Çemişgezek'e giren ayaklanmacılar meydana gelen çatışma neticesinde firara mecbur edilir.

Hani ve Piran gibi ayaklanma merkezlerinde ayaklanmacıların faaliyetleri tayyarelerle tespit edilerek yapılan çarpışmalar neticesinde isyancılara büyük çapta zayıflık verdirilir.

Kiğı eşrafına gönderdikleri mektuplara karşı aldıkları cevabı zayıf gören Şeyh Hasan kumandasındaki isyan kuvvetleri Kiğı'ya saldırmak istemişlerse de ahali ve jandarma kuvvetleri tarafından uzaklaştırılır.

Bu sırada Varto, Nusaybin, Pülümür gibi aşiret ve ahalisinden Şeyh Sait'in yapmış olduğu bu hareketi kınayan ve hükümete sadık bulduklarını, isyana karşı ferdi olarak hazırlandıklarını bildiren haberler de gelmeye devam eder.¹⁵³

Mart ayının başında yaşanan bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi Şeyh Sait ve taraftarları için kötü gidişat başlamıştır. Bu kötü gidişatın farkında olan ayaklanmanın lideri Şeyh Sait durumu tekrar lehlerine döndürmek için planlar yapmaya başlar. Bu planların en önemlisi kuşkusuz; Diyarbakır'ın ele geçirilmesi planıdır.

Aslına bakılırsa Diyarbakır'ı ele geçirme fikri ayaklanmaya katılanların ilk günden beri akıllarında var olan bir plandı. Çünkü Diyarbakır'ı ele geçirip burayı ayaklanmanın merkezi haline getirip ve daha sonra kuracakları Kürdistan'ın başkenti yapmak Azadi Cemiyeti'nin de planları arasında yer almaktaydı. Zaten ayaklanmanın başında Şeyh Sait görev dağılımı yapıldığında Diyarbakır Cephesi'nin komutanlığını kendi üzerine alması bu şehre ayaklanmacıların ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Şeyh Sait ve taraftarları aleyhlerine gelişen vaziyeti tekrar lehlerine dönüştürmek için planlarını hemen hayata geçirmek üzere Diyarbakır'a doğru harekete geçeceklerdir.

Sadece Diyarbakır civarında bulunan ayaklanmacılar harekete geçmemiş aynı zamanda Maden'de bulunan asilerde Çermik istikametinde harekete geçmişler ve şehrin telgraf telleri kesilmişlerdir.

Oğnut nahiyesinin Kargapazarı köyünde bulunan bir grup ayaklanmacı Varto üzerine yürümek için, ayaklanmanın başından beri hükümete sadık ve ayaklanmaya karşı olduklarını bildiren Havermik (Hormek) ve Lolan aşiretlerinden kendilerine yol verilmesini isterler. Ayrıca bu aşiretlerin kendilerine yol vermemeleri takdirde cebren geçeceklerini bildirirler. Hormek ve Lolan aşiretleri kendilerine bildirilen bu istekleri ret ederek gerekirse ayaklanmacılara karşı silahla mücadele edeceklerine dair bir cevap göndermişleridir.¹⁵⁴

¹⁵³ Hâkimiyet-i Milliye, 8-9 Mart 1925, nr. 1368-1369, s. 1.

¹⁵⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 9 Mart 1925, nr. 1369, s. 1.

Diğer taraftan Palu'dan çıkarılan ayaklanma taraftarları toparlanarak şehri ele geçirmek için tekrar bir saldırı hareketi içerisine girmeye başlamışlardır.¹⁵⁵

Şeyh Sait'in komuta ettiği ve Diyarbakır'a doğru hareket eden ayaklanmacı birlikler öncelikle şehrin şimalinde bulunan askeri birliklere bir saldırı tertibatı içerisine girilmiş ve ileri müfrezeler ile çatışmaya girmişlerdir.¹⁵⁶

Diyarbakır'a doğru yürüyen ve gittikçe yaklaşan ayaklanma taraftarları Diyarbakır ve civarını üç koldan beş gün boyunca tehdit etmeye başlarlar. Bu sırada Şeyh Sait'de Diyarbakır'ın otuz kilometre mesafesindeki Çoksor Köyü'ne gelerek hazırlıkları takibe başlar. Diyarbakır'a yaklaşmakta olan isyancılar ile askeri keşif kolları arasında çarpışmalar olur. Ayaklanmacılar şehrin yakınındaki Kazı köyünü de ele geçirerek burada Diyarbakır'a doğru büyük bir saldırı için içtimaa girişmişlerdir.¹⁵⁷

Kazı Köyü'nde hazırlıklarını tamlayan asiler Diyarbakır üzerine yaklaşık beş bin kadar kuvvetle üç koldan saldırmışlardır. Bunlardan bir kısmı Diyarbakır'ın Mardin kapısındaki lağımlardan geçerek şehrin Zaza Mahallesine gelir ve Zazalardan bazılarıyla birlikte şehri işgale kalkışırlar. Zaza Mahallesine yetişen askeri kuvvetlerle aralarında üç saat süren çatışma meydana gelir ve askeri birliklerin kuvvetli atışları karşısında ayaklanmaya katılanlar geri çekilmek zorunda kalırlar.

Diyarbakır'da yapılan müsademe sonucunda şehir dışına çıkmak zorunda kalan asiler şehir dışında süvari birlikler tarafından sıkıştırılarak bir kez daha müsademeye mecbur bırakılmışlardır. Küçük köprü civarında gerçekleşen bu müsademe sabaha kadar devam etmiş ve asiler tekrar firar etmek zorunda kalmışlardır.¹⁵⁸

Şeyh Sait taraftarlarını yaptıkları müsademe sonucunda geri püskürtmeyi başaran askeri kuvvetler, ayaklanmayı bastırmak için Ankara Hükümeti tarafından bölgeye gönderilmiş askeri birlikler olmayıp zaten şehirde var olan müfrezelerden ibaret olması Şeyh Sait ve taraftarlarının askeri olarak oldukça zayıfladığını göstermektedir.

¹⁵⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mart 1925, nr. 1368, s. 1.

¹⁵⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 9 Mart 1925, nr. 1369, s. 1.

¹⁵⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mart 1925, nr. 1368, s. 1.

¹⁵⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mart 1925, nr. 1370, s. 1.

Her ne kadar ayaklanmacılar ayaklanmanın ilk günlerindeki güçlerinden uzak olsalar da Diyarbakır saldırısından sonra esir edilen bir takım ayaklanma taraftarlarının üzerinde çıkan belgelerden anlaşılacağı üzere Şeyh Sait ve taraftarlarının şehri işgal için oldukça iyi teşkilatlandıklarını göstermektedir. Ayrıca ele geçen bu belgelerin bir kısmında Kürdistan Krallığına hitaben yazılmış bir takım mektuplar da yer almaktadır. Bu da gösteriyor ki Diyarbakır eğer ayaklanma taraftarları tarafından ele geçirilebilseydi burada bir Kürdistan Devleti'ni teşkil edeceklerdi.¹⁵⁹

Ayaklanmacıların Diyarbakır taarruzunda başarılı olamayınca şehrin dışına çekilmişlerdir. Taarruzdan sonra şehir dışına keşif hareketi yapan askeri birlikler ile ayaklanmacılar arasında çatışmalar birkaç gün daha devam etmiştir. Özellikle keşif birliklerine Diyarbakır'ın yarım saat mesafesinde bulunan Payas, Benakis, Zoğa gibi köylerden ateş açılmış ve bunun üzerine müsademeler yaşanmıştır.¹⁶⁰

Diyarbakır taarruzunda birçok esir ve maktul veren Şeyh Sait bu başarısızlığı üzerine mahiyetiyle birlikte Hani'ye çekilmiştir. Şeyh burada Diyarbakır yenilgisini kabullenmeyerek şehre ikinci kez saldırmak için planlar yapmaya başlamıştır. Şeyh bu planları yaparken Ankara Hükümeti tarafından görevlendirilen ve muhtelif bölgelerden gelen askeri birliklerin ilk kısmı Diyarbakır'a 11 Mart günü varmıştır. Bu da gösteriyor ki Şeyh yeni bir taarruz için plan ve hazırlık yapıyor olsa da işleri eskisinden daha zor olacaktır.¹⁶¹

Hani'de bulunan Şeyh Sait tekrar bir saldırı hazırlığı içerisindeyken Elazığ Cephesi'nde de oldukça önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Ankara Hükümeti'ne bağlı bir kısım milis kuvveti Palu civarında Şeyh Şerif'e yönelik bir saldırı hareketi başlatmış ve Perisuyu'nu geçerek Henkan, Murikan ve Karaburak köylerine kadar ilerlemişlerdir.¹⁶² Yaşanan bu gelişmeler karşısında Şeyh Şerif'in oldukça müteessir olduğu ve intihar etmeyi düşündüğü dönemin gazetelerine yansımıştır.¹⁶³

¹⁵⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mart 1925, nr. 1370, s. 1.

¹⁶⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 11 Mart 1925, nr. 1371, s. 1.

¹⁶¹ Hâkimiyet-i Milliye, 11 Mart 1925, nr. 1371, s. 1.

¹⁶² Hâkimiyet-i Milliye, 15 Mart 1925, nr. 1374, s. 1.

¹⁶³ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Mart 1925, nr. 1373, s. 1.

Varto ise Şeyh Sait'in damadı Şeyh Abdullah tarafından tekrar işgal edilmiştir. Bu işgal sırasında şehirde yoğun bir çatışma yaşanmış ve bu çatışmaların neticesinde Şeyh Sait'in oğullarından biri de maktul düşmüştür.¹⁶⁴

Şeyh Sait ise kendisine karşı büyük bir askeri tenkil hareketinin başlatılacağını tahmin ettiği için kuvvetlerini Çermik'in şimaline doğru çekmiştir. Dicle ve Maden arasında taarruza geçen askeri birlikler Kamışek- Karakilise hatının cenubünde ayaklanma taraftarı ile karşılaşmış ve yapılan müsademe sonucunda bölgedeki ayaklanmacıların büyük bir kısmı dağıtılmıştır. Ayrıca Kargapazar'ı civarında Baba namında bir asi emrindeki 300 kadar kuvvetle garba doğru ilerlemek istemişse de bölgedeki ahali kuvvetinin mukavemeti neticesinde bu amacından vazgeçmiştir.¹⁶⁵

Ayaklanmaya katılanlar özellikle iaşe ve cephanesizlik sıkıntısı çerisine girmeleri onların morallerini gittikçe bozmuştur. Yaşadıkları bu sıkıntıyı önlemek amacıyla bazı köylerden zorla yiyecek ve cephanesizlik temin etmeye çalışmışlardır.¹⁶⁶

Ayaklanma hareketinin sonu getiren ve morallerinin bozulmasını sağlayan diğer bir durum ise Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu hava kuvvetidir. Özellikle asilerin saklandıkları bölgeleri tespit etme noktasında uçakların askeri birliklere oldukça faydası olmaktadır.

Elazığ şarkında bulunan Konakalmaz mevkiinde Şeyh Mehmet Baba kumandasındaki bir kısım ayaklanmacı ile köylülerden oluşan milis kuvvetler arasında müsademeler yaşanmış ve müsademenin neticesinde ayaklanma taraftarları zayıf vererek dağılmışlardır. Çapakçur civarında bulunan bir kısım ayaklanmacı grup arasında ise itilaf baş göstermiş ve bu itilafın neticesinde çevredeki asiler dağılarak köylerine gitmişleridir.¹⁶⁷

Diyarbakır taarruzunda esir edilen ayaklanmacıların verdiği ifadeler neticesinde özellikle Lice, Çapakçur ve Genç beylerinden birçok yaralı bulunduğu anlaşılmıştır. Bu taarruz sırasında yararlanan ve Diyarbakır Hastanesine kaldırılan,

¹⁶⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Mart 1925, nr. 1373, s. 1.

¹⁶⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Mart 1925, nr. 1375, s. 1.

¹⁶⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 17 Mart 1925, nr. 1376, s. 1.

¹⁶⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 18 Mart 1925, nr. 1377, s. 1.

hüviyeti uzun süre gizli tutulan kişini ise Hazananlı Aşiretinin liderlerinden Abdülhamit'in olduğu daha sonraları açıklanmıştır.¹⁶⁸

Lice civarında bulunan bir takım ayaklanma taraftarı yaşanan bu gelişmelerin intikamını almak amacıyla elinde bulundurdukları esir memurlardan bazılarını öldürmüşlerdir.¹⁶⁹

Diyarbakır mıntıkasında yürüyüşte bulunan bir seyyar hastaneyi yağmaya teşebbüs eden bir kısım ayaklanma kuvveti Dicle'nin şimaline uzaklaştırılır. Bu teşebbüs sırasında ayaklanma taraftarları on beş maktul on beşte yaralı verir. Gerek Diyarbakır civarında yapılan keşif taarruzlarından ve gerekse askerlerin geldiğini haber aldıklarından dolayı karma karışık bir halde uzun yürüyüş kolları ile Dicle'nin kuzeyin çekilmeye başlarlar.¹⁷⁰

Ankara Hükümeti'nin bölgeye gönderdiği büyük askeri birliklerine karşı mücadele edemeyeceklerini anlayan ayaklanmanın liderleri komutaları altındaki birlikleri küçük gruplara ayırarak ayaklanmayı tam bir gerilla mücadelesine döndürmeye çalışmışlardır. Ayrıca verdikleri kayıplar neticesinde sayıları azalan ayaklanmacılar kendilerine yeni taraftarlar toplamaya çalıştıkları görülmüştür. Bu sıra Şeyh Sait'in artık ayaklanmanın sonunun yaklaştığını hissederek güneye firar ve iltica edeceğine dair gazetelerde haberler çıkmaya başlamıştır.¹⁷¹

Yaşanan bu gelişmelerin ardından 26 Mart günü askeri birlikler, karşı saldırı hareketini başlatarak bölgede ayaklanmayı püskürtme operasyonu içerisine girmişlerdir.¹⁷²

Ordunun başlatmış olduğu bu tebdil hareketi karşısında paniğe kapılan ayaklanmacılar kaçışmaya başlamışlar ve böylelikle ellerinde bulundurdukları önemli mevziileri kaybetmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Diyarbakır taarruzlarında önemli bir konuma sahip olan Kazı Köyü'nde bulunan üç yüz

¹⁶⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Mart 1925, nr. 1378, s. 1.

¹⁶⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 20 Mart 1925, nr. 1379, s. 1.

¹⁷⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mart 1925, nr. 1380, s. 1.

¹⁷¹ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mart 1925, nr. 1380, s. 1.

¹⁷² Hâkimiyet-i Milliye, 27 Mart 1925, nr. 1385, s. 1.

ayaklanma taraftarı ile askeri birlikler arasında yaşanan çatışma sonucunda bu bölgeyi askerlere teslim etmek zorunda kalmışlardır.¹⁷³

Şeyh Sait taraftarlarının elinde bulunan Varto tekrar askeri birlikler tarafından ele geçirilmiş ve burada dağıtılmış olan mahalli idare yeniden inşa edilmiştir. Varto'nun ayaklanmacılardan temizlenmesi üzerine Hasnanlı Halit ve Kerim komutasında üç yüz süvari ve dört yüz piyadeden oluşan bir grup asi Varto'ya tekrar saldırmışlardır. Varto'nun yakınlarına kadar gelebilen bu grup ile askeri birlikler arasında şiddetli müsademeler yaşanmıştır. Bu müsademeler neticesinde ayaklanmacı grup şehre giremeyerek ve birçok maktul bırakarak geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁴

Ayaklanma taraftarlarına karşı başlatılan ve amacı ayaklanmayı tamamen sonlandırmak olan askeri tebdil hareketi sadece süvari ve piyade askerlerle yürütülmemiş, aynı zamanda makineli tüfeklerin bulunduğu ağır silahlar ve uçaklarla da desteklenmiştir. 28 Mart günü Lice-Hani istikametinde görülen bir grup ayaklanma taraftarı, uçaklar tarafından süratle bombalanmış ve makineli tüfek atışlarıyla dağıtılmıştır.¹⁷⁵

Ankara'da yaşanan hükümet değişikliği ve yeni hükümetin almış olduğu sert tedbirler kısa sürede netice vermeye başlamış ve Şeyh Sait ile taraftarlarına büyük darbeler vurulmuştur. Yaşanan bu olaylar neticesinde ülkenin birçok köşesinden ayaklanma karşısında hükümetin aldığı tedbirleri destekleyici telgraflar gönderilmiştir. Özellikle şark vilayetlerin muhtelif yerlerinden gönderilen bu telgrafları burada aynen vermenin uygun olduğunu düşünmekteyiz.

Diyadin kazasından bir takım aşiret reislerinin Beyazıt Mebusu Şefik Bey'e göndermiş oldukları telgraf şöyleydi:¹⁷⁶

“Şeyh Said namındaki şeriat cahili din ve şeriatı alet etmekle halkı teşvik ederek düşmanlarımızın işgali ile binlerce kahraman şehidimizin kaniyle halis bulunan mukaddes vatanımızın bazı mahallelerinde hareket-i isyaniyede bulunduğunu haber aldık. Memleket ve millet ile hükümetin refahını ihlal ve alem-i

¹⁷³ Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mart 1925, nr. 1386, s. 1.

¹⁷⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mart 1925, nr. 1386, s. 1.

¹⁷⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Mart 1925, nr. 1387, s. 1.

¹⁷⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Mart 1925, nr. 1375, s. 1.

İslamı envai felaketlerden kurtaran Hükümet-i Cumhuriyemize ferd-i sadakatimizi arz ve teyit ederiz.

| | | |
|---|--------------------------------------|--|
| <i>Baduli (badili) Aşiret Reisi Mehmet</i> | <i>Şemski Aşiret Reisi Hamza</i> | <i>Kasfetli Aşireti Reisi Mehmet</i> |
| <i>Derhanenli Aşiret Reisi Mahmut</i> | <i>Müftü Mehmet</i> | <i>Eşraftan Mücri</i> |
| | | <i>Belediye Reisi Ahmet”</i> |

Nusaybin Heverki Aşireti Reisi Haco'nun Mardin mebusları Yakup Kadri, Derviş, Abdülrazzak ve Abdulgani Beylere gönderdiği telgraf şöyledir: ¹⁷⁷

“Nusaybin Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Hacı Ali Bin Zade Kadir Bey'in ibraz edildiği faaliyet ve yardım çağrısı neticesinde vatanlarını değersiz sanan asileri tenkile hareket eden fedai asker kardeşlerime iltihak etmek üzere aşiretimle beraber bugün Diyarbakır Kolordu emrine hareket ettim. Hükümet-i Cumhuriyetimizin şevketine iseatle son nefesime kadar mücadele edeceğimizi arz ederim.

Nusaybin'de Haverki Aşireti Reisi Haco”

Aynı şekilde Midyat'tan gelen bir telgraf ise şu şekildedir: ¹⁷⁸

“Din ve vatan düşmanlarımızın ağ faaliyetlerine kapılan şerpverlerin milletimiz aleyhine yaptıkları hareket-i zemineyi bütün kazamız halkı namına takbih eder ve militle hükümet-i cumhuriyetimizin, vatan azizimizin düşmanlarına karşı yapılacak her türlü hareket ta'diyeye yekvücut olarak muzahereta hazır olduğumuzu arz ederiz efendim.

| | | |
|--|---|--|
| <i>Canberit Aşiret Reisi Hüseyin</i> | <i>Hasankeyf Aşireti Reisi Şeyh Ahmet</i> | <i>Keşuri Aşiret Reisi Bedrettin</i> |
| <i>Midyat Belediye Reis Reşit</i> | <i>Hevrikan Aşireti Reisi Çelebi</i> | <i>Reşan Aşireti Reisi Cemil</i> |
| <i>Mehalmi Aşiret Reisi Halil</i> | <i>Haser Aşireti Reisi İsmail”.</i> | |

Bölge aşiret reislerinin Ankara Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirdikleri telgraf ve mektuplar bunlarla sınırlı değildi. Bölgede önemli bir nüfuza sahip olan Melli

¹⁷⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Mart 1925, nr. 1378, s. 1.

¹⁷⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Mart 1925, nr. 1378, s. 1.

Aşireti Reisi Mehmet Ağazade Mahmut Bey de göndermiş olduğu telgraf ile hükümetin bir işaretime muntazır bulunduğunu ve asilerin tenkili şerefinden mahrum edilmemesini bilhassa rica etmektedir. Diğer taraftan Urfa, Birecik, Cizre, Mardin gibi şehirlerden de telgraflar gönderilerek ayaklanmaya karşı hükümetin kendilerine vereceği her türlü göreve amade olduklarını bildirmişleridir.¹⁷⁹

Ankara Hükümeti'nin başlatmış olduğu tenkil hareketi sadece halk arasında değil, aynı zamanda dönemin basınında da önemli tesirler yaratmıştır. Falih Rıfkı'nın konuyla ilgili olarak kaleme aldığı makale şu şekildedir:¹⁸⁰

“Kati Hareket

Son resmi tebliğlerden şarktaki tenkil müfrezelerimizin kati harekete başladıklarını haber alıyoruz. Genç Cumhuriyetin, henüz düşman kanıyla kırmızı ıslak olan kılıcı, inkılâbı ve âli vahdeti tehlikeye düşürmek isteyen asiler karanlık izdihamı düşmüş gibi kaçıyor. Ne meclis ne hükümet ne de ordu şarktaki nispi bir sükûn veya bir asayiş temini ile kanaat edecek değildir. Tenkil hareketi ile onu takip edeceğinden orada etmediğimiz idare ıslahat, memleketin diğer köşelerinde olduğu gibi, şark vilayetlerini de kabile ve derebeylik hayatından kurtarıp o vatan topraklarına dahi millet ve medeniyet fikirlerini götürecektir. Onun içindir ki meclis kendi hükümetine bu husustaki vazife ve mesuliyeti nispetinde selahiyetler verdi.

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı ile beraber, Osmanlı Devletini uçuruma kadar yuvarlayan yarım tedbir ve tevziât siyaseti de nihayet bulmuştur. Şark isyanı Osmanlı tarihinin her sayfasında tafsilatını okuduğumuz ayrı ayrı her birine benzetilebilir. Lakin Cumhuriyet hükümetinin bu isyan münasebetiyle kabul ettiği siyaset ancak muzaffer olmuş olan ve baki kalan büyük inkılâpların tarz-ı hareketleriyle izah olunabilir. Bugüne kadar Türkiye toprakları fikir ve prensip müdafaasına vatan müdafaası kadar ehemmiyet veren ve fikirlerle prensiplerin masuniyetini coğrafi ve âli vahdetin masuniyeti kadar zaruri göre hükümet numunelerine tesadüf etmemiştir. Osmanlı siyaseti zamanında fikirler ve prensipler bazen âlelade mevki iktidar endişeleri için kolaylıkla feda olunuyordu. Herhangi bir ... sebep olan bu ıslahat kararı hükümetlere korkunç ve menfur görünüyordu.

Cumhuriyet hükümeti, herhangi bir kararının bu vatana daima zarar vermiş olan sanıklar arasında vücuda getirdiği ..., o karar lehine şahadet diyetliği eder. Ankara’da hiç kimse inkılâpların her gün bizi bazı mukavemetlere ve mecranlara maruz bırakmayacağı, ihanete bir an bile kapılmadığı için hiçbir zaman sükût hayale ve şaşkınlığa da uğramamıştır.

Şarktaki hareket, birkaç vilayetimiz asilerden kurtarmakla bitecek değildir. Derebeylikten kurtarılincaya kadar, belki bir iki nesil müddeti devam edecektir. Şark isyanı sadece bir asayiş hadisesi gibi telaki etmek nasıl gaflet ise, tenkil ve ıslahat hareketinin sadece kanun ve tedbirlerle muvaffakiyet kazanacağına inanmakta öyle

¹⁷⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 17 Mart 1925, nr. 1376, s. 1.

¹⁸⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Mart 1925, nr. 1387, s. 1.

hata olurdu. Ana meseleler muvzu ... olduğu zaman, hepimizin şura-i devlet teksirciliğinin çok fevkinde bir seviyeden etrafa bakmaklığımız lazım gelir. Nazariyat münakaşaları fena bir şey değildir; fakat söz arasında hayata hakim olan 'huhuk ahvali' nazardan uzaklaştırmamalıyız. Mantıklar ve hakikatler üstüne kurulmalıdır.

Temenni edelim ki şu esnada cumhuriyet bayrağının şan ve şerefi için kanını döken askerlerimiz, son dahili mücadelenin kurbanı olsunlar."

4.2. ŞEYH SAİT VE ARKADAŞLARININ YAKALANMASI

Takriri Sükûn dönemiyle beraber başlayan ve askeri birliklerin ayaklanma bölgesine gönderilmesiyle hız kazanan tenkil hareketi Nisan ayına gelindiğinde etkisini oldukça etkili bir şekilde göstermeye başlamıştır. Ayaklanmacıların elinde bulunan birçok şehir bu hareketin sonucunda ayaklanma taraftarlarının elinden alınmıştır. Ayrıca askeri kuvvetlerin bölgede etkili olmaya başlamasıyla ayaklanmaya katılanlar arasında anlaşmazlıkların artmasına ve bazılarının teslim olmasına sebep olmuştur.

Nisan ayının ilk günlerinde yaşanan bu gelişmeler ayaklanmanın sonunun yaklaştığını açık bir şekilde göstermekteydi. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 1 Nisan tarihindeki sayısında "*Harekât-ı te'dibiyenin on gün süreceği tahmin olunuyor. Askerlerimizin şevk ve gayreti şayana dikkattir.*"¹⁸¹ şeklinde verilmiş olan haber artık ayaklanmanın bastırılmasının an meselesi olduğunu göstermektedir.

Askeri tenkil hareketi ile birlikte bölgedeki temizlik hareketi kısa sürede hedeflenen şekilde gelişim göstermiştir. Ayaklanma taraftarları için önemli merkezlerden biri olan Hani'ye giren askeri birlikler burayı ayaklanmacılardan temizleyerek tekrardan hükümete tesis etmiştir. Bu durum karşısında paniğe kapılan Şeyh Sait etrafındakiler ile beraber firar etme yolları aramaya başlamıştır.¹⁸²

Hani ele geçirildikten sonra askeri birliklerin yeni hedefi Lice olmuştur. Lice'yi yaşanan ufak çatışmaların sonucunda ele geçirmeyi başaran askeri birlikler bölgede kaçışmaya başlayan ayaklanma taraftarlarını yakalamaya girişmişlerdir. Ayaklanma taraftarları kaçışırken çok sayıda silah ve cephane bırakmışlardır. Hani

¹⁸¹ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1925, nr. 1389, s. 1.

¹⁸² Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1925, nr. 1389, s. 1.

ile birlikte aynı gün Lice'yi de ele geçiren askeri birlikler bundan sonra Silvan üzerine yürümeye başlamışlardır.

Güneyde olduğu gibi kuzey bölgelerde de ayaklanma alanı gittikçe daralmaya başlamıştır. Varto, Kığı ve Elazığ'dan hareket eden birlikler Genç, Çapakçur ve Palu istikametinde ilerlemeye başlamışlardır.¹⁸³

Ayaklanma hareketinin geldiği son durum hakkında o günlerde yapılan resmi tebliğlerden oldukça geniş bilgilere ulaşılabılır. Her gün verilen bu resmi tebliğlerden bir tanesini burada vermenin konumuzu açıklayıcı olması münasebetiyle uygun görmekteyiz.

“Resmi Tebliğ

3-4-341 tarihli tebliğdir:

1- 1 Nisan 341'de Hani'yi işgal eden kıtaatımız önünde perişan olan asilerin bir kısmı Büyük Şel, diğer bir kısmı da Mezduş istikametine kaçmışlardır. Yürüyüşlerine devam eden kuvvetlerimiz aynı gün Lice'yi de işgal etmişlerdir. Hani ve civarında isyana dâhil olanların üzerlerinden mühim vesaik ve teşkilat defterleri ele geçirilmiştir.

2- Kığı'daki kuvvetlerimiz Oğnut ve Çapakçur'a doğru ilerlemektedir.

3- Palu istikametinde ilerleyen kıtaatımız geçtikleri sahadaki asilerin ... ve derdest eylemektedirler. Varto istikametinde asilerin takibatına devam olunmaktadır.

4-Kıtaat-ı te'dibimiz karşısında iseat toplu veya ciddi mukavemet görülmemektedir. Kıtaatımız vasıl oldukları muntıkada ihtifa veya firar eden asilerin köy köy taharriratına ve te'dibatına devam eylemektedir.

5-Silvan müfrezemiz asilerle yaptığı müsademedede asilere 200 maktul verdirerek dağıtmışlardır. Bunlardan bir kısmı dağlara iltihak etmişlerdir.

6-Çapakçur civarında bulunan asi Şeyh Mustafa'nın avanesi de Şeyhi terk ederek dağılmışlardır.

7-Bütün muntikalarda kar, tipi ve fırtına vardır.”¹⁸⁴

Ankara'da bu resmi tebliğin yayımlanmasından bir gün önce Palu ve daha sonra da Çapakçur, özellikle kullanılan uçakların sayesinde, askeri birlikler tarafından ele geçirilir. Çapakçur civarında yaşanan çatışmalar sonucunda

¹⁸³ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1925, nr. 1392, s. 1.

¹⁸⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1925, nr. 1392, s.1.

ayaklanmanın liderlerinden olan Şeyh Hasan'ın bayraktarlarından biri ile bir kısım ayaklanma taraftarı silah ve cephaneleri ile birlikte esir alınır.¹⁸⁵

Ayaklanma bölgesinde bu gelişmeler yaşanırken Ankara'da da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Büyük Millet Meclisi'nin toplantısında Başbakan İsmet Paşa'ya Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey'in isyan sahasındaki vaziyete dair sormuş olduğu soruya cevaben İsmet Paşa gelinen noktayı:

“Meclis-i Âli son bir aylık vaziyetten haberdar etmek için bu suale derhal cevap vermeyi hitap ediyorum. Bir ay evvel vaziyet asilerin Diyarbekir'in şarkına kadar birkaç merkeze dâhil olmuş bulunması şeklinde idi. Meclis ve hükümetimiz memleketin bu kısmında çıkan ateşi söndürecek tedbirleri temin ettikten sonra vaziyet bu halde kalmadı. Asiler Diyarbekir'e taarruz ettiler fakat bu taarruzda muvaffak olamadılar sonra Silvan'ı aldılar daha sonra Mardin'e bir taarruzda bulunmaya teşebbüs ettiler aynı fesatlarını Palu civarına kadar şerait ettirdiler ve bu suretle Muş'un irtibatını kestiler. Diğer taraftan Malatya havalisine kadar girerek Çemişgezek'e dayanarak Eğin'i tehdit etmeye başladılar. Binaenaleyh vaziyet mühimdir. Dediğimiz zamanda haklı olduğumuzu görüyorsunuz.

Hükümetçe ittihaz edilen tedbir-i meyanda kısmi seferberlik ilan edildi. Vatandaşlar buna kâmil şevk ve hevesle itaat ettiler. Vatandaşlarımız tam sulh ve sükûnete tabi oldukları bir devrede memleketin sükûnetini ihlal edenlere karşı hiddetlenmiş idiler ve bunda haklı idiler. Seferberlik kâmil-i intizam ile zaruri bir surette süratle ikmal edildi.

Asiler fesat çıkarmak için kovalandıkları sahalardan bu güne kadar çok fayda görmüşlerdir. Üzerlerinde muhalif surette müfsidane yazılar yazılı bayraklarla her tarafta efkârı teşvike çalışıyorlardı. Bundan sonra asilerle ciddi müsademeler oldu. İrtica kuvvetleri Diyarbekir'in surlarından başlayarak kendilerince müstahkem ettikleri dağlık mekânlara çekildiler. Bu müsademelerde çok telefat verdiler. Cumhuriyet evlatlarının surat ve keskin silahları karşısında her gün biraz daha eriyerek mütemadiyen hüsrana uğradılar.

Hadise Mart'ın yirmisinden sonra tevsi başlamış ve mühim surette ilerlemek istidadını göstermiştir. Vaziyeti evvelden takdir ederek ittihaz edilmiş olan tedbir sayesinde ileri hareketleri durmuştur. İlk sevk edilen kıtaat asilerle mühim bölgelere açılan isyan kapıları üzerinde aynı zamanda karşılaştılar. Siverek ve Çemişgezek bu suretle asilerin elinden kurtuldu. Yukarıda Malazgirt'ten Piran'a kadar tevsi eden isyan şimalden tevcihe ettiğimiz kıtatımızın mühim kapulara iseatla beraber aynı zamanda gelmesi sayesinde kurtulabilmiştir. Bu suretle isyan hadisesinin daha ziyade tevsi etmesinin önü alınmış oldu.

Bugünkü vaziyet şudur: Şarkta Silvan ve Beşiri kıtatımızın nihayet hâkimiyetindedir. Hani, Lice, Piran, gibi Şeyh Sait'in başlıca faaliyet sahaları işgalimiz altında bulunmaktadır. Elaziz'den sevk edilen kıtatımız Palu'yu almış, Çobakçor üzerine yürümektedir. Muş'un da irtibatı temin edilmiştir. Asiler Mamuralar civarında tecrübe ettikleri talihlerini mağlubiyet üzerine başka bir sahada tecrübe etmeye başlamışlardır. Bunlar kendilerince müstahkem dağlara

¹⁸⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1925, nr. 1393, s.1.

çekilmişlerdir. Fakat teslim-i sulh etmediler. Teşkilatlarını muhafaza etmektedirler. Asiler er geç bu dağların kendilerine mezar olacağını anlayacaklardır. Bu gün hareket bitmiş gibi bir söz sarf edecek bir vaziyette değilim. Bundan sonra dağlardaki asileri bir bir bulup tepeleyeceğiz.

Henüz devam eden ve ne vakit biteceği malum olmayan hareketten sonra bu bölgede irtica ve dini tesvîvadata isnat olan yerlerde diğer bir takım tedbir tatbik edeceğiz. Bu tedbirler Meclise arz edilecektir. Seferber olarak cumhuriyeti müdafaaaya koşan vatandaşları meclis-i aliniz huzurunda takdir ve şükranla yad edeceğim. Böyle bir tehlike altında yapılacak şey mukabil tedbirlerin katiyetle ve suretle ittihazıdır. Bu tehlike karşısında vatanın duçar olabileceği bütün diğer tehlikeler muavenetinde seferberliğin suretle ikmali lazımdı. Seferberlik zamanında yapılmıştır. Şunu arza mecburum ki cumhuriyet evlatları cumhuriyet'in tehlikede olduğunu gördükleri anda kati suretle hareket etmişlerdir. Tedbir-i askeriye devamdadır. Tenkil ve tathirin sonunu bekleyerek ondan sonra ittihaz edeceğimiz tedbir hakkında meclis-i âlinize maruzatta bulunmak için vakit yoktur. Müsaade ederseniz bu tedbirleri de bir iki gün zarfında arz edeceğim.”¹⁸⁶ şeklinde izah etmişti.

İsmet Paşa'nın Meclis'te yaptığı bu konuşmadan da anlaşılacağı gibi Başvekil, ayaklanmanın ancak sert tedbirlerle bastırılabilceğini bir kez daha dile getirmiş ve izledikleri politikaları savunmuştur.

İsmet Paşa'nın da belirttiği gibi ayaklanma Takrir-i Sükûn dönemiyle birlikte bir gerilemeye girmiş ve büyük oranda güç kaybetmiştir. 8 Nisan tarihine gelindiğinde artık ayaklanmanın önemli adamları yakalanmaya başlamış ve ayaklanma taraftarları için önemli bir nokta olan Oğnut, askeri birlikler tarafından ele geçirilmiştir.¹⁸⁷

Ayaklanma bölgesinde kurulan Divan-ı Harplerde yargılamalar devam eder. Diyarbakır Divanı Harbince sekiz şahıs idama mahkûm edilmiştir. 18 yaşından küçük birisi de sekiz sene küreğe mahkûm edilmiştir.¹⁸⁸

Bitlis Divan-ı Harbi de yargılamalarına devam ettiği Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya, Cıbranlı Miralay Halit, biraderi Haluk ve Abdurrahman haklarında idam kararı verir ve bu karar üzerine bir döneme damgasını vuran bu kişiler idam edilir.¹⁸⁹

Yaşanan bu gelişmelerden de anlayacağımız gibi ayaklanma lideri olan Şeyh Sait'in etrafındaki çember daralmaya başlamıştır. Öyle ki 8 Nisan tarihinde

¹⁸⁶ DENİZ, Türk Basımında Şeyh Sait İsyanı, s.60-61

¹⁸⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1925, nr. 1396, s. 1.

¹⁸⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1925, nr. 1397, s. 1.

¹⁸⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 15 Nisan 1925, nr. 1401, s. 1.

Darahani'ye doğru ilerleyen askeri kıtaat, bizzat Şeyh Sait'in komuta ettiği bir grup ayaklanmacı ile yaklaşık dört saat süren bir çatışmaya girmiş ve bu çatışma neticesinde Şeyh Sait ve taraftarları büyük kayıplar vererek gece karanlığında kuzeye doğru firar etmişlerdir.¹⁹⁰ Aynı şekilde ayaklanmanın liderlerinden biri olan Şeyh Abdullah da Varto havalisinden firar ederek Genç şehrinin kuzeyinden bulunan Şerafettin ve Arşık Dağlarına sıkıştırılmıştır.¹⁹¹

Şeyh Sait ve Şeyh Abdullah Arşık dağlarında bir araya gelerek firar yolları aramaya başlarlar. Bu sırada ayaklanmada önemli görevler alan liderler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlar. Özellikle bazı Şeyhler artık ayaklanmanın devam ettirilemeyeceğini ve firar da edilemeyeceğini belirterek teslim olmaları gerektiğini dile getirirler.¹⁹²

Şeyh Sait ve önemli adamlarının sıkıştırıldığı ve kendi aralarında anlaşmazlığa düştükleri haberi Ankara'da yankılanmaya devam ederken 15 Nisan 1925 tarihinde Ankara'da şu resmi tebliğ yayınlanır.

“1- Genç kıtatımız tarafından işgal edilmiştir. Bu suretle isyan sahası dâhilinde bulunan idare merkezimiz tamamen alınmış, hükümet kurulmuştur.

2- Genç şimalinde sıkıştırılmış olan Şeyh Said ve diğer rüesası şarka doğru kaçmak isterken Varto cenubunda kıtatımız tarafından ihâta edilerek tutsak edilmişlerdir. Esir edilenlerin mahiyeti şunlardır: Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Cibran beylerinden Kasım, İsmail ve Reşit ile aynı aşiret ağalarından Mehmet ve Timur, Kargapazarlı Reşit ve daha yirmi beş kişi. Şeyh Sait'in üzerinden hareket-i isyanıyeye ait mühim evrak ve külliyatlı miktarda altın para bulunmuştur.

3- Silvan civarında tenkil edilen asileri idare etmiş olan Şeyh Şemsettin'in biraderi Şeyh Seyfullah da arzu dehalet eylemiştir.

4- Bu suretle her tarafta başsız kalan asiler taraf taraf kıtaatımıza teslim olmaktadır.”¹⁹³

Şeyh Sait ve etrafındakiler sıkıştırılınca aralarından bazıları teslim olmuştur. Bunlar arasında Şeyh Abdullah da vardır. Ancak Şeyh Sait teslim olmayı kabul etmeyerek Şerafettin Dağları'na doğru kaçmaya başlar. Bunun üzerine onu yakalamak isteyen askeri müfrezeler ateş ederler. Şeyh Sait de bu ateşe cevap verince kısa süreli bir çatışma yaşandıysa da Şeyh teslim olmaktan başka çarenin olmadığını görünce teslim olur. Şeyh Sait yakalandığı vakit üzerinde muhtelif vilayetlerdeki

¹⁹⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 12 Nisan 1925, nr. 1398, s. 1.

¹⁹¹ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Nisan 1925, nr. 1399, s. 1.

¹⁹² Hâkimiyet-i Milliye, 15 Nisan 1925, nr. 1401, s. 1.

¹⁹³ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Nisan 1925, nr. 1402, s.1.

kişilerden almış olduğu mektuplar ile diğer mühim birçok vesika bulunur. Bu vesikalar şimdiye kadar meçhul olan bir takım hakikati ortaya çıkarır. Bu vesikaların mahiyeti Erkan-ı Harbiye'ye ve Hükümet'e bildirilir.¹⁹⁴

Şeyh Sait'in yakalanması gündeme bomba gibi düşer. Başvekil İsmet Paşa yaşanan bu mühim gelişme üzerine hemen Erkânı Harbiye Umumi Dairesine gelerek Şeyh Sait ve etrafındakilerin yakalanması hakkında bilgi almıştır. Aynı günün akşamında İsmet Paşa'nın başkanlığında Heyeti Vekiliye toplanarak yaşanan gelişmeler ve daha sonra yapılacak ıslahatlar hakkında geç vakte kadar görüşme yapmıştır.¹⁹⁵ Aynı şekilde 18 Nisan tarihinde de geç vakte kadar bir Heyeti Vekiliye toplantısı daha gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal başkanlık etmiştir.¹⁹⁶

Şeyh Sait'in yakalanması ile beraber askeri harekât tam anlamıyla son bulmamıştır. Henüz dağlarda teslim olmamış ve faaliyetlerine devam eden asiler vardı. Bu faaliyet en fazla Silvan çevresinde göze çarpıyordu. Askeri birlikler o istikamette ilerleyişine devam eder. Karameşe mıntıkasında yüz kadar bir asi grubu ile girilen çatışma neticesinde asiler birçok maktul bırakarak Şerafettin Dağları üzerinden Kirvan istikametinde firar ederler fakat asilerin elebaşlarından on kişi yakalanır. Asilerin geriye kalanları bu çevrede olduğu için Şerafettin dağları askerlerimiz tarafından çevrilir ve asilerin kısa zamanda yakalanması için çalışılır. Bu sırada Hasananlı Halit'in İran'a kaçmaya teşebbüsünde bulunduğu görülür ve yakalanması için tertibat alınır.¹⁹⁷

Şeyh Sait'in yakalanması basında da büyük yankı uyandırmıştır. O günlerde, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Şeyh Sait'in yakalanması ile ilgili, Siirt Mebusu Mahmut Bey şöyle bir makale yayınlamıştır:¹⁹⁸

“Şeyh Said'in Esareti

Evvelki gün isyan sahasında alınan bir habere göre isâ'etin reisi ve irtica alemdarı olan Şeyh Said, kahraman askerlerimiz tarafından esir edilmiştir. Artık kudurmuş asi kitleleri başsız kalmış bulunuyor. Bu neticeden memnun olmamak kabul değildir. İsyanın mahiyetiyle Şeyh Sait şahsiyeti adeta birbirine karışmıştır.

¹⁹⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 17 Nisan 1925, nr. 1403, s.1.

¹⁹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Nisan 1925, nr. 1402, s.1.

¹⁹⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Nisan 1925, nr. 1404, s.1.

¹⁹⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Nisan 1925, nr. 1404, s.1.

¹⁹⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 17 Nisan 1925, nr. 1403, s.1.

Dahilinde, haricinde telakisi bu merkezdedir. Filhakika harekât-ı askeriye'nin neticesine ne kadar parlak olursa eğer bu yırtıcı reisin firarı ile neticelenmiş bulunsa idi, ... pek nekaiz kalacaktı. Şüphe yok bu ibret em'az netice sonucunda her tarafta fevkalade bir tesir yapacaktır. Ama bir daha gösterdik ki Türk; yalın bir kılıçtır. Ona kendisini kim çarparsa yara alır, şiddetli çarpanlar iki bölük olur. Evet, Türk'e ihanet edenlerin akibeti mukadderdir. Türk istiklaline Türk inkılâbına kast eden her zaman ateş ve kan içinde boğulmaya mahkûmlardır. Hariç ve dâhil bu dakikayı anladığı gün memleketimizin inkişaf ve talisi ümit tahkik edecek, ufuklarımızda salah ve saadet güneşi doğacaktır. Hedefimiz gayemiz meşruadır. Zafere itimadımız vardır. Çünkü hakta kuvvette bizimle beraberdir.

Son harekatı askeriye münasebiyle kahraman ordumuzu terkim ve tebcil ile bir daha yad etmeyi mukaddes bir vazife biliriz.

Herkes bilir ki âli ordunun başardığı gayeler sonuçları itibariyle çok yüksektir. Dünyanın hiçbir milletinin ordusu sonuç itibariyle bu derece zaferler kazanmamıştır. Türk ordusunun hamaset ve fedakârlığını ispat için muhtelif devrelerde muharebelerde gösterdiği şecaat meşalelerini tazelemeye lüzum yoktur. Bu hakikati dost ve düşman bütün milletler itiraf etmektedir. Yalnız bir noktayı izah etmeden geçemeyeceğiz. Tarihimiz dolduran zaferleri tetkik eden ecnebiler diyorlardı ki:

Türk ordusunun muzaffer olması pek tabidir. Çünkü Türk milleti savaşıdır. Türk milleti fitraten askerdir. Bu mümtaz fitrat sayesinde teçhizat ve adetçe kendisinden kuvvetli orduları bile mağlup etmeye mukadderdir. Şu kadar ki Türk ordusu yalnız itaat etme(me)sini bilir. Münhasıran sultanların kumandanların keyf ve hevasına tabi olur. İstiklal için âli ideal için dövüşmez, ruhunda o ateş yoktur.

Bu idaa necip Türk ordusuna sürülmüş bir iftira mahiyetinden ötesine geçmez. ... Türklerin, Türk zabıt ve neferlerinin istiklal için ne ateşli bir heyecan ne mukaddes bir aşk ile çarpıştıklarını bütün cihan gördü.

Türk ordusu; Türk vatani aleyhine tevciye edilen istilayı nasıl tevkif ettiğini, hayatına suikasta yeltenenleri nasıl boğduğunu bütün bir cihan husumete gösterdi. Harici âlemde yeni Türkiye Devletine izafe edilen itibarın ve kıymetin sebebi işte budur. Ordunun son harekâtı askeriye'yi de muvaffakiyetle intac etmesi yine bu noktayı nazardan ehemmiyet-i azamiye haizdir.

Bu harekât esnasında havalanın fevkalade fena gitmesi, arazinin engebeliği, neticenin şeklini değiştirmedir.

Türk ordusunun ihraz ettiği son muvaffakiyeti şerefi isyanı tenkil ve reislerini esir etmekten ibaret değildir.

Türk ordusu birçok devlet ordularını bozmuş, başkumandanlarını esir almış, askeri deha ve kabiliyetini tarihin sahasında tespit etmiştir. Meselenin haiz-i ehemmiyet olan ciheti; harekat-ı te'dibiye esnasında askerlerimizin ruhunda hakim olan, onları sevk ve komuta eden kuvvettin, aşkın ve imanın mahiyetidir. Filhakika son harekât-ı askeriye bir fikir cedâ, bir mefkûre cedâ ve bir ... ile inkılâp cedâ idi. Türk askeri, inkılâp için, cumhuriyet için, fikir için -sanki can evlerine taarruz eden harici bir düşman karşısında imiş gibi- aşk ile heyecan ile harp etti. İşte son harekât ve muvaffakiyetin mahiyet ve faziletini asıl bu noktadan da aramalıdır. Bir daha anlaşıldı ki Türk ordusu; cumhuriyetin ve inkılâbın ebedi bir muayedesini ve bir muhafazasını kalacaktır. Artık bundan böyle Türk vatanına ve inkılâbına karşı yapılacak harekât müthiş bir kayaya çarpacağı ve mahkûm olacağı hakikati kafalarında yer edecektir.

Bu vesileyle günlerden beri müdafaa ve iltizam ettiğimiz bir noktaya tekrar temas etmek faydalıdır. Bizce gaye isyanın tenkilinden ve Şeyh Said'in esaretinden ibaret değildir. O mahiyet de içtimai, iktisadi, idari ve adli aynı şerait-i hayatiye devam ettikçe tehlikenin önüne geçilemez. Yarın, falan beyin veya falan ağanın gaflete düşmesine emanet edilemez. Te'dibatın şiddeti hiç şüphe yok, mahiyet de bir intiba husule getirecektir. Ancak biz bunu da ati için medar-ı emniyet ad ediyoruz.

O havalide tatbik edilecek ıslahat esaslarının hükümet tarafından tedkik ve ihzar edildiğini biliyoruz. Ricalimizin ekseriyeti esasen ahval-i mahliyyeye vakıftır. ...

Hükümetimiz, bu hayati işler için göndereceği zevatı ehemmiyet-i mahsusa ile intihab etmelidir. Muvaffakiyetin sırrı buradadır. En parlak programların tatbikatı hiçbir netice vermediğini en çok tecrübe etmiş bir kavim olduğumuzu unutmayalım."

Şeyh Sait'in yakalanmasından sonra başsız kalan ve dağılmaya başlayan ayaklanmacıların diğer liderleri de tek tek yakalanmaya başlanmışlardır. Özellikle Şeyh Sait'in derdesti ile beraber ayaklanmacıların merkezi haline gelen Silvan'daki asi grubunun lideri olan Şeyh Şemseddin ve ayaklanmada Elazığ kumandanlığını üzerine alan Şeyh Şerif çok geçmeden ele geçirilmiş böylelikle ayaklanma bölgesi önemli ölçüde denetim altına alınmıştır.¹⁹⁹

4.3. İSTİKLÂL MAHKEMELERİ VE DAVALAR

İstiklâl Savaşı sırasında oldukça önemli görevler üstlenen İstiklâl Mahkemeleri savaştan sonra da önemli görevler düşmüştür. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin zor günlerinde başvurduğu bu mahkemeler Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra da kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkan bu ayaklanmayı bastırmak ve ayaklanma ile alakalı olan kişileri yargılamak amacı ile kurulan bu adli kurumlar, Takrir-i Sükûn Kanunu ile aynı gün çıkarılan bir kanunla Şark İstiklâl Mahkemeleri ve Ankara İstiklâl Mahkemeleri olmak üzere iki mahkemeden oluşturulmuştu. Bu iki mahkemenin işleyişleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Şark İstiklâl Mahkemesi ayaklanma bölgesinde ve ayaklanmaya ile alakası olanları yargılamakla görevlidir. Bu mahkemede avukat tutmak mümkün değildir. Bu mahkemenin kararlarına karşı yargı yoluna gitmeye sanıkların hakkı olmamasına rağmen savcılığın itiraz hakkı bulunmaktadır. Verilen kararlar kesindir. İdam kararı anayasaya göre Meclis'in onayından geçmesi gerekirken, bu mahkemenin vereceği idam kararları bu

¹⁹⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Nisan 1925, nr. 1410, s.1.

gerekliliğın dışında tutulmuş ve infaz yetkisi kolordu komutanlarına verilmiştir. Ankara İstiklâl Mahkemesinin görev alanı ise geri kalan Anadolu'dur. Cumhuriyet rejimine muhalif siyasilere ve basına karşı kurulan bir mahkeme idi.

İstiklâl Mahkemesi kanunu yürürlüğe girince Türkiye Büyük Millet Meclisi kendi içerisinde iki mahkemeye de üye seçer. Ankara Mahkemesi üyeliklerine Rize Mebusu Ali, Aydın Mebusu Rüştü Galip, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali seçilirken mahkemenin başkanlığında da Afyon Mebusu Ali Bey seçilirler. Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne seçilen bu üyeler göreve başladıktan hemen sonra şu beyannameyi yayımlamışlardır:²⁰⁰

“Mahkememiz Büyük Millet Meclisinin arzu ve iradesiyle huzur, istirahatata muhtaç, refah ve saadete layık olan memleketimizde umumi sükûnun tekrar tesisi için kendisine tevdi edilen vazîfeye başlamıştır. Âli mücadelemizde zafer ve muvaffakiyeti temine hadim amellerden biri olan istiklâl mahkemeleri milletimiz tarafından hürmet ve muhabbetle karşılanarak nasıl hak, adaleti temsil eden müesseseler halinde ifa-i vazife eylemiş iseler mahkememizin de yine esaslar dairesinde milletin hayat-ı hürriyetini yıkmak ve mefkûresini sarsmak kastında olan asiler, siyaseti bu caniyane maksada alet edenler için icraatı seri ve katii bir divanı, hak ve adil muhakkaktır. ... Mahkememiz gizli amelleri takip edenler için adalet ve selamet-i milliye için gösterilen tarzda hareket edecektir.

Dini, şahsi ve siyasi menfaatlerine alet edenler efkârıumumiyeyle tesemmüm ile idare-i huzuraya karşı nefret ve isyana telkin edenler, memleketin asayiş ve emniyetini aziz halkımızın huzur ve istirahati ihlal edenler, vazifeyi askeriyeden firar veya firarı teşvik ve himaye suretiyle isyan ve irticaaya eşlik edenler cumhuriyet halkının takriri sükûn arzusunu temsil eden mahkememizi derhal karşılarında bulacaklardır. Mahkememiz bütün vatandaşlara ilan eder ki vazifesini kanun dairesinde ifa eylerken rehberi vicdan hissi, hedefi selameti vatan olacaktır.

| | | | |
|--------------------|---------------------|-------------------------|----------------------------------|
| <i>Aza</i> | <i>Aza</i> | <i>Aza</i> | <i>Ankara İstiklâl Mahkemesi</i> |
| <i>Rize Mebusu</i> | <i>Aydın Mebusu</i> | <i>Gaziantep Mebusu</i> | <i>Reisi Afyon Mebusu</i> |
| <i>Ali</i> | <i>Rüştü Galip</i> | <i>Kılıç Ali</i> | <i>Ali”</i> |

Şark İstiklâl Mahkemesi üyeliklerine de aynı şekilde meclis içerisinde seçerken başkanlığına da Denizli Mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey getirilmiştir.²⁰¹ Üyeliklere ise Kırşehir Mebusu Lütfi Müfit (Özdeş) ve Urfa Mebusu Ali Saip (Ursavaş), savcılık makamına Balıkesir Mebusu Süreyya Bey (Örgeevren), yedek üyeliğe Bozok Mebusu Avni (Doğan) Bey getirilmiştir.

²⁰⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Mart 1925, nr. 1373, s. 1.

²⁰¹ Hâkimiyet-i Milliye, 18 Mart 1925, nr. 1377, s. 1.

Meclis tarafından göreve getirilen bu ekip, görev bölgeleri olan Diyarbakır'a doğru yola çıkarlar. Önce Adana'ya oradan da Urfa'ya uğradıktan sonra Diyarbakır'a 13 Nisan 1925 günü varırlar.²⁰²

Mahkeme Heyeti şehre gelir bir beyanname yayımlar. Bu beyannamede:

“Türk inkılâp meskûnundan doğan Türk hayat-ı Cumhuriyetinin en milli meselesi olan Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilat-ı Esasiye kanunıyla haiz olduğu salahiyet ile Ergani, Elazığ, Diyarbakır, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Dersim, Siverek, Mardin, Malatya, Muş, Genç ve Van vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarını ihtiva eden muntıkada vazife görecek Şark İstiklâl Mahkemesi kendi idare-i kazası dâhilinde bulunan halka ber-vech aynı hususanı beyan eder. İstiklâl Mahkemesi devletin Kanun-u Esasiyesi ve ahkâm-ı umumiyesi ile Türk Cumhuriyetinin ve Türk milletinin emniyet ve refahını ihlal edecek veya cumhuriyet ve inkılâbın revcine za'fiyet ibraz edecek en küçük hareketi her ne suret ile olursa olsun iştiraki vatan ve millet muvasalasında cinayet ad eder.

Şark İstiklâl Mahkemesi çok adil olan inkılâp ve cumhuriyet kanunlarını tatbik ederken ruhu adaleti ve masum halka karşı adaletin en mülayim desturiyetini bir an için olsun nazardan dur tutmaz.

Bu karyede yazılan on dört vilayet ve iki kaza dâhilinde bulunan ve bu muntıka haricinde bulunup veya bundan sonra bu muntıka haricine çıkıp ta Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan bütün Türk vatandaşları emin olmalıdırlar ki kendi ruhunda vatan ve millete karşı ihanet hissi duymadığı ve herhangi bir cürüme amel olmadığı halde bazı cereyanlara kapılmış ve bila haber nedamet etmiş insanlar mahkemenin kanununa müsnedid ve onda müstehariç olan adalete mazhar olacaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Şark İstiklâl Mahkemesinin mesaisini aydınlatan şemsi adalet, Cumhuriyet kanunlarının sarih ve bir hayat-ı ahkâmıdır”²⁰³

Heyetin yayımladığı bu bildiri savcılık harp divanlarına, adliye mahkemelerine valilere göndererek isyan bölgesindeki İstiklâl Mahkemesi'nin bakacağı davaların hangi suçları kapsadığını bildirmiş ve bu suçlarla tutuklu bulunanların derhal İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmesini istemiştir. Böylelikle bir döneme damgasını vuracak olan Şark İstiklâl Mahkemeleri fiilen çalışmaya başlamıştır.

4.3.1. Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat'ın Mahkemeleri

Şark İstiklâl Mahkemesi göreve başladıktan sonra baktıkları ilk önemli dava Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat Beylerin davasıdır. Bu davalarda yargılanan Şeyh Eyüp

²⁰² Hâkimiyet-i Milliye, 15 Nisan 1925, nr. 1400, s.1.

²⁰³ DENİZ, Türk Basımında Şeyh Sait İsyanı, s.70.

ayaklanmaya fiilen iştirak ettiği, Diyarbakır taarruzunda fiilen görev aldığı belgelere ve şahitlere dayandırılarak idama mahkûm edilmiştir.

Aynı gün yapılan ikinci duruşmada Diyarbakırlı Doktor Fuat'ın mahkemesi yapıldı. Doktor Fuat'ın 21 Şubat 1925 günü Ferit Paşa'ya gönderdiği mektup, onun hakkında idam kararının verilmesinde çok önemli bir tesir oluşturacaktır. O mektup şöyledir:

“ *Diyarbakır, 21-3-1341*

Muhterem Efendi Hazretleri,

Şubat aylığını takdim ettiğimde telgrafla afiyeti seniyelerinin sık sık istibaşarı ihtiyacı olduğumu arz etmiştim. Bu telgrafa fevkalmemul velmutad cevap alamayınca endişeye düşmüş idim. Tadil-i endişe maksadıyla Memduh Bey'e bahis buyurdunuz telgraflı verdim. Geçen de efendimizden de tebşir-i afiyetinizi mutazammın bir telgraf aldım. Bu mev'ud mektuba intizar etim. Bugün yalnız Muzaffer'den üç kart aldım. Efendimizin hattı destlerine destresolmadım. Muzaffer'in istiklal listesine verildiğini semaan işitmiştim. Bu babta tafsilat almak istedim. Mamafih bendeniz her şeyden evvel afiyeti mün'imanelerinin hiç olmazsa on beşte bir istibşariyle begam olmak istediğimden bu maksadı asliye vüsul için mektup tafsilatının delalet ve vasıtahına müracaata muztar kaldık. Tekrar rica ederim arzumun sadedi is'afında lütfu mutadeleri derig buyurumlasın.

Cümlemiz afiyetteyiz mebus Kamil Bey'in füc'aten vefatı, Hacı Niyazi Bey'in dersaadete teşrifleri Arif Bey'le Cizreli Aziz Efendi'nin ikbalin ademi teveccühle kuşei uzleti ihtiyar etmeleri ne seherinden ne şebinden hayır umulmayan günlerin ıztırabını veriyor.

Havadisi mahalliyesi aylardan beri ciddiyetle faaliyete geçen Bağdat ve Musul'daki Kürt İstiklal Komitelerinin emir ve işaretiyle Hınıs Şeyhi Şeyh Sait Efendi ref'i livayı isyanla Hani, Lice'ye kadar geldi. Şimdi vilayetin sekiz dokuz saatlik şimalinde harp oluyor. Allah emcamını hayretsin. Helep'teki Kürt Cemiyeti de aynı maksatla hattın cenubundaki efradı ayaklandırmak üzeredir. Muş o havalideki aşairi eline düştü. Elhasıl şimdiye kadar istihfaf olunan Kürdistan fikri hükümeti ciddi düşündürmeye başlamıştır. Bakalım ne olacak? Bendeniz de gördüğüm ve geçirdiğim eyyamı derbederinden iktifaftı tecarip ve teyakkuzla intizar devresi geçirmekteyim.

Bundan başkası efendimizi alakadar etmeyeceğinden tafsilat vermiyorum. Şayet bir gün bizzarur tegayyup edersem bitabı efendimize malumat verilir. Suriye'den davet ediliyorsam da orada icrayı sanat edeceğimi pek de memul etmiyorum. Bu sebeple kaydihtiyatla cevap verdim.

Buradaki vaziyetten memnunum. Bu cihetle meçhul maceralara atılmaya pek lüzum görmüyorum. Baki, temenni afiyetle teveccühat-ı seniyelerinin bekasını hürmetle ellerinizden öperek istirham ederim.

Fuat ²⁰⁴

²⁰⁴ ÖZGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s.107-108.

Bu mektup Doktor Fuat'ın sonunu getirecektir. Böylelikle yeni kurulan Şark İstiklâl Mahkemesi bir gün içerisinde iki idam kararı vererek yargılama sürecine hızlı bir giriş yapmıştır.

Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat'ın idam edilmesinden sonra Diyarbakır'da bulunan İstiklâl Mahkemesi yargılamalara devam etmiş ve bu iki idam kararından sonra Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey'in fabrika bekçisi olan Hasan'ı da idama mahkûm etmiştir. Şeyh Sait'in Diyarbakır taarruzunda ayaklanmacılara cephanesini sağlaması ve bir kısım askerinin ayaklanmacılar tarafından esir edilmesine neden olması sebebiyle hakkında idam kararı verilen Hasan adındaki şahıs da Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat gibi hakkındaki kararın verilmesinin hemen ardından infaz edilmiştir. Bu idamlarla alakalı olarak Şark İstiklâl Mahkemesi Medai Umumiliği namına Savcı Süreyya Bey 23 Nisan günü bir bildiri yayımlayarak idam kararları hakkında açıklamalarda bulunmuştur. O bildiri şöyledir:²⁰⁵

“Şark İstiklâl Mahkemesi heyeti celilesince icra edilen mahkûmiyet neticesinde müstakil bir Kürdistan tesis etmek gaye-i hainenesiyle irtikab-ı hiyanet ettikleri teyit olan Diyarbakırlı Doktor Fuat ve Siverek'in Karabehçeli Terakkiperver Fırkası Reisi Şeyh Eyüp ve Hacı Delali karyesinden olup Diyarbakır'ın Şeridi(?) karyesinden gelen Şeyh Tahir'in kuvva-i bağyasından(?) müfrez bir kıta kumandanlığı üstlenen Hasan oğlu Mehmet nam eşhas idama mahkûm olmuşlar ve bunlardan Doktor Fuat ve Şeyh Eyüp hakkındaki idam hükümleri Diyarbakır'da infaz edilmiştir. Hasan oğlu Mehmet hakkında ki idam derdest infazdır.

Hükümet-i Cumhuriye aleyhinde ve Şeyh Sait lehinde propaganda yapan Yuranlı Terzizade Abdallar hemen mevcut esbab mahkûm olduğu 15 sene kürek cezası tahvil suretiyle Sinop kalesinde beş sene kalebentliğe mahkûm olmuştur.

Diyarbakır Mebusu Fevzi Beyin fabrika bekçisi ve adamı olan Hasan nam şahıs 7-8 Mart 1341 gecesini Diyarbakır baskınında iseate cephanesini ve eslah mahali gösterdiği ve bir müfrez askerden bazı efradın esaretine sebebiyet vermek failinden dolayı idama mahkûm olmuştur. Hüküm idam hemen infaz edilecektir. İşbu mükererat peyderpi daima bildirileceği arz ve halk hükümetine müstenid Türk Devlet-i Cumhuriyesinin Büyük Millet Meclisi selahiyet kazayasını istemeye mezun olan heyeti hakimiyenin mülletin irade nazamesine müstenad olarak ifa ettiği mükerrat adaleyi görerek ve işiterek müsterih olmaları için her türlü vesaitle en gizli köşelere serian neşr ve temin edilmesinin rica ederim.”

²⁰⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1925, nr. 1409, s.1.

4.3.2. Seyit Abdülkadir Davası

Şeyh Sait'in başlatmış olduğu ayaklanma ile Kürt Teali Cemiyeti ve onun lideri Seyit Abdülkadir'in de ilgisi olduğu saptanmış ve İstanbul'da bulunan Seyit Abdülkadir cemiyetin önde gelen diğer isimleri ile birlikte tutuklanmıştır. Bu önde gelen isimler arasında Seyit Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmet ve Erbilli aşireti rüesasından Nafiz ve Palulu Kürt Teali Cemiyeti üyesi Abdullah Sadi de bulunmaktadır. Bu şahıslar ilk sorgularında kendilerine yöneltilen tüm suçlamaları reddederler ve birbirlerini tutmayan ifadeler verirler. Bu ifadeler ve elde bulunan başka belgelere dayanarak ayaklanma ve dava ile alakalı görülen Bitlisli Kemal Fevzi, Diyarbakırlı Hacı Ahdi, Mehmet Tefik, Hoca Askeri, Diyarbakırlı Ahmet, Divrikli İlyas ve Fado, (Abdukkadir Sito) Rıfat, Hüseyin İlyas'ın da yargılanmalarına karar verilir.

İstanbul'da ilk sorguları yapılan bu kişiler Şark İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmak üzere Diyarbakır'a getirirler. Burada da kısa bir süre sorguya tabi tutulduktan sonra 14 Mayıs 1925 Perşembe günü sinema salonunda yargılanmalarına başlanır.

Mahkemeye ilk olarak Savcı Süreyya Bey'in iddianamesinin okunması ile başlanır. Bu iddianamede Savcı Süreyya Bey, sanıkların ve Kürt Teali Cemiyeti'nin elde bulunan belgelerle Şeyh Sait Ayaklanması'nda kışkırtıcı rol oynadığının saptandığını vurgulamıştır. Bunun üzerine Mahkeme Başkanı'nın isteği ile Savcı Süreyya Bey mahkemeye sunduğu iddianameyi şöyle özetlemiştir.²⁰⁶

“Mahkememizin huzurunda bulunan sanık Seyit Abdülkadir, oğlu Mehmet, Hoşnev Aşireti Reisi Nafiz ve Abdullah Sadi ile yargılaması kısmen yapılmış ola Bitlisli Kemal Feyzi, Türk vatanın doğu bölgesinde meydana gelen ve memleketin ikiye bölünmesini amaçlayan bir hareketin hazırlayıcıları ve kışkırtıcılarıdır. Bu haince hareketlerin ana hatlarını şu basit sözlerle özetleyeceğim:

Gizli amaçlarına ulaşmak için sanıklar dört devre geçirmişlerdir. Birinci devre hayal kuram, ikinci devre tertip, üçüncü devre karar ve dördüncü devre de icra!

Esasen suç olan hareket dört devrelik bir sürecin sonucudur. Bu hazırlık aşamaları içinde Kemal Feyzi de olmak üzere başlayıp devam edengelen eylemlerle sabittir.

²⁰⁶ MUMCU, Kürt-İslam Ayaklanması, s.114.

Seyit Abdülkadir, son zamanlarında İstanbul'da evinden çok az çıkmışsa da ayaklanmanın başarı ile sonuçlanmasını sağlamak için ve özellikle Abdullah Sadi aracılığı ile yabancı bir devletin korumasını sağlamaya çalışmıştı.

Sadi, kendi ifadesinden de anlaşılacağı üzere en faal elamanlarından biriydi. Hoşnev Aşireti Reislerinden Erbilli Nafiz son ayaklanmadan bir ay önce İstanbul'a gelmiş, Seyit Abdülkadir ve oğlu Mehmet ile çok candan ve etkili işbirliği yapmıştır. Seyit Abdülkadir, geçimini sağlamak için evini ve eşyasını satmak zorunda kaldığını ısrarla itiraf ettiği halde Nafiz'i evinde günlerce misafir etmiştir.

Seyit Abdülkadir, Cumhuriyet Hükümeti ordusu ayaklanmacılara şiddetli darbeler indirdiği sıralarda -hatta 11 Nisan gününe kadar bile- bu mel'un fikrinden vazgeçmemiştir.

Hükümet bütün hareketini bilir. Cumhuriyet Hükümeti'nin dikkatinden hiçbir şey kaçmayacağı bilinir. Hükümet, sırf bu adamları yakalamak için sabretmesini bilmiştir.

Hükümet Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, İstanbul'a geldiği zaman Seyit Abdülkadir'in evinden çıkmayan malum şahıslarca elim sonuçlar verecek müthiş ve hain kararları saptamıştır."

Savcı Süreyya Bey daha sonra suçları belirleyen belgelerin okunmasını ister ve bu belgelerin okunmasına geçilir. Bu belgeler, "İngiliz temsilcisi Mr. Templeton" sıfatıyla İstanbul Emniyeti'nde görevli başkomiserlerden Nizamettin Bey ile Seyit Abdülkadir'in ilişkilerini belirleyen raporlardır. 27 Eylül, 14 Ekim ve 18 Aralık 1924 ve 29 Mart 1925 tarihli raporlara göre; Mahmut Şevket Paşa zamanında, Kürtçülük yaptığından dolayı Tayif'e sürülen ve Birinci Dünya Savaşında İskenderiye'de esir kampında bulunan Kör Sadi'ye İngiliz General Didse Kürdistan hakkında bir proje verir. İngiliz yardımını almayı amaçlayan harekette Sadi Dersim ve Palu bölgesinde geniş bir ayaklanma çıkartacak ve Gazi'ye suikast yapacaktı. Mr. Templeton adını kullanan Nizamettin Bey ile Beşiktaş'ta görüşen Sadi, İngilizlerden isteklerini sıraladıktan sonra 1913 yılında Rus Konsolosu ile Kürt İhtilali için görüşmüş olduğunu açıklamıştı. 14 Ekim, 18 Aralık tarihli raporlarda da Abdülkadir'in Kürtlerle olan ilişkileri anlatılmakta, bazılarının Mustafa Kemal Paşa ile anlaşarak kendilerine ihanet edebileceklerini göz önüne alarak, düşüncelerini belirten ayrıntılardan söz edilmekteydi. 29 Mart 1925 tarihli rapora göre, Kör Sadi'nin ayaklanmayı Van ve Erzurum yörelerine yayması ve İstanbul'da bir hükümet darbesi yapılması teklif edilmişti. Bu teklife göre:

"Hükümet darbesi yapmak için Seyit Abdulkadir ile İngiliz hükümeti aracı olacak, hükümet darbesi için İstanbul'daki Kürtler silahla hücum edecekler ve ihtilal dini ve gerici olacağından yaygın olacak, silahlı Kürt kuvvetleri Kolordu'yu ve

Emniyet Müdürlüğünü işgal edecek, İstanbul'da bulunan bazı grupların yardımı sağlanacaktır. İhtilali yapacak Kürt kuvvetlerinde tabanca, kılıç ve diğer silahlar vardır. Yalnız, bu tertibatın başa çıkması için İngilizlerin tüfek, bomba, altın para ile yardımlarının sağlanması gerekmektedir. İstanbul'da yapılacak hükümet darbesi, derhal Bursa, Konya ve İzmir'e yayılacak, bu üç ilde ihtilal başlayınca Ankara iki ateş arasında kalacak. Sadi İngilizlerin yapacağı yardımdan ayrı olarak ihtilalden hemen sonra Vahdettin'i İstanbul'a getirmelerini istemektedir.”²⁰⁷

Bu belgelerin okunmasından sonra Abdulkadir Bey'in sorgusuna geçilir. Seyit Abdulkadir yapılan sorgulamada İstanbul Suadiye'de oturduğunu, herhangi bir maaşının olmadığını, siyasi hayatında İttihat ve Terakki kabinesinde Ayan üyeliği, Damat Ferit Paşa kabinesinde ise Danıştay Başkanlığı yaptığını belirtir. Damat Ferit Paşa kabinesine neden girdiğini ise; mütarekeden sonra doğu vilayetlerinde bir Ermenistan kurulmaya çalışıldığını ve kendisinin buna muhalefet ettiğini, Musul'dan gelmeden evvel bir Kürt Teali Cemiyeti teşkil edildiğini ve bu cemiyete de zorla reis yapıldığını bu cemiyetin birinci reis vekilinin Mustafa Zihni Paşa ikinci reis vekilinin de Emin Avni Bey olduğunu, maksatlarının Ermenistan'ın kurulmasını engellemek olduğunu, İzmir'in işgalinden sonra istifa ettiğini, Ferit Paşa'nın şark vilayetlerinden bir Ermenistan yapma fikrine karşı kendisi ile anlaşamadığını, kabinde ise arkadaşlarının ısrarı üzerine kaldığını söyleyerek ifadesine şöyle devam etmiştir. Bir gün kendisini İngiliz elçiliğine götürdüklerini ve orada kendisine “*Canım şimdiye kadar Kürdistan yoktu. Nereden çıkardınız?*” denildiğini ve kendisinin de onlara “*Oraları Kürtlüktür, Ermenistan olamaz, kanımızın son damlasına kadar Ermenilere vermeyiz.*” dediğini ve maksatlarının Ermenistan'ın kurulmasına mani olmak olduğunu belirtir. Mahkemede dosyasında bulunan ve kendisine ait daha önceden imzalanan siyasi bir sözleşmenin gösterilmesi üzerine kendisinin de imzalamış olduğu bu belgeyi kabul eder fakat o tarihlerde Osmanlı Hükümeti'nin olduğunu ve kendilerinin de hilafet makamına bağlı bir muhtariyeti arzu ettiklerini, maksatlarının Ermenilere karşı koymak olduğunu söyler. Hatta Ermeni Devleti'nin kurulmasını engellemek için Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile bir mukavele imzaladığını bu mukaveleye Kürdistan Teali adına Molla Sait'in, Bedirhanilerden Mehmet Ali ve

²⁰⁷ DENİZ, Türk Basımında Şeyh Sait İsyanı, s.75.

kendisinin, Hürriyet ve İtilaf adına ise Vasfi, Zeynelabidin ve Sabri Hocaların imzaladığını vurgular.²⁰⁸

Seyit Abdülkadir'in bu açıklamalarından sonra Seyit'e, Şeyh Sait'i ve onun oğlu Ali Rıza'yı tanıyıp tanımadığı sorulur. Bunun üzerine Seyit Abdülkadir, Şeyh Sait'i tanımadığını ancak onun oğlu olan Ali Rıza'yı yeni tanıdığını belirtir. Ali Rıza ile Abdülhamit isminde bir tüccarın dükkânında tanıştığını ve tanışmasından bir gün sonra Nafiz ile beraber Ali Rıza'nın evine geldiğini, ertesi gün ise Ali Rıza'nın bir adamı ile beraber geldiğini gece kalarak sabah gittiğini belirtir.²⁰⁹

Seyit Abdülkadir'den sonra Kör Sadi'nin yargılanmasına geçilir. Kürt Teali Cemiyeti hüviyet varakası üzerindeki yeşil bayrağın, Kürdistan muhtariyetini ifade ettiğini, Kürk Teali Cemiyetinin Kürdistan muhtariyeti için çalıştığını, Kürt Neşri Maarif Cemiyetinde Seyit Abdulkadir, Ahmet Ramiz, Doktor Abdullah Cevdet Beylerin olduğunu anlatır. Kör Sadi savunmasının devamında Hoca Askeri ile tanıştıktan sonra beraber İttihat İslam gazetesini çıkarmaya karar verdiklerini, bu gazeteyi de Hoca Askeri'nin beş yüz lirası ile çıkarmayı planladıklarını belirtir.²¹⁰

Kör Sadi'nin savunmasından sonra Jin dergisinin sahibi ve başyazarı olan Bitlisli Kemal Feyzi'nin yargılanmasına geçilir. Kemal Feyzi Bey yaptığı savunmada; bağımsız bir Kürt Devleti için zamanında çok çalıştığını ve şuanda Kürt Kulübüne kayıtlı olmasına rağmen istiklal taraftarı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca mensup olduğu Kürt Kulübünün de Vilayeti Şarkiye Cemiyeti ile birleşmesi taraftarı olduğunu ve bu uğurda çalıştığını dile getirmiştir.

Kemal Feyzi Bey'in bu açıklamalarından sonra kendisine, Zaho Belediye Reisi ile beraber Şırnak'ta bulunan aşiret reislerine gönderdikleri mektupla onların İngilizlerle işbirliği yapıp ve özerk bir Kürdistan kurulmasının sağlamalarını isteyip istemedikleri sorulmuşsa da bu soruya müspet bir cevap vermemiştir.²¹¹

Mahkûmların savunmaları dinlendikten sonra Seyit Abdulkadir, Seyit Mehmet, Kör Sadi, Hacı Ahdi, Kemal Fevzi ve Hoca Askeri'nin idamına, Cemil Paşazade

²⁰⁸ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s.87.

²⁰⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mayıs 1925, nr. 1431, s.2.

²¹⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mayıs 1925, nr. 1431, s.2.

²¹¹ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mayıs 1925, nr. 1431, s.2.

Ahmet İlyas ve Nafiz'in beraatına, Bekir Sıdkı'nın ise Şeyh Sait ile beraber muhakeme edilmesine karar verilir.

Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, Kör Sadi, Hacı Ahdi, Kemal Fevzi ve Hoca Askeri'nin idamı 27 Mayıs 1925 günü sabaha karşı saat 04.53'te Diyarbakır Ulu Cami önünde büyük bir kalabalık önünde gerçekleştirilir.

İdam hükümleri infaz edilirken, Kemal Fevzi masum olduğundan bahseder. *"Hakkınızı helal ediniz."* der.

Hacı Ahdi *"Yaşasın Kürtlük mefkûresi, yaşasın Kürdistan!"* diye bağırır.

Seyit Abdülkadir *"Siz beni asmakla Kürtleri gayretlendiriyorsunuz."* şeklinde bağırır.

Seyit Abdülkadir'in oğlu Şeyh Mehmet ise *"Peygambere mensup olan asılmaz ki!"*²¹² der.

Kör Sadi metin görünmeye çalışarak şunları söyler: *"Son sözüm memleketin selameti namına muhterem hâkimlerin hakkımızda verdikleri kararı minnet ve şükran ile karşılar ve kabul ederim. Hepimiz ceza-i idama müstahakız, çünkü vatana hıyanet ettik. Cenabı hak Türk millet ve memleketinin saadetini mümin ve payidar etsin. Başka sözüm yoktur."*²¹³

Seyit Abdülkadir ve arkadaşların idam edilmesinden iki gün sonra Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Falih Rıfki bir makale kaleme alarak şu tespitlerde bulunmuştur.²¹⁴

"İdam Kararları Münasebetiyle"

Seyit Abdülkadir, Kürdistan tahtı yerine idam sehpasına çıktı; Şeyh Said'in de kendisi için aynı akıbet beklediğini zan ediyoruz. Muvaffak olmayan maceraperestler alelade faniler gibi, sonlarından şikâyet etmekte haklı değildirlere: Büyük harsların yaman tehlikeleri vardır.

Diyarbakır mahkemesinin şimdiye kadar teşhir olunan zabıtları, genç cumhuriyetin üstünde vahim suikastların pusu kurduğunu ispat etmiştir. ... Artık herkes görüyor ki isyan tertibatı umumi idi; İstanbul'dan ta şarka kadar kök salmış bir fesat şebekesinin esiri idi. Daha ilk günlerde hastalık üzerine bu doğru teşhisi koyan büyük adamlarımız, vatani ve inkılâbî bir defa daha kurtarmış oldular. Bütün memleketin nizam ve sükûneti alt üst eden anarşi, eğer bizim gafletimizle medet daha teşci edilmiş olsa idi şimdi kim bilir ne olurduk.

Seyid Abdülkadir'in mahkemesinden ikinci bir mesele çıkıyor: acaba şark isyanı, bizim ilk günlerde hakim ettiğimiz bir irtica hareketi değil de siyasi ve mali bir ihtilal miydi? Bu suale hemen cevap vermek lazımdır. Zira Abdülkadir'in

²¹² CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s.92.

²¹³ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s.92.

²¹⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mayıs 1925, nr. 1437, s.1.

mahkemesi ilk safa geçtikten sonra, bazı vesaik ve ifşaat böyle bir hesaba meydan verebilecek mahiyette idi.

Önce hatırlatalım ki yine isyanın ilk günlerinde harekâtın ‘umumi ve müretteb’ olduğu hakkındaki teşhisi tamamlayan diğer bir hükümde şu olmuştu: ‘irtica, politika aleti’.

Şark isyanının bütün beyannameleri irtica mahsulüdür. Bir şiirinde mebusların ... olduğunu yazan Seyit Abdülkadir, mektuplarında Ankara inkılâplarını tekfir eden Şeyh Sait ve diğer alakadarlar hepsi irticadan ibaretti. İsyana iştirak eden rüesadan bir kısmının emeli ve gayesi ihtimal başka idi; Türkiye haricinden bu hareketi teşvik eden bir Mevlana zade ve bir Kürt Mustafa, İstanbul’da fesat çıkararak Seyit Abdülkadir, Genç’te dağa çıkan Şeyh Sait belki bir fikir de değildiler; lakin hepsini birleştiren müşterek nokta şeriat ve irtica propagandası idi. Kürtlerle ve şarkla hiçbir münasebeti olmayan bir Hoca Askeri, yüz ellilik listeye mensup Türkler, Adana’da sefir birliği ... bir iki münafık ancak bu sebeple isyanın amil ve mahreki olmuştur. İsyanın ilk hedefi ve en büyük kuvveti irtica ve şeriat propagandasına istinat ederek Anakara’yı, yani Türk Cumhuriyetini ve inkılâbı yıkmaktı. Bu maksat elde edildikten sonra, muhtariyet, istiklâl, işgal bir memleket enkazı üstünde teasur edilen bütün ihtilatlar meydan alacaktı.

Şark isyanında dahi asıl cephe ve asıl düşman irtica ve ikide bir bu kuvveti Cumhuriyete karşı çıkarmakta menfaat bulan ‘zümre ve zihniyet’ idi. Mali ve siyasi bir propaganda, köylerinden tekbir sesleriyle elde edilerek, şeriat ve din uğruna gaza için gönderilen izdiham üzerinde hiçbir aksi seda bırakmaz, belki bizzat isyan mertebelerine karşı bir aks sebep olurdu.

31 Mart İsyanı da bir irtica hareketi idi ve o hareketi teşeddüd eden zümreler arasında da halis ... başka inkılâbı yıkmak, istiklal kazanmak, ecnebi istilasına isti’dad hazırlamak isteyen muhtelif menfaat anasırı mevcut idi. Kaldı ki Seyit Abdülkadir gibi cahil ve haris serkerdeler de milliyet fikri dahi, ... ve tahkim sevdasının alelade bir vasıtası olmaktan başka kıymeti haiz değildir. Onların çıkmak istediği nokta, bir derebeğinin istediği mevkiden ibarettir. Oraya çıkmak için din, şeriat, milliyet, hepsi bir bir merdivenin basamakları olarak görür. Dinin menfaati irtica hizmetinde olduğu gibi, cemiyet ve milletlerin menfaati dahi böyle menfur maceraperestlerin takibatındadır. Cumhuriyet her fesada vasıta olan irtica, fesat ve tahrikâtın bütün yuva ve yatakları tahrip etmekle, ... nüfusu az ve zamanı dar olan memleketin tekmlil temiz anasırından ancak hürmet ve şükran bekleyebilir.”

Divanı Harp tarafından idam kararı verilen ve Şeyh Sait’in yakalanmasından bir gün önce kurşuna dizilen Cibranlı Miralay Halit Bey’den sonra Seyit Abdülkadir’in de idam edilmesi, hazırlık süresi tamamlanmadan patlak veren şark isyanının üç önemli isminden geriye sadece birinin kalmasına neden olmuştu. O da Şeyh Sait idi.

4.3.3. Şeyh Sait Davası

Şeyh Sait askeri birlikler tarafından esir edildikten sonra en yakın şehir merkezlerinden biri olan Varto'ya götürülür. Burada Şeyh Sait'in ve beraberindekilerin ilk sorgulamaları yapılır. Bu sorgulamalarda ayaklanma ile ilgili birçok önemli bilgi elde edilir. Şeyh Sait buradaki ifadelerinin birinde, ayaklanmayı başlattıklarında, bölgenin merkeze çok uzak ve karlar ile kaplı olduğunu, buraya hükümet kuvvetlerinin çabuk yetişemeyeceğini düşündüklerini, ancak askeri birliklerin hayrete şayan bir çabuklukta buraya yetiştiğini, bunu görünce de Muş istikametinden kaçmak istediklerini, ama yolların bozuk olması sebebiyle geri dönmek mecburiyetinde kaldığını, tam bu sırada askerler tarafından etrafının sarılarak yakalandığını, yakalanmasa niyetinin İran'a veya Irak'a kaçmak olduğunu bildirir.²¹⁵

Varto'da 3. Ordu Müfettişliği bünyesinde tutulan esirler Diyarbakır'da konuşlanmış olan Şark İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmesine karar verilince şu yazı ile sevk ve teslim edilmişleridir.

*“Şark İstiklâl Mahkemesi Müddei Umumiliğine
Üçüncü Ordu Müfettişi
Mahakim Şubesi
Adet:374
Diyarbakır, 10/5/41*

1- Harekât-ı isyanîenin tertip ve idaresinden âmîl olmakla maznunu aleyhim Şeyh Sait ve diğer meşayih ve rüesa ile bunlar meyanında derdest veya fülleri itibariyle müşareketleri görülerek sevk edilen ve el'an Diyarbakır'de tevkîfhane-i örfide mevkufl bulunan otuz dokuz şahsa evrakı takkikiye ve vesaik, merbut cetvelde gösterildiği üzere dokuz kıta mazruf halinde ve her birinde mevcudiyetini irae eden melfulat pusulalarıyla birlikte takdim kılınmıştır.

2- Bu otuz dokuz şahıstan yirmi biri hakkında Varto istindak dairesinde ısdar olunan gayri muvakkat tevkîf müzekkereleri mevcup olup evrakı tahkikiye meyanındadır.

Mütebaki on dokuzu hakkında tevkîf müzekkereleri mevcut değildir efendim.

*Üçüncü Ordu Müfettişi
Ferik”²¹⁶*

Bu yazı ile birlikte Varto'dan yola çıkarılan Şeyh Sait ve beraberindekiler 6 Mayıs 1925 günü Diyarbakır'a Dağ Kapı'dan geçirilerek getirilir.²¹⁷ Bir zamanlar

²¹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Nisan 1925, nr. 1410, s.1.

²¹⁶ ÖZGEEVREN, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi, s.107-108.

Diyarbakır'a mağrur ve muzaffer bir komutan edası ile girmeyi hayal eden Şeyh, bu hayalini bir türlü gerçekleştiremeyerek elleri kelepçeli bir mahkûm olarak girmek zorunda kalır.

Şehre getirilen Şeyh Sait ve arkadaşlarının hepsi at üzerine bindirilmiş ve her tarafları askerlerle çevrilmiş bir şekilde muhafaza altına alınmışlardı. Bu şekilde Hükümet Konağına doğru ilerleyen esirler buraya vardıklarında kendilerini Kumandan Kazım ve Mürsel Paşalarla Diyarbakır Valisi Mithat Bey, İstiklal Mahkemesi Reisi Mazhar Müfit Bey, üyelerden Ali Saib Bey, Lütfü Müfit Bey ile sivil ve askeri erkân karşılamıştır.

Arkadaşları ile birlikte Diyarbakır Hükümet Konağı önüne getirilen Şeyh Sait ile Kolordu komutanı General Mürsel Paşa arasında şu konuşma geçmiştir:

“Hoş geldiniz, yolda çok rahatsız oldunuz mu? Seyahatiniz iyi geçti mi?”

Şeyh Sait bu suale şu cevabı verir: *“Sefer zahmettir”*.

“Hasta idiniz nasıl oldunuz?”

“Şimdi iyiyim.”

“Yemek yemeye başladınız mı?”

“Daha korkuyorum.”

“O halde sizi tedavi etsinler. Doktorlar bakıyorlar mı?”

“Allah razı olsun bakıyorlar.”²¹⁸

Esirler mahkeme olacakları şehre bu şekilde getirildikten sonra mahkeme edilecekleri günü beklemeye başlarlar. Yaklaşık yirmi gün sonra ilk duruşmaları gerçekleştirilir. Bu süre zarfında mahkeme savcısı Süreyya Bey, Şeyh Sait ile bir dostluk kurmaya çalışmış ve resmi olmayan bir takım sorgulamalar yapmıştır. Bu sorgulamaların hepsinde Şeyh ayaklanmanın basit bir olay sonucu çıktığını, daha önce planlanmış bir ayaklanma olmadığını, herkes gibi kendisinin de bu eylemin başında değil de içinde bulunduğunu söyler.

Beklenen mahkeme 26 Mayıs 1925 Perşembe günü Diyarbakır sinema binasında kalabalık bir izleyici kitlesi önünde başlar.²¹⁹ Mahkemede yargılananlar arasında Şeyh Sait, Şeyh Şerif, Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail, Şeyh Abdullatif, Kamil, Çerkez Reşit, Binbaşı İsmail, Molla Emin, Şeyh Ali, Baba Bey, Reşit, Timur, Abdullatif, Süleyman, Mehmet, Emekli Yüzbaşı Bahri, Emin, Şevket, Maksut, Halit,

²¹⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mayıs 1925, nr. 1419, s.1.

²¹⁸ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s.87.

²¹⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mayıs 1925, nr. 1436, s.1.

Malazgirt Savcısı Abdülmecit, Çobakçorlu Süleyman, Ali, Yusuf, Hüseyin, Molla Cemil, Ahmet, Jandarma Teğmeni Mehmet, Mihri, Genç Sağlık Memuru Niyazi, Hacı Sadık vardır.

Mahkeme Heyeti yerini aldıktan sonra sanıkların ad yoklaması yapılır ve Savcı Süreyya Bey'in iddianamesi okunur. Savcı Süreyya Bey iddianamesinde:

“Türk ülkesinin şark vilayetlerinin bir kısmında bütün dünyanın muhtelif şekillerde öğrendiği bir isyan hadisesi vardı. İsyân hiç şüphe yok ki, senelerce içerden ve isyan sahası dışından vaki olmuş telkinler ve tasavvurlarla eşkıya hareketlerinin fiilen gözükmeleriyle meydana çıkmıştır. İsyân hadisesi iddianamede anlatıldığı üzere güya Peygamber dininin yükseltilmesi perdesi altında meydana getirilmiştir. Hâlbuki asıl gaye Türk vatanının muayyen bir kısmını ana yurttan ayırmak vatanın birlik ve beraberliğini bozup dağıtmaktan ibaretti.

Huzurunuzda bulunan Şeyh Sait, yüzlerce, binlerce askerin, halkın, müslümanın malını, canını yok eden hareketleri fiilen idare etmiş ve hepsine amil olmuş bir vatan hainidir. Öbür sanıklardan Şeyh Abdullatif ve kardeşi Şeyh İsmail, isyanın şefi olan Şeyh Sait'in bu eşkıyalık hareketine fiilen katılmışlar ve Diyarbakır'a yapılan hücumun muvaffak olması için telkinlerde bulunmuşlardır.

Şeyh Mehmet Şerif, Elazığ cephesi kumandanı adıyla oradaki hareketi idare etmiş, Şeyh Abdullah Genç ve Varto hareketlerinde bulunmuş ve kendisine Şeyh Mehmet Şerif gibi cephe kumandanı unvanı verilmiştir. Şeyh Sait'in de damadadır.

Kasım, Şeyh Abdullah'in Varto'yu işgal etmesi üzerine kendisine katılmış ve onunla uzun müddet birlikte çalışmıştır. Şeyh Ali ve Şeyh Musa bir sürü eşkıyaya kumanda etmekten sanıktır. Mehmet Mihri'nin isyandan önceki günlerde hazırlıklara iştirak ettiğine dair elimizde esaslı deliller olmamakla beraber Şeyh Sait tarafından hizmete alınmış ve vazifesini terk etmiştir. Baba Bey ve Kâmil Bey de asilerin birer şefidir. Diğer sanıklarda harekete fiilen iştirak etmişler hep aynı gaye için çalışmışlardır. İddialarımız soruşturma evrakı, mektuplar ve mahkeme esnasındaki sorgulardan anlaşılacağından, mahkemenin bu esaslara göre yapılmasını talep ve dava ederim.”²²⁰ demektedir.

Savcı Süreyya Bey'in iddianameyi okumasından sonra genel olarak ayaklanmada fiilen kumandanlık yapmakla maznun olan tutukluların savunmalarına geçilir. İlk olarak Şeyh Sait savunmasını yapar. Savunmasında, medresede eğitim aldığı, ayaklanmanın Piran'daki basit bir olay sonrası çıktığını, Bitlis eski Mebusu Yusuf Ziya'nın bir sene evvel kendisini isyana teşvik ettiğini ayrıca Sebilirreşad'da yazılan yazıların da kendisini tahrik ettiğini ancak kendisinde bir ayaklanma fikrinin olmadığını, oğlu Ali Rıza'nın Erzurum'da Cibranlı Halit Bey ile İstanbul da ise Seyit

²²⁰ DENİZ, Türk Basımında Şeyh Sait İsyanı, s.70.

Abdulkadir ile görüştüğünü, Diyarbakır taarruzunu da kendisinin istememesine rağmen Hanili Salih ve Mustafa'nın bu hususta ısrar ettiklerini belirtmiştir.²²¹

Şeyh Sait savunmasını bitirince Mahkeme Heyeti Şeyh Sait'in göndermiş olduğu veya Şeyh Sait'e gönderilmiş olan bir takım mektupları okutarak sürekli ayaklanmanın kendiliğinden geliştiğini savunan Şeyh'in bu ayaklanmayı oldukça tertipli bir şekilde yönettiğini kanıtlamaya çalışır.²²²

Şeyh Sait'in sorgusu yapılırken bir yandan da diğer sanıkların sorgusu yapılmaktadır. Bunlardan Cemil Paşazadeler ile Çan Şeyhlerinin, Çobakçor Kaymakamı Hilmi'nin ve Müfettişi İbrahim'in davaları tatbik edildikten sonra Şeyh İsmail ile Abdullmuttalip'in sorgusuna geçilmiştir. Bunlar sorgularında Şeyh Sait'in Diyarbakır'a girdikten sonra Cizre'yi almaya gideceğini İngilizlerle görüşerek hükümet kuracağını söylediğini Cemil Paşazade Ekrem'den Şeyh Sait'e mektup geldiğini iddia ederler. Şeyh Sait'in bu ifadeleri inkâr etmesi üzerine Ali Saib Bey, Şeyh Sait'e “*Şeyh yalan söyler mi?*” diye sorar. Şeyh Sait ise “*Söyler, daim söyler.*” cevabını verir.²²³

Şeyh Sait, Mahkeme Başkanı'na bu çarpıcı cevabı verdikten sonra Şeyh Sait'in damadı olan Şeyh Abdullah'ın vermiş olduğu ifade okunur. Okunan ifadeden sonra Şeyh Abdullah söz alarak, isyan hakkında daha önce bilgisi olmadığını ve kayınpederi Şeyh Sait'in kendisine bir mektup gönderdiğini ve bu mektupta “*Tebdil ihkam edildi, hücum ederek hükümete vuralım ve şehirlere alalım.*” dediğini söyler. Ancak kendisinin ayaklanmaya taraftar olmadığını bunun için iki defa Muş'a giden Zazaları çevirdiğini ve önlerine kendi sarığını atarak gitmemelerini söylediğini anlatır. Açıklamalara devam eden Şeyh Abdullah sekiz saat sonra Varto'ya gittiklerini burada Kasım Bey'in askerleri şehre sokmadığını kendilerini kapıda karşıladığını ve halkı ayaklanmanın lehine kışkırtacak bir konuşma yaptığını belirtir.²²⁴

Bu açıklamalar üzerine söz hakkı Binbaşı Kasım Bey'e verilir. Binbaşı Kasım Bey yaptığı savunmada Şeyh Abdullah'ın isyan etmek için kendisine müracaat

²²¹ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mayıs 1925, nr. 1436, s.1.

²²² Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mayıs 1925, nr. 1436, s.1.

²²³ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1925, nr. 1440, s.1.

²²⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1925, nr. 1440, s.1.

ettiğini, ilk defa olarak Varto'yu müdafaa ettiklerini sonra yedi yüz kişi ile Ali Rıza ve Abdullah'ın geldiğini kendisinin de mecburen çekildiğini söyler. Bundan sonra Kasım Bey ayaklanma hakkında esaslı itiraflarda bulunmaya başlar. Bu itirafları salonda bulunan herkes heyecanla dinlemeye başlar. Bu ifade şöyledir:²²⁵

“Kürdistan rüesasından Bedirhanlılar ile Abdulkadir arasında 1896 senesinden beri Kürdistan'ın teşkili ve riyasete geçmek arzusu vardı. Bedirhanlılardan Abdulrezzak Rusya'ya geçti ve Kürtlük fikrini telkine başladı. Kürtler bir Rus ile evlenen bu adama Abdufezak diyorlardı. Bu efkâr ilerledi, İstanbul'da Kürt cemaati açıldı. Seyit Abdulkadir reis oldu ve cemiyete telkinatta bulundu. Mütarekeye kadar durgunluk oldu, mütarekede devr-i fetret başlayınca Kürdistan cemiyeti teşkil edildi. Erzurum Konferansı sırasında orada idim. Propaganda ile efkâr % 35 zehirlenmiş idi. Şerif Paşa'nın metalibatını red için telgraf çektik. Bu husus Kuvva-i Milliye'den işaret edilmiş idi. Millet Meclisi toplanırken Rusya bizim bu hükümetimize kızıyordu. Sabık Mebus Yusuf Ziya Muşlu Müftüzade Reşit Bey Millet Meclisinin feshini müteakip propaganda için Varto'ya geçmişlerdi. Reşit Bey evvelce Malatya mutasarrıfı idi şimdi nerededir bilmiyorum. Yusuf Ziya 'Hacı İlyas Sami gâvur oldu.' dedi. 'Birden bire bir İslam gâvur olur mu?' dedim. 'Bir risale neşretti gâvur oldu, artık ona rey vermeyin bize verin.' dedi. Bunu bir intihap meselesi sandım. Yusuf Ziya Gazi'nin aleyhinde bulundu. Kürtlere 'Hükümetin istediğini intihap etmeyiniz.' dedi. Ben herkes kardeşin olsa sana inanmaz, böyle avam meclisinde gazinin ismini ağzına alma dedim. Ertesi gün bana; 'Kasım bana yemin ver bir şey söyleyeceğim.' dedi bende verdim. 'Sır söyleyeceğim.' dedi ve anlattı. 'Kürdistan istihlası ve İstiklâl Cemiyeti teşkil etti, siz de münevversiniz, iştirak edin.' Ben istihlas fikrini istihkak ile karşıladığımı söyledim. Israr etti yalvardı, dışarı çıktık. Kürtlüğün kabiliyeti yok terakkiden mahrumdur. Ancak sevk-i tabiiyeye tabidir. Olmaz dedim. 'Yardım edenler var.' dedi. 'Kimdir?' dedim. 'Bir devlet veriyor.' dedi. Israr ettim. 'Cemiyetin esrarıdır, söyleyemem.' dedi. 'İngiliz parası ile İslam öldürülür mü?' dedim. 'Biz gelirken Abdülkerim Efendilerle birleştik. Onların gözü sendedir. Filan filan ruesa ile görüşeceğim.' dedi. 'Görüşmesin, mebusluk davasındasın onunla uğraş böyle şeyler yapma.' dedim. Bitlis'e gittim, Mamañih imzalayan on üç kişinin imzalarını gösterdiler. Yalnız benim imzam kul-ı mücerrette kaldı. Hacı Musa jandarma kumandanı reisini vazifesinden çıkararak hükümetten kovdu. Kendisine umum aşair ahali namına Mevsuf Kürdi diye nam veriyordu. Bu meseleyi şark meselesi kumandanlığına yazdık. Sonra Cibranlı Halit, Hoca Rauf ve Müfit Beyler Erzurum'da bir muhalefet grubu yapmışlardı. Halkın % 80'nini kendilerine bağlıyorlardı.

Geçen sene Gazi'nin Erzurum'a iştirakinde Ali Sait Paşa'nın huzuruyla bu hususta mülakat talep ettim. Gaziden şiddetli tedbir almasını rica ettim. Tedbir alınıncaya kadar Şeyh Said perşembeyi çarşambadan evvel getirdi. Bizi de buraya sürükledi. Bu isyanın İngiliz parası ile döndüğünü sanıyorum.

Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza İstanbul'a gitti. Seyit Abdulkadir ile görüştü. Avdetinde babasıyla Şuşar'da buluştu. Tertibata din meselesini alet ettiler ama

²²⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1925, nr. 1440, s.1.

maksatları istiklaldı. Şeyh Said Yusuf Ziya ile görüşmüş olduğundan divanı harbe çağrıldı. Sait bundan korktu, kuşkulandı. 'Beni asarlar.' diyordu. Bilahare diklendi ve köyünden hareket etti. Çan şeyhleri ile görüştü, daha başkaları ile de temas ederek isyan için tahrikât yaptı. Bundan istifade Piran'a geldi”

Binbaşı Kasım Bey'in yaptığı bu itiraflardan sonra Şeyh Abdullah tekrar söz alarak kayınpederi Şeyh Sait'i Bitlis'ten istedikleri için korktuğunu, yakalanacağını düşünerek taraftar toplamaya başladığını, hatta kendisine de isyanda yer almasını teklif ettiğini fakat şeriatta isyanının caiz olmadığını söyleyerek reddettiğini belirtir. Bu sefer iddiaların odağında bulunan Şeyh Sait söz alarak Yusuf Ziya'nın Kürdistan teşkili için çalıştığını kendisinin de Divanı Harp'ten istendiğini bunun üzerine yakalanmaktan korktuğunu ve yakalanmamak için tertibatta bulunduğunu söyler.²²⁶

Binbaşı Kasım vermiş olduğu ifadeden sonra kendisinin de Varto'da ellerine esir düştüğünü, isyana katılmak mecburiyetinde kaldığını, Şeyh Sait'in “*Bir Türk öldürmek yetmiş gâvur kesmekten daha efdaldır.*” dediğini duyduğunu belirtir. Kasım Bey'in bu açıklamaları üzerine mahkeme başkanı Müfit Bey, Kasım Bey'e Kürt Komitesi hakkında neler bildiğini sorar. Bu soru karşısında Kasım Bey Yusuf Ziya'nın “*Cemiyetimizde muhterem zevat vardır. İki milyon liramız var kırk beş bin alıyoruz.*” dediğini belirtir. Mahkeme başkanının “*Başka neler biliyorsun?*” demesi üzerine Binbaşı Kasım Bey Kürt komitesi ile ilgili şu açıklamayı yapar: “*Reşit misafirim iken cebinden altı kart çıkardı. Tevfik zade Sıdkı yazdı. Bunlar nedir dedim. Bu kartlar senin nazarında aleladedir. Fakat üzerinde yazı olanlar efradın olmayanlar rüesaya ait Kürt Cemiyeti'nin markalarıdır. Bunlar beşer beşer azaya veriliyormuş. Beş azadan başkası birbirini tanııyormuş. 'Bekir Sıdkı kimdir?' dedim. Söylemediler.*”²²⁷

İstiklâl Mahkemesi'nde Şeyh Sait ile diğer sanıkların yargılanmasına devam edilir. Yapılan sorgulamalarda ayaklanma ile ilgili oldukça çarpıcı detaylar ortaya çıkmaktadır. Bu çarpıcı açıklamalardan birini de ayaklanma sırasında Elazığ kumandanlığını üstlenen Şeyh Şerif'ten gelmiştir. Şeyh Şerif mahkemede yaptığı açıklamada “*Elazığ'a Çarşamba günü girdim. Beni Çötelizade Halit Bey karşıladı. Otomobil ile hükümete geldim. Eşraf ve Beyzade Nuri orada idi. Eşraf 'Bu*

²²⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1925, nr. 1440, s.1.

²²⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1925, nr. 1440, s.1.

mutemedimizdir, eminimizdir. Hükümeti ona teslim edeceksiniz.’ dediler. Ben ‘Emininiz ise teslim ederim.’ dedim. Tayin ettim. Ne Halit’i ne de Beyzadeyi evvelden tanımam. Mektuplaşmadım. Hükümet konağında iki saat oturdum. Geceyi bir Çapakçurlunun evinde geçirdim. Sabahleyin Harput ahalisinin adamlarımıza ateş ettiğini görerek Palu’ya kaçtım. Ben kumandan değildim. Kimin sakalı varsa o kumandan idi. Bende kumandan sureti var mı?’²²⁸ şeklinde konuşarak ayaklanmada kumandan olmadığını belirtti.

Şeyh Sait’in inzibat kumandanlığını yapmış olan Hasan Fehmi de ifadesinde isyanın daha önceden planlandığını, isyan vakasından kırk gün evvel Şeyh Sait’in Çobakçor’a geldiğinde şeriat niyetinde olduğunu belirtir. Bunun üzerine Sabık Mebus Hamdi, Muallim Mehmet Zeki ve Dünder Alp’in Şeyh Sait’in kışkırtmalarda bulunduğunu hükümete haber verdiklerini daha sonra bunların valiyi görevden alarak hapis ettirdiklerini sonra da hükümete haber verenleri öldürdüklerini anlatır. Bunun üzerine mahkeme heyetinden Ali Saip Bey, Hasan Fehmi’ye ayaklanmanın önceden hazırlandığına dair neler bildiğini sorar. Bu soru karşısında Hasan Fehmi Şeyh Sait’in mebusların bir birine muhalefetlerinden şeriatın icra edilmediğini andığını söylediğini belirtir.²²⁹

Hasan Fehmi’nin bu açıklaması üzerine Ali Saip Bey Şeyh Sait’e dönerek “*Sen mebusların şer-i şerife için muhalif olduğunu nereden biliyordun.*” diye sorar. Şeyh Sait bu soruyu şöyle cevaplar: “*Kitaptan, matbuattan, gelen haberlerden okudum. Bilhassa Sebilürreşad duyardım. Mebusların ihtilaflı neden idi bilmiyorum. Sebilürreşad, Tevhit’i Efkâr-ı okurdum. Son Telgrafı da.. Erzurum Mebusları gelirdi, onlardan haber alırdık. Raif Hoca’yı bir kere gördüm. Ziya Hoca’yı tanımam. Raif Hoca’nın beyanatını gördüm. Risalede Peygamberimizin miracını inkâr ediliyordu. Bilmem Abdullah Cevdet mi, Ahmet Cevdet mi yazmış okuduk. Sebilürreşad yazıyordu. İzmit’te Kılıçzade Hakkı Peygamberimize izale-i lisanda bulunmuş, müftü mahkemeye müracaat etmiş, 100 lira hüküm giymiş, Ankara adliyesi beraat ettirmiş, buna da kızdık.*

Yine Sebilürreşad’ta okudum. Kız mektepleri açılmış ve orada birisi piyano, birisi keman çalıyormuş. Bir gece o mektepte müsamere vermişler. Yazık dedik. Bir risalede gördüm, Afyon mebusu sabıkı Şükrü Hoca “Hilafet lazımdır.” diyordu. Sebilürreşad bize çok tesir ediyordu. Erzurum tüccarlarından Bitlisli Seyfettin’den haber alırdım. Sebilürreşad’a biraderim müftü Bahattin abone idi.”²³⁰

²²⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1925, nr. 1442, s.1.

²²⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1925, nr. 1442, s.1.

²³⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1925, nr. 1442, s.1.

Yine diğerk bir celsede Ali Saib Bey'in Şeyh Sait'e Meclis'teki muhalefetten bahsettiğini Mühim adamların Terakkiperver Halk Fırkasına girdiğini ve dini kurtaracağını söylediğini hatırlatması üzerine Şeyh Sait, Darahani'ye geldiğinde belediye reisinin kendisine Terakkiperver Fırkası'nın da Halk Fırkası'nın da nizamnamelerini verdiğini, Terakkiperverler'in "*Askeranı men edeceğiz.*" demelerinin hoşlarına gittiğini söyler.

Saib Bey'in Terakkiperver Fırkası'nın en hoşlarına giden maddesini sorması üzerine de Şeyh Sait Terakkiperver Fırkası'nın "*Fırkamız İtikat-ı diniye ye hürmetkârdır.*" diyordu bu madde hoşuma gitti der. Saib Bey'in madem Terakkiperverler dini kurtaracaktı niçin onlara müracaat etmedin demesi üzerine Şeyh Sait vakit bulamadıklarını eğer birkaç adam ittifak etse müracaat edeceğini söyler.²³¹

Şeyh Sait davasının mühim bir safhaya girmesinden dolayı Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı Süreyya Bey iki buçuk aylık sürecini Anadolu Ajansı'na vermiş olduğu beyanata değerlendirmiştir. Beyanatında Süreyya Bey şunları söylemiştir:

"İstiklâl Mahkemesi heyeti, ihtilal mahiyetinde işe başladığı günden itibaren fiilen madden isyanla alakadar eşhasın mahkumiyetiyle meşgul olmuştur. Bu ana kadar mahkeme edilen eşhas (...) ceraim esbabıdır. İsyanın senelerden beri özenli bir plan dâhilinde sarf edilen gayretlerin neticesi olduğu tamamen anlaşılmıştır. Heyetimiz tahkik etmiş, isyanda pek vazih olarak hüviyetleri tayin ve mecramiyetleri tezahür eden, kısım azami divanı harplerden müdür eşhasın cezalarını tertip etmektedir. Asıl bundan sonradır ki isyanın esbap olan unsurları kökünden kat'i ve izale etmek vazifesiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Çok kuvvetli bir kanaat halinde söyleyebilirim ki bu havalide birçok gizli küçük hükümdarlar yaşatan derebeylik teşkilatı tamamen başları ezilmeden memleketin öz, sadık, müstahsil, saf evlatları olan halk kitlesi ... eşhasın memleketinden kurtarılıp, halk hükümetine müstenid, Türk Cumhuriyeti gayesine uygun bir vaziyet tabiye tesis olmadan şarktaki tehlike vatan şümül bir mahiyette kalacaktır. Fakat Cumhuriyetin sadık ve milletin fedakâr evlatları bütün memleketi tehdit eden bu tehlikeyi kökünden koparıp atacaktır. İsyân ve ihtilal haberlerinin Ankara'ya geldiğinde izhar ettiğimiz fikir ve kanaatin ispat mütalaasını isyan sahasında ki iki aylık tahkikat ve takibat ile bugün tamamen tevsik etmiş bir halde buluyorum.

Heyetimizin davalarını bitirir bitirmez isyanla maznun olan eşhasların cezalarını hemen tatbik edeceğinden emin olmak gerekir."²³²

²³¹ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Haziran 1925, nr. 1447, s.1.

²³² Hâkimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1925, nr. 1455, s.1.

İstiklâl Mahkemesi'nde Şeyh Sait ve isyanla alakadar olanların sorgulamasına devam edilir. Bunlardan Genç jandarma yüzbaşısı olup ayaklanmadan sonra isaetin Darahani inzibat zabıtlığını yapan Ali Avni, yargılanması sırasında ayaklanmacılardan maaş karşılığında para aldığını itiraf etmiştir. Bunu yapmasının sebebi olarak da Maden inzibat memurluğu görevini yapan Kadri Bey'in hayatını kurtarmak için yaptığını itiraf eder.²³³

Daha sonra Genç Valisi İsmail Hakkı Bey'in sorgusuna geçilir. İsmail Hakkı Bey sorgusunda isyan hadisesinin olacağından haberdar olmadığını iddia ederek isyan olacağından haberdar olsa merkeze bilgi vereceğini ifade eder. Mahkeme Reisi, Muallim Mehmet Zeki ve Hamdi Bey'in isyanın çıkacağına yönelik ihbarda bulduklarını hatırlatınca İsmail Hakkı Bey de, Muallim Mehmet Zeki Bey'in verdiği bilgilerin isyanı ihbar niteliğinde olmadığını sadece Ankara'ya karşı bir suikast yapılacağına yönelik bilgilerden bahsettiğini, söyler. Bu hususta dâhiliye vekâletinden bir telgraf aldığını ve kendisinden bilgi istendiğini, kendisinin de tahkikat yaptırdığını, Çobakçor kaymakamına sorduğunu ve kaymakamın kendisine bu meselenin şahsi şüpheden başka bir şey olmadığını bildirmesi üzerine de bununla yetinmeyerek jandarma kumandanıyla ortaklaşa tahkikat yaptırdığını iddia eder. İhbar olmadığı için evrakı mahkemeye gönderdiğini daha sonrada Muallim Mehmet Zeki'nin tutuklandığını ve asilerin gelmesi ile de öldürüldüğünü ifade eder. Mahkeme Reisi'nin Hamdi Bey'in de ihbarda bulunduğunu hatırlatması üzerine İsmail Hakkı Bey, geçen sene dâhiliye vekâletinde ihbarın suretini aldığını, vekâletin kendisine bu hususta soruşturma yapmasını emrettiğini, jandarma kumandanını bu işi soruşturması için görevlendirdiğini söyler.²³⁴ Daha sonra ifadesinde Hamdi Bey tarafından gönderilen ihbarnamede nahiye müdürünün Şeyh Sait ile görüşmekte olduğu ve İngilizlere hizmet ettiğinin yazıldığı ve yapılan soruşturma neticesinde Hamdi Bey'in milletvekili olamadığı için böyle bir ihbarda bulunduğunun anlaşıldığını, Mehmet Zeki Bey gelince de kendisine ifade vermektan çekindiğini söyler.²³⁵

²³³ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1925, nr. 1452, s.1.

²³⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 17 Haziran 1925, nr. 1453, s.1.

²³⁵ DENİZ, Türk Basımında Şeyh Sait İsyanı, s. 100.

Diyarbakır'da yargılamalar devam ederken bir yandan da bazı kişiler hakkında kararlar verilmeye başlanmıştır. Ayaklanmada önemli bir görev üstlenen Çan şeyhlerinden Abdullah, Ali ve Süleyman ile Lice'de ayaklanmanın inzibat memurluğunu yapan Hüseyin idama mahkûm edilirler. Diğer Çan Şeyhleri olan Mercî Bin Halit, Fakiye Mahmut, Resul, Şerif, Hüseyin, Ahmet ayaklanmada tesirleri oldukları gerekçesiyle onar seneye mahkûm edilmişlerdir.²³⁶

4.4 İDAM KARARLARI VE CEZALARIN İNFAZI

27 Haziran 1925 Cumartesi günü duruşmaya başlandıktan hemen sonra Savcı Süreyya Bey söz alarak yargılan sanıklar hakkında son iddianameyi okur. Bu iddianamede tüm sanıkların suçlarını, ayaklanma sırasında her birinin ayaklanmaya nerede ve ne şekilde iştirak ettiğini ve bu sanıklar hakkında var olan delilleri tek tek açıklar. Tekke ve zaviyelerin kuruluşlarının sebep ve amaçları dışında bırakılarak, şeyhler tarafından müritlerini ve masum halkı kandırıcı siyasi birer yuva oldukları ileri sürülerek kapatılması için mahkemede karar alınması da istenmektedir²³⁷

Savcı iddianamesini elli üç sanığın suçlarını tek tek ne olduğunu açıklayarak devam ettirir. O iddianame şöyledir:

“Şeyh Abdullah, Varto kasabasının işgaline memur edilmiş, hareket-i isyanîyenin başına geçmiş, Varto'da bir müddet hükümdarlık etmiştir. Süren muhakeme esnasında kendi ifadesi ile teyittir.

Şeyh Şerif, Elazığ cephesi kumandanlığını deruhde etmiştir. Kendisi kumandan olduğunu inkâr etmişse de kendisine bu unvanla yazılan mektuplar ve cevabında bu imzayı kullanan birçok mektupları vardır.

Fakih Hasan, Darahani inzibat memurluğunu yapmıştır. Kendisi inzibat kumandanlığını bazı memuriyete iyilik için yaptığını söylemiş ise de bu iddia unvanını istirham edemez.

Hacı Sadık Bey, uzun sakalına ve ilerlemiş yaşına rağmen bu isyanda Şeyh Sait kadar çalışmış bir şahıstır.

Hanili Şeyh İbrahim, Çobakçorda idare-i umumiyeyi derahde etmiş bir şahsiyettir. Davadan anlaşılacağı gibi asat sergerdeleri en ziyade Çan mintikasına ithaf ehemmiyet etmişlerdir.

Şeyh Ali, Şeyh Celal ve Hasan hareket-i isyanîyeye aynen ve müştereken çalışmışlardır. Şeyh Ali Kığı, Şeyh Celal ve Şeyh Hasan Harput cephesinde çalışmıştır.

²³⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1925, nr. 1455, s.1.

²³⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 29 Haziran 1925, nr. 1463, s.1.

Hanili Mustafa ve Salih Beyler asat ve sergerdelerden olup birçok müsademelerde bulunmuşlardır. Hanili Salih kırılan bacağına rağmen teslim olmayarak tutsak edilmiş bir asidir. Bunlardan başka Yusuf, ettiği isyanın ehemmiyetini saklamadan tahkikata çalışmış, Madenli Kadri, asatın inzibat memurluğunu yaptığını itiraf etmekle beraber Fakih Hasan gibi hizmet için yaptığını söylemiştir.

Cizreli Şeyh İsmail ile biraderi Abdullatif, Diyarbakır üzerine derbeder bir kuvvetle hareket yapan rüesa-i asttandır. Diyarbakır'a hücumdan evvel Şeyh Sait'e giderek 'Ma-dun eşhası iğfal et.' diyerek Diyarbakır'a daha büyük bir kuvvetle hücum etmek üzere halkı kandırmak için şahsen çalışmışlardır.

Molla Emin Şeyh Abdullah'ın mürididir. Şeyh Abdullah ne yapmışsa ne düşünmüşse o da aynı şeyi yaptığını ve harekete iştirak ettiğini itiraf etmiştir. Tahrikte ve isyan devresinde çok çalışmıştır. Bütün asilerce malum olduğu cihetle isyanın tertip edenlerden biri bu adamdır.

Hacı Halit Bey, Şeyh Abdullah ile beraber Varto asilerindedir. Bir askerle firar ederken yakalanmıştır. Ali Badak isyan rüesasından Şeyh Şerifle Elaziz'e gitmiş bir at getirmiştir. Mülazım Ferit meda-i umumiyesi Abdülhamit Efendi, memur olduğu halkın emniyet mal ve hayatını temine mecbur bir memur olduğu halde asatı hanelerine misafir etmek ve muhtaç oldukları istirahatı temin etmekle harekette bulunmuştur.

Jandarma Mehmet Fahri ve Ali Avni Efendiler zabıt oldukları halde, vatan ve millet aleyhine kıyam edenlerin hizmetlerini ve paralarını kabul eden iki şahıstır.

Kaymakam Hüseyin Hilmi, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'yı kasabaya davet eden, oranın vaziyet-i sevki elçiyasını ifşa eden bir şahıstır.

Hâkim Ali Rıza Efendi aslen Bağdatlı'dır. Şeyh Sait'in hareket vakasını hareketin mahiyetinde göstererek takdir etmiş, 'Kendisinden muvaffakiyet memuldur.' gibi sözler sevk ederek tahrik suretiyle hareket-i isyaniye de zimdihaldir.

Genç Valisi İsmail Hakkı hakkında malum iddia isyanı tasvip edecek bir harekette bulunduğunu sart edememekle beraber birçok ihbarata rağmen vazife-i memuriyetini suiistimal etmiş bir memurdur. ”²³⁸

İddia makamının dile getirdiği bu uzun ve detaylı iddia gerek sanıklar gerekse de salonda bulunan dinleyiciler tarafından büyük bir sessizlikle dinlenilir. Savcının sanıklara yönelttiği bu iddianın bitmesi üzerine sanıkların son müdafaaları dinlenmeye başlanır. İlk müdafaayı Şeyh Sait yapar. Şeyh ayaklanmanın önceden planlanmadığını ve Piran'da gerçekleşen hadisenin ayaklanmaya sebep olduğunu dile getirmiştir.

Şeyh Sait'ten sonra söz alan diğer sanıkların geneli kendilerine yapılan suçlamaları kabul etmeyerek beraatlarını istemişlerdir. Bir kısmı ise yapılan suçlamaları kabul etmiş ancak yinede cumhuriyet hukukunun kendilerini affedeceğine inandıklarını dile getirmişleridir.

²³⁸ DENİZ, Türk Basımında Şeyh Sait İsyanı, s. 107-1008.

Sanıkların savunmaları bittikten sonra ertesi gün yani 28 Haziran günü İstiklâl Mahkemesi tekrar toplanır. Diyarbakır'daki mahkeme salonunda tarihi anlar yaşanmaktadır. Mahkeme başkanı söz alarak kararı açıklar. Bu karara göre; Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, Fakih Hasan, Hacı Sadık, Şeyh İbrahim, Şeyh Ali, Şeyh Celal, Şeyh Hasan, Hanili Salih Bey, Mehmet Bey, Madenli Kadri, Şeyh Şemsettin, Şeyh Âdem, Şeyh İsmail, Şeyh Abdullatif, Molla Emin, Kargapazarlı Halil ve oğlu Mehmet, Molla Cemil, tahrirat kâtibi Tahir, Nahiye Müdürü Tayip Ali, Jandarma Hamit ve yirmi dokuz kişi idama mahkûm olunur.²³⁹

İdama mahkûm edilenler arasında bulunan Salih Bey'in oğlu Hasan'ın on beş yaşından küçük olması sebebiyle cezası Adana'da on beş sene küreğe çevrilmiştir. Aynı şekilde Çobakçor kaymakamı Hüseyin Hilmi'nin Kuvva-i Milliye'de hizmeti dikkate alınarak cezası Konya'da on beş sene küreğe çevrilir. Genç Valisi İsmail Hakkı'nın Konya'da bir sene hapsine ve devlet hizmetinde görev verilmemesine, Jandarma Yüzbaşı Avni, Cemil paşazade Ekrem, Jandarma Teğmeni Mehmet, Hanili Mustafa Bey üç sene ile onar sene küreğe konulmalarına karar verilmiştir.²⁴⁰

Çobakçorlu Hüseyin, Sıhhiye Kâtibi Niyazi, Jandarma Ali, Bitlisli Mehmet Salih, Vartolu Ali, Kargapazarlı Reşit ve Süleyman Bey, Darahani Müftüsü İsmail, İsmail oğlu Ahmet, emekli Binbaşı Kasım, Vartolu Cendi, Darahani Müftüsü Hacı İlyas Efendi, Molla Abdülhamit, Maksut, Ahmet, Nimet ve İbrahim Beylerin beratlarına, Kadri, Memduh, Beylerinde âdem-i mesuliyetlerine karar verilir.²⁴¹

Mahkemenin bu kararları üzerine beratlarına ve âdem-i mesuliyetlerine karar verilenler dışarı çıkarılmış ve mahkeme başkanı metin ve gür bir sesle mahkûmlara hitaben bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Mahkeme Başkanı mahkûmlara şöyle seslenmiştir:

“Kiminiz şahsen bir zümreyi alet, kiminiz tahrikât-ı ecnebiye ve ihtiras-ı siyasiyeyi ittihaz ederek cümleiniz bir noktaya yani müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz umumi isyan ve kıyamı yaparak bu havalıyı ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet Hükümetinin azimkâr ve kat'i hareketi, cumhuriyet idaresinin öldürücü darbeleriyle isyan, irtica ve kıyamınız derhal perişan edilerek cümleiniz huzur-u adalette hesap vermeye üzere yakalanarak getirildiniz.

²³⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1925, nr. 1464, s.1.

²⁴⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1925, nr. 1464, s.1.

²⁴¹ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1925, nr. 1464, s.1.

Herkes bilmelidir ki Cumhuriyet Hükümeti, fesat ve irtica ile her türlü faaliyetlere göz yumamayacağı gibi tedbirler sayesinde bu gibi harekete zemin ve saha da bırakmayacaktır. Senelerden beri ağaların, şeyhlerin, beylerin baskısı altında feryat eden bu zavallı halk sizin şer-i fesadınızdan kurtularak Cumhuriyetimizin feyizli ve saadet bahseden yollarında ilerleyerek mesut yaşayacaktır. Sizde döktüğünüz kanların, verdiğiniz hainliklerin cezasını adaletle hayatınızla ödeyecek, hesabını vereceksiniz. İşte Cumhuriyetin sert fakat adil kanunları budur.” dedikten sonra mahkûmların götürülmesini emreder. Mahkeme Başkanı'nın alkışlarla karşılanan sözlerinden sonra mahkûmların kollarına kelepçeler vurulur ve götürülür.²⁴²

Şeyh Sait ve arkadaşlarının idam kararı hemen infaz edilecektir. Bu infaz işlemini Diyarbakır Adliye Savcılığı üstlenecektir. Ayrıca verilen karar hükümleri arasında Şark İstiklâl Mahkemesi bölgesi içerisinde bulunan teke ve zaviyelerin kapatılmaları hükmü de bulunduğundan bu hüküm ve karar da, on dört il ve iki kazada bulunan yetkili makamlarca derhal yerine getirilmiştir.²⁴³

Şeyh Sait hücrelerinde Hapishane Müdürü Osman Bey ile görüşerek bırakacağı altınların evlatlarına taksimini vasiyet ederek çocuklarının isimlerini sayar, fakat nerde olduklarını bildirmez. Daha sonra tüm hükümlüler gibi Şeyhi de nöbetçi hekim Yüzbaşı Cemil tarafından muayene edilmiştir.

Muayene işlemi bittikten sonra mahkeme heyetinden Ali Saip ile Şeyh Sait arasında bir diyalog yaşanır. Şeyh Ali Saip Bey'e "*Hani doğruyu söylersem kurtaracaktın?*" der. Bunun üzerine Ali Saip Bey "*Ne yapalım Sait Efendi, seninle Hınıs'ta kuzu yiyemedik.*" der.

Diyarbakır'da Siverek kapısı dışında hazırlanan idam sehpaalarının bulunduğu yerde kolordu komutanı Mürsel Paşa, Vali Mithat Bey, İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Müfit Bey, Diyarbakır mebusları Cavit ve Şeref Beyler ile birçok subay ve halk vardır. Yüz on gün evvel aynı mevkide Diyarbakır'ı ele geçirmeye çalışan kişiler bu sefer elleri kelepçeli olarak cezalarını çekmeye doğru yürüyorlardı. Şeyh Sait burada Ali Saip Bey'i kastederek "*Mahşer günü seninle mahkeme olacağız.*" diye seslenir. Şeyh'in bu seslenişi üzerine Vali Mithat Bey "*Mahşer günü adil hâkimlerimizle değil, öldürdüğün masum çocuklar, ocaklarını söndürdüğün ailelerle*

²⁴² Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1925, nr. 1464, s.1.

²⁴³ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1925, nr. 1464, s.1.

muhakeme edileceksin.” diye cevap verir. Şeyh bu sefer “ Boynuzsuz keçinin ahını boynuzludan alırlar.” şeklinde mırıldanır.²⁴⁴

Bu konuşmalardan sonra sanıklar hakkındaki idam kararları uygulanmaya geçilir. Öncelikle Şeyh Sait idam edilir. Şeyh’in idam edilmesinin ardından Şark İstiklâl Mahkemesi’nin verdiği diğer idam kararları da sırayla infaz edilir.

Şeyh Sait’in idam edilmesi basında da geniş yankı bulmuş ve birçok yazar kaleme aldığı makaleler ile bu konu hakkında görüşlerini dile getirmişlerdir. Bunlardan biriside Siirt Mebusu Mahmut’un Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yayımladığı makaledir. O makale şöyledir:²⁴⁵

“Şeyh Said’in İdamı

Şeyh Said idama mahkûm oldu. Esasen Şark İstiklâl Mahkemesi hükmünü okumadan evvel halkın geneli bu asi Şeyh hakkındaki hükmünü vermişti. Maalesef bu şakinin imhasıyla onun yaptığı tesiri yok etmek mümkün olmuyor. Şeyh Said ahirette azaba düçar olmak üzere göçtü; hâlbuki onun yüzünden takibata, ızdırabata maruz kalan birçok fertler bunların yaptıkları ihanetlerin karşısında matem tutmağa mahkûmdurlar. Beşeriyet için, hayat için ve nihayet vatanı için hiçbir kıymet ifade etmeyen bir Şeyh Said’in idamı Dicle boylarında dökülen kanlara tekabül eder mi?

Herhalde devlet idaresinde, adaletin icrasında esas olan şey sadece erbab ceraimi tecziyeden ibaret değil, belki esbab ceraimi ... Bu irtibatla Şeyh Said -ziyade hak ettiği- akibete düçar olmakla tam ve kâmil bir adaletin icra edildiği vahimine kapılmak haktır. Hakiki adalet; başka kisvelere başka şivelere ... başka şekillere yeni yeni şeyhlerin zuhuruna mani olmaktır.

Tarihimizin tahkikatından anlıyoruz ki irtica yalnız dâhili siyasetimizde vatandaşlarında bir siyaset vasıtası olmuş değildir. En mühim ve en feci şekillerde harici düşmanlarımızın da bu silahtan istifade ettiği vakadır. Eski Rus Çarlığının bu keskin silahtan nasıl istifade ettiğini biliyoruz. Bazı garb devletlerinin bugün bile aynı silahla tefeci tahrikât yaptıklarını görüyoruz. Türkler, Türk vatanperverleri, Türk milletperverleri daima düşünmelilerdir ki irtica ile yapılacak işler düşmanlara hizmet etmektir.

Şeyh Said ve adamlarının idamı emellerinin en hak cezasıdır. Fakat memleket için, istikbal için halis ve refah yolu yalnız bu değildir. Memlekette Şeyh Said zihniyetini imha ettiğimiz gündür ki istikbale ehemmiyetle bakabilelim. Genç cumhuriyet, islahat sahasında ittihaz edeceği idari ve içtimai tedbirden sonra memleketin arz edeceği manzara dahil ve harici bu kanaate sevk etmelidir. Artık Türkiye’de irticaya hayat ve imkân yoktur.”

²⁴⁴ CEMAL, Şeyh Sait İsyanı, s. 116-117.

²⁴⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1925, nr. 1464, s.1.

4.5.TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASI

Şark vilayetlerinde Şeyh Sait'in liderliğinde başlayan ayaklanma, Türkiye Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da sonunu getirecektir. Bu partinin izlemiş olduğu politika, parti tüzüğü ve partiye üye olan bir takım kişilerin bölgede yapmış oldukları propaganda ayaklanmada tetikleyici rol oynadığı fikrini doğurmuştur. Ayrıca ayaklanmadan sonra çıkarılana Takriri Sükûn Kanunu ile beraber sadece bölgede asayişin sağlanması hedeflenmemiş aynı zamanda iç politikada önemli ölçüde otorite sağlamaya çalışılmıştır. Bu otorite sağlama çalışması bu partinin sonunu hazırlayan diğer bir etmendir.

Takriri Sükûn dönemi ile birlikte kurulan İstiklâl Mahkemeleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na Mart ayının sonuna doğru el atar. Öncelikle yapılan bir ihbar sonucunda partinin önde gelen bir takım yöneticilerinin adı silah kaçakçılığı olayına karışır. Bunun üzerine mahkeme kararı ile bu partini İstanbul şubeleri polis tarafından basılır ve mühürlenir. Bu gelişme bir anda partinin kapatıldığı haberlerinin yayılmasına neden olur. Tanin Gazetesi Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasının şubelerinde yapılan araştırmayı baskın kelimesi ile halka duyurduğu için süresiz olarak kapatılır. Ayrıca tamda bu günlerde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin yazarlarından Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve Siirt Mebusu Mahmut Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını eleştiren çok sert yazılar kaleme almaktaydılar.

Yaşanan bu gelişmeler ile birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına yönelik irtica ve kaçakçılık yaptığına dair zaten var olan şüpheleri daha da artırmıştır. Tamda bu esnada İstanbul'da iki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının iki üyesi tutuklanır. Tutuklanma sebepleri ise *din ve mukaddesatı diniyeyi siyasete alet etmeleri* olarak gösterilmiştir. Ayrıca partinin Beykoz şubesinde din propagandası ile ilgili bazı beyanname ve vesikalar bulunur.²⁴⁶

Bu partinin, halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi tarafından bölgedeki tüm şubeleri kapatılır. Daha sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi yaptığı araştırmalar sonucunda partinin dini siyasete alet ettiğini ve halkı

²⁴⁶ TOKER, Şeyh Sait ve İsyanı, s. 120.

isyana teşvik ettiği tespitinde bulunur. Bakanlar Kurulu bu tespitlere dayanarak Takrir-i Sükûn Kanununun verdiği yetkiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının ülkedeki tüm yetkilerini kapatır.

Bakanlar kurulunun Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kapatmasına dair yayımlanmış olduğu kararname şöyledir:²⁴⁷

“Mütenevvi tahriklerle İstiklâl Mahkemesinde cereyan eden takibat ve muhakemesi esnasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul civarında resmi vazifesini deruhde eden bazı eşhasın firkanın programında mevcut 'efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkâr olmak' esasını efkâra ve irticaya tahrikâta vesile ittihaz ettikleri sabit olmuş ve firkanın vaziyeti hakkında nazarı dikkatini celbe ... karar verdiğini bildiren mahkeme kararı müddeiumumîliğinden hükümete tebliğ olmuştur.

Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'nin takibat ve muhakematı esnasında dahi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının resmi mümessillerinin firka programında mevcut efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkâr olmak, esasını memleketi dinsizlerden kurtarmak irticakar telkin vasıtası ittihaz ettikleri ve bu yüzden son irtica ve isyanın tezahüratı esnasında birçok hadiseler vukua geldiği sabit olmuştur.

Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi kendi adli selahiyeti dâhilinde bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini kapatmaya karar verdiğini hükümete tebliğ eylemiştir.

Muhtelif vilayetlerden iblağ olunan malumat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının programlarında mevcut malum esasını dini siyasete alet eden bir vasıta etmeğe çalıştıklarını göstermiştir. Zaten Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki muhakemeler, Vahdettin'in etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa'da teşkil ettikleri merkezlerde ve memleket içinde Hürriyet ve İtilaf devrinden kalma fesatçılardan mürekkep geniş bir irtica şebekesi vücuda getirdiklerini göstermiştir.

Vatandaşların atlatılmaktan ve tahrikten korunması için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetten men'i, hükümetin artık müsamaha edemeyeceği vazifeler arasına girmiştir. Binaenaleyh bu kararnamenin tebliği tarihimden itibaren Takriri Sükûn Kanunu ahkâmına tevkifan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bilcümle merkez ve şubeleri alakalı hükümet memurları tarafından kapatılacaktır.”

Bu kararname ile Türkiye demokrasi tarihinde bir dönüm noktası yaşanmıştır. Hem ilk muhalefet partisi kapatılarak demokrasiye geçiş askıya alınış hem de günümüze kadar devam eden bir gelenek olan parti kapatma geleneği böylelikle ilk örneğini yaşamıştır. Ayrıca Şeyh Sait Ayaklanması ile başlayan siyasi temizlik bu kapatma kararı ile doruk noktasına ulaşmıştır.

²⁴⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Haziran 1925, nr. 1443, s.1.

SONUÇ

Çalışmamızda, Şeyh Sait liderliğinde 1925 yılının Şubat ayında baş gösteren ayaklanmanın o dönemin basınına yansiyiş şekli ele alınmıştır. Bizzat Mustafa Kemal tarafından kurulan ve bir Ankara gazetesi olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, Şeyh Sait Ayaklanmasının başlaması ve bastırılması arasında geçen altı aylık dönemde yaşanan önemli gelişmelerin nasıl ele alındığı üzerinde durulmuştur.

İletişim araçlarından olan gazete, içerisinde bulunduğu toplumun aynası konumundadır. Gazeteler günün siyasal, sosyal, ekonomik olaylarını yansıtması bakımından çok önemli belgeler niteliğindedir. Yapmış olduğumuz bu çalışmada Şeyh Sait Ayaklanması sırasında Ankara'da çıkarılan günlük gazetelerden biri olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin nüshaları taranarak haber, makale ve resmi tebliğlerle bir dönemin portresi yakalanmaya çalışılmıştır

Şeyh Sait Ayaklanması sebep ve sonuçları açısından Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Bu ayaklanma hareketinin altında yatan birçok sebep olduğu gibi birçok sonucu da olmuştur. Ayrıca bu sonuçların bir kısmı günümüze kadar etkisini göstermeye devam etmektedir.

Bu ayaklanma ülkede sosyal ve siyasal alanda birçok değişikliğe neden oldu. İlk olarak Ankara'da hükümet değişikliği yaşanmış ve yeni kurulan hükümet ayaklanmaya karşı sert bir politika izlemiştir. Bu politikanın etkisiyle ayaklanma gerilemeye başlamış ve etkisini kaybetmiştir. İzlenen sert politika sadece ayaklanmaya karşı değil ülkedeki muhalefete karşıda olmuştur. Muhalif gazeteler kapatılmış, bir kısım gazeteci ise yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk muhalefet partisi de bu ayaklanmanın ardından kapatılarak çok partili hayata geçiş askıya alınmıştır.

Ayaklanma sırasında gerçekleşen bu olaylar dönemin önemli gazetelerinden biri olan ve yarı resmi gazete niteliğinde olduğu için kapatılmayan Hâkimiyet-i Milliye gazetesini ve orada çıkan haberlerin önemini daha da artırmaktadır. Bu gazetede yayımlanan resmi tebliğler ve haberler ile bazı köşe yazarlarının makaleleri ayaklanmanın gidişatını ve etkilerini o dönemin bakış açısıyla görmemizi ve olayları daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Ayrıca bu gazetede yayımlanan İstiklâl

Mahkemeleri'ndeki davaların tutanakları sayesinde yapılan yargılamaların ne şekilde gerçekleştiğini ve nasıl sonuçlandığını birinci elden öğrenmemize yardımcı olmaktadır.

Ayaklanmanın bastırılmasından kısa bir süre sonra çıkarılan Şark Islahat Planı ile birlikte Ankara Hükümeti ileride benzeri bir ayaklanmanın yaşanmaması amacıyla bölgedeki otoritesini artırmaya çalışmıştır. Ancak bu ayaklanmanın bastırılmasından bir yıl sonra İngiltere ile Ankara Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma ile Musul'un İngiltere denetiminde bulunan Irak'a bırakılması bu ayaklanmanın İngiltere tarafından çıkartıldığı yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Ayaklanma döneminde Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan bazı haber ve makalelerde de buna benzer yorumları görmek mümkündür.

Bu ayaklanma neticesinde birçok can kaybı yaşandığı gibi önemli ölçüde mal kaybı da yaşanmıştır. Yeni kurulmuş ve ekonomik olarak oldukça sıkıntıda olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu ayaklanma neticesinde daha fazla sıkıntıya girdiği bir gerçektir. Özellikle o dönemde ülke bütçesinin büyük bir kısmı bu ayaklanmayı bastırmak için kullanıldığından, ülke kalkınması önemli ölçüde sekteye uğramıştır.

Şeyh Sait Ayaklanmasının sebep ve sonuçları ne olursa olsun bizim bu ayaklanmayı iyi tahlil etmemiz gerekmektedir. Zira iyi tahlil edilmediği zaman tarihin tekerrür edeceği muhakkaktır.

BİBLİYOGRAFYA

I- Gazeteler

- Hâkimiyet-i Milliye, 12 Şubat 1925, nr. 1347, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 19 Şubat 1925, nr. 1354, s. 3.
 Hâkimiyet-i Milliye, 22 Şubat 1925, nr. 1356, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 23 Şubat 1925, nr. 1357, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 25 Şubat 1925, nr. 1359, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 2.
 Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, nr. 1360, s. 3.
 Hâkimiyet-i Milliye, 27 Şubat 1925, nr. 1361 s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 1 Mart 1925, nr. 1362, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 2 Mart 1925, nr. 1363 s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1925, nr. 1364 s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1925, nr. 1365, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 2.
 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.
 Hâkimiyet-i Milliye, 6 Mart 1925, nr. 1367, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mart 1925, nr. 1368, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mart 1925, nr. 1368, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 9 Mart 1925, nr. 1369, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mart 1925, nr. 1370, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 11 Mart 1925, nr. 1371, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 13 Mart 1925, nr. 1373, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 15 Mart 1925, nr. 1374, s. 1.

- Hâkimiyet-i Milliye, 16 Mart 1925, nr. 1375, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 17 Mart 1925, nr. 1376, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 18 Mart 1925, nr. 1377, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 19 Mart 1925, nr. 1378, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 20 Mart 1925, nr. 1379, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mart 1925, nr. 1380, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 27 Mart 1925, nr. 1385, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mart 1925, nr. 1386, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 30 Mart 1925, nr. 1387, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 1 Nisan 1925, nr. 1389, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 3 Nisan 1925, nr. 1389, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1925, nr. 1392, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1925, nr. 1393, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 8 Nisan 1925, nr. 1395, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1925, nr. 1396, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1925, nr. 1397, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 12 Nisan 1925, nr. 1398, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 13 Nisan 1925, nr. 1399, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 15 Nisan 1925, nr. 1401, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 16 Nisan 1925, nr. 1402, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 17 Nisan 1925, nr. 1403, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 19 Nisan 1925, nr. 1404, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1925, nr. 1409, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 28 Nisan 1925, nr. 1410, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mayıs 1925, nr. 1431, s. 2.
Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mayıs 1925, nr. 1436, s. 1.

- Hâkimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1925, nr. 1440, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1925, nr. 1442, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Haziran 1925, nr. 1443, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 10 Haziran 1925, nr. 1447, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1925, nr. 1455, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1925, nr. 1452, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 17 Haziran 1925, nr. 1453, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1925, nr. 1455, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 29 Haziran 1925, nr. 1463, s. 1.
 Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1925, nr. 1464, s. 1.

II- Telif ve Tetkik Eserler

- Ahmet Süreyya ÖRGEEVREN, **Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul-2007.
- Altan TAN, **Kürt Sorunu**, Timaş Yayınları, İstanbul-2009.
- Behçet CEMAL, **Şeyh Said İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul-1955.
- Durmuş YILMAZ, **Musul Meselesi Tarihi**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2003.
- Hadiye BOLLUK- Kurtuluş GÜRAN, **Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi- Hâkimiyet-i Milliye Yazıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul- 2004.
- İlhami ARAS, **Adım Şeyh Said**, İlke Yayıncılık, İstanbul-1997.
- Mehmet AYDOĞAN, **İç İsyenlar ve Şeyh Said İsyanı**, Nokta Kitap, İstanbul-2007.
- Metin TOKER, **Şeyh Said ve İsyanı**, Yenigün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık, 1998.
- Osman AYDIN, **Kürt Ulus Hareketi**, Doz Yayınları, İstanbul-2006.
- Rıfat UÇAROL, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

Ruşen ARSLAN, **Şeyh Sait Ayaklanmasında Varto Aşiretleri ve Mehmet Şerif Fırat Olayı**, Doz Yayınları, İstanbul 2006.

Uğur MUMCU, **Kürt-İslam Ayaklanması**, Tekin Yayınevi, Ankara-1994.

Yaşar KALAFAT, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara-1992.

III- Makaleler

Taner ASLAN, **Türk İnkılâbının Doğuşu ve Gelişiminde Türk Basının Rolü**, Kastamonu Eğitim Dergisi, Ocak 2009.

IV- Tezler

Murat DENİZ, **Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ-2007.

Hayati TÜFEKÇİOĞLU, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-1988.

EKLER

EKLER LİSTESİ

- EK 1: Hâkimiyet-i Milliye, 24 Şubat 1925, nr. 1360, s. 1
EK 2: Hâkimiyet-i Milliye, 25 Şubat 1925, nr. 1359, s. 1
EK 3: Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1925, nr. 1365, s. 1
EK 4: Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1
EK 5: Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mart 1925, nr. 1370, s. 1
EK 6: Hâkimiyet-i Milliye, 19 Mart 1925, nr. 1378, s. 1
EK 7: Hâkimiyet-i Milliye, 20 Mart 1925, nr. 1379, s. 1
EK 8: Hâkimiyet-i Milliye, 29 Mart 1925, nr. 1386, s. 1
EK 9: Hâkimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1925, nr. 1392, s. 1
EK 10: Hâkimiyet-i Milliye, 8 Nisan 1925, nr. 1395, s. 1
EK 11: Hâkimiyet-i Milliye, 12 Nisan 1925, nr. 1398, s. 1
EK 12: Hâkimiyet-i Milliye, 16 Nisan 1925, nr. 1402, s. 1
EK 13: Hâkimiyet-i Milliye, 21 Nisan 1925, nr. 1406, s. 1
EK 14: Hâkimiyet-i Milliye, 14 Mayıs 1925, nr. 1424, s. 1
EK 15: Hâkimiyet-i Milliye, 28 Mayıs 1925, nr. 1436, s. 1
EK 16: Hâkimiyet-i Milliye, 1 Haziran 1925, nr. 1439, s. 1
EK 17: Hâkimiyet-i Milliye, 5 Haziran 1925, nr. 1443, s. 1
EK 18: Hâkimiyet-i Milliye, 29 Haziran 1925, nr. 1463, s. 1
EK 19: Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1925, nr. 1464, s. 1

دویمین سنه - نومبر: ۱۳۷۰ - لشمه ۰ هربرده ۳ غرورشدر

جمهوری آذربایجان جمهوریه راداره ایلماری ایچون اداره دیرلرین بئریله مباحثه اولور.

| | |
|------|---------|
| آقره | ۱۴ شیان |
| صالح | ۱۰ مار |
| ۱۳۴۳ | |
| ۱۳۴۱ | |
| ۱۹۲۵ | |



میلی حاکمیت

اداره عامه: آقره دوما کیت ملیه مطبعه اداره عامه

عشاق و نظریه آقره: آقره دوما کیت ملیه مطبعه اداره عامه

| | |
|------|---------|
| آقره | ۱۴ شیان |
| صالح | ۱۰ مار |
| ۱۳۴۳ | |
| ۱۳۴۱ | |
| ۱۹۲۵ | |

فضیلت وده موقراسی

اسکی وده موقراسی متاع اولان رفاهیت و رفاه و سعادت... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده...

دیار بکر ایچنده مصادهلر و موقیتلر

کوردو موقیتلر ایچینده مصادهلر و موقیتلر

بعض واثق آروسته کوردو قارلیک عیقل نظرلریه! خطایا یازلیش مکتورده و نولندور!!!

خبر آیدیمیز کوره اولون کون دیا رب کورک مان قیلمیزه... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده...

براعاده زیارت

لطیفه معطر کال مام اندری حضرتلری... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده...

دردینی دو کوروا

یاسو یایلک جمیت افرام روملی لعل... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده...

جمعیتم اقوام

لله در اقصای قوتورده قوتورده... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده...

آلمانده

زاده سارک جمعیتم هر طرفه نازدنگلر... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده...

بعض واثق آروسته کوردو قارلیک عیقل نظرلریه! خطایا یازلیش مکتورده و نولندور!!!

خبر آیدیمیز کوره اولون کون دیا رب کورک مان قیلمیزه... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده...

بکی مآذونیت آلان مینولرمز

توقده میونی مصطفی، ماردین میونی... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده...

برن سفیریمینر یاک جنوده

جنوده: (آ.آ.۸) - آ.آ.۸ - آ.آ.۸... هر کس که در این راه قدم نهاده... هر کس که در این راه قدم نهاده...

دوونجه سنه - نومبرو : ۱۹۲۴ - سنه ۳ هره رده غره شدر
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

Table with 2 columns: Date (آخره ۱۴ مایس ۱۳۴۱) and Time (۲۱ شوال ۱۳۴۱)

حاکمیت ملیه

ملکی : شه ارادس ماگ ایلندر

اداره عامه : انجمنده آست ملیه مطبوعه و اداره عامه
عشره و شتره آفرس : آخره ماگ ملیه
املاک انجمنی اداره مدیره اولاندی ریه . بره اینه سنه ابره کور غره شدر

استقلال محکمه سنده دونکی محاکمه

بغدادلی حسین و یکیاسی سلمی افند برک و قیر شهری حمیده سنده بظال غازیک واکر غری ختام بولوشه

استقلال محکمه سنده دوونجه سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

رئیس جمهور حضرتاری

اولی آقامه استارل شهره شدر اوله شهره
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

صوک درس

دوونجه سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

سیاسرکی

بغدادلی حسین و یکیاسی سلمی افند برک و قیر شهری حمیده سنده بظال غازیک واکر غری ختام بولوشه
استقلال محکمه سنده دوونجه سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

طاراه عملیاتی

عیاصه مشه کدایک کریماری و وقارته
نشم سوع ایبره راکر ایله هره رده شدر اوله شهره
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

اشرف ادوب یک

سیال الازم غریه صامی اشرف ادوب یک
بظال غریه شدر اوله شهره
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

دوونجه سنه ماهه هره رده شدر

دوونجه سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

موسیو آکینداریس لوزاری

موسیو آکینداریس لوزاری
بظال غریه شدر اوله شهره
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

یک باوق فونرملری

یک باوق فونرملری
بظال غریه شدر اوله شهره
جمه ابره سنه ماهه هره رده شدر اوله شهره
هره ابره ایون هره رده رده ابره ایون اده مریه ریه سیاحت اونور

دردی شش - نومبر: ۱۴۳۶ - ششمی: هر روزه ۳ فروردین

محمد ابراهیم ماهرا هرگز نشد اولتر فریب فریبیده
هر ابراهیم جبهه خیزد و داده اجاری ایرون اداره مدرسه ساجستانور

| | | | |
|--------|----|---------|------|
| آفره | ۶ | نویافته | ۱۳۴۳ |
| نیشینه | ۲۸ | مالس | ۱۳۴۱ |
| | | | ۱۹۲۵ |



شای: بنگله ارمانس نام شای

اداره شای: آفره دوما کیت ملیه مطبوعه اداره شای

عنوان مطبوعه آفره سوسه: آفره ما کیت ملیه
اعلام اجاری اداره مدرسه اولتر فریب فریبیده
هر ابراهیم جبهه خیزد و داده اجاری ایرون اداره مدرسه ساجستانور

| | | | |
|-----------|----|---------|------|
| آفره شای | ۳ | نویافته | ۱۳۴۳ |
| عناک اجیه | ۲۸ | مالس | ۱۳۴۱ |
| | | | ۱۹۲۵ |

آفره استقلال حکمستانه

کیزی جمعیت منسوبلر نیک محاکمه سی

دیستول: علاجه ک آنتدن نه قوردر چقیوره: سوزای اضابطه ده خاآن...
بازنده کی مختل و غفلت اوزنده کی غریه: سیبل ارشاد!

استقلال حکمستانه دونه آسما کتک فرابدی...
کیزی جمعیت منسوبلر نیک محاکمه سی...
دیستول: علاجه ک آنتدن نه قوردر چقیوره: سوزای اضابطه ده خاآن...
بازنده کی مختل و غفلت اوزنده کی غریه: سیبل ارشاد!

عبدالقادور و شیر بیکری اعدام اولندی

شیخ سعید بوگونده مستلتمن بی حکاکم حضورنده اقرار

ایریمه و جرم شیر بیکری ده بر بر بر صلح مشدر

دیار بکر: ۲۷ (آ. آ) - سید عبدالقادور و کورسیدی، عهد توقی، سید محمد...
شیخ سعید بوگونده مستلتمن بی حکاکم حضورنده اقرار...
ایریمه و جرم شیر بیکری ده بر بر بر صلح مشدر...

احتیاطلر مزک ترخیصی

ایک کون اولکی استخبره مدافعه ملیه...
احتیاطلر مزک ترخیصی...
ایک کون اولکی استخبره مدافعه ملیه...
احتیاطلر مزک ترخیصی...

فرانسز سفیری

بوکون شیر مزمنه عمارت ایتکده دور...
فرانسز سفیری...
بوکون شیر مزمنه عمارت ایتکده دور...

مدافعه ملیه و کیمیز

وقلم باقا فریب موافقت ایتسه...
مدافعه ملیه و کیمیز...
وقلم باقا فریب موافقت ایتسه...

فرانسز سفیری

بوکون شیر مزمنه عمارت ایتکده دور...
فرانسز سفیری...
بوکون شیر مزمنه عمارت ایتکده دور...

تذقیق هیئتلی

تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...

تذقیق هیئتلی

تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...

تذقیق هیئتلی

تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...

تذقیق هیئتلی

تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...

تذقیق هیئتلی

تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...

تذقیق هیئتلی

تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...
تذقیق هیئتلی...

شماره: ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰

روزنامه: ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰

روزنامه: ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰

حاکمیت ملی

شماره: ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰

اداره ما: آذربایجان، تهران، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۰۰، طبقه اول، شماره ۱۰۰

تلفن: ۱۰۰۰۰

پست: ۱۰۰۰۰

روزنامه: ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰

شیخ سعیدک اعدامی

شیخ سعیدک اعدامی، از بزرگان و علمای مشهور و صاحب نظران ما است. وی در زمینه مسائل اجتماعی و سیاسی، نظرات بسیار ارزنده و عمیقی را بیان کرده است. در این مقاله، وی به بررسی وضعیت کنونی ایران و راهکارهای پیشنهادی برای اصلاحات در نظام سیاسی و اجتماعی پرداخته است. وی معتقد است که برای پیشرفت کشور، نیاز به تغییرات اساسی در ساختار حکومت و تقویت نهادهای دینی و ملی است.

فوزی یاشا

فوزی یاشا، نویسنده و منتقد اجتماعی است. در این مقاله، وی به بررسی وضعیت اقتصادی و اجتماعی ایران در دوره پهلوی پرداخته است. وی معتقد است که نظام پهلوی نتوانست به وعده‌های خود عمل کند و کشور را در فقر و محرومیت فرو برد. وی راهکارهایی برای خروج کشور از این وضعیت پیشنهاد کرده است.

رئیس جمهور من

این مقاله به بررسی نقش رئیس‌جمهور در نظام سیاسی ایران می‌پردازد. نویسنده به بررسی اختیارات و مسئولیت‌های رئیس‌جمهور در دوره پهلوی پرداخته است و به بررسی چالش‌های این مقام در شرایط کنونی می‌پردازد.

یک سفارتگر

این مقاله به بررسی زندگی و خاطرات یک سفارتگر ایرانی در خارج از کشور می‌پردازد. نویسنده به بررسی شرایط زندگی، کار و دیدگاه‌های خود در مورد مسائل داخلی و خارجی کشور می‌پردازد.

دیاریکرده اعدام حکمنک تبلیغی

این مقاله به بررسی دیدگاه‌ها و نظرات اعدام حکمنک در زمینه تبلیغ و فرهنگ می‌پردازد. نویسنده به بررسی نقش تبلیغ در جامعه و راهکارهای بهبود آن می‌پردازد.

سرپوش مسئله‌سی

این مقاله به بررسی مسائل سیاسی و اجتماعی ایران می‌پردازد. نویسنده به بررسی وضعیت کنونی کشور و راهکارهای پیشنهادی برای حل مشکلات می‌پردازد.

دونکی اعداملر

این مقاله به بررسی مسائل اجتماعی و فرهنگی ایران می‌پردازد. نویسنده به بررسی وضعیت کنونی جامعه و راهکارهای پیشنهادی برای بهبود آن می‌پردازد.

کران حدیثک

این مقاله به بررسی حدیث‌های دینی و تفسیر آنها می‌پردازد. نویسنده به بررسی معانی و کاربردهای حدیث‌ها در زندگی روزمره می‌پردازد.

روزنامه: ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰

روزنامه: ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰

روزنامه: ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰

روزنامه: ۱۶۶۴ - ۱۶۶۵ - ۱۶۶۶ - ۱۶۶۷ - ۱۶۶۸ - ۱۶۶۹ - ۱۶۷۰ - ۱۶۷۱ - ۱۶۷۲ - ۱۶۷۳ - ۱۶۷۴ - ۱۶۷۵ - ۱۶۷۶ - ۱۶۷۷ - ۱۶۷۸ - ۱۶۷۹ - ۱۶۸۰ - ۱۶۸۱ - ۱۶۸۲ - ۱۶۸۳ - ۱۶۸۴ - ۱۶۸۵ - ۱۶۸۶ - ۱۶۸۷ - ۱۶۸۸ - ۱۶۸۹ - ۱۶۹۰ - ۱۶۹۱ - ۱۶۹۲ - ۱۶۹۳ - ۱۶۹۴ - ۱۶۹۵ - ۱۶۹۶ - ۱۶۹۷ - ۱۶۹۸ - ۱۶۹۹ - ۱۷۰۰

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Aydın'da doğdu. İlkokul ve ortaokulu Aydın Vali Ünal Özgödek İlköğretim Okulu'nda okudu. Lise eğitimini Aydın Lisesi'nde tamamladıktan sonra 2003 yılında Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü'ne kayıt yaptırdı. 2007 yılında bu bölümden mezun olup aynı yıl Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Halen Aydın ili Koçarlı ilçesi Mersinbelen İlköğretim Okulu'nda Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

